
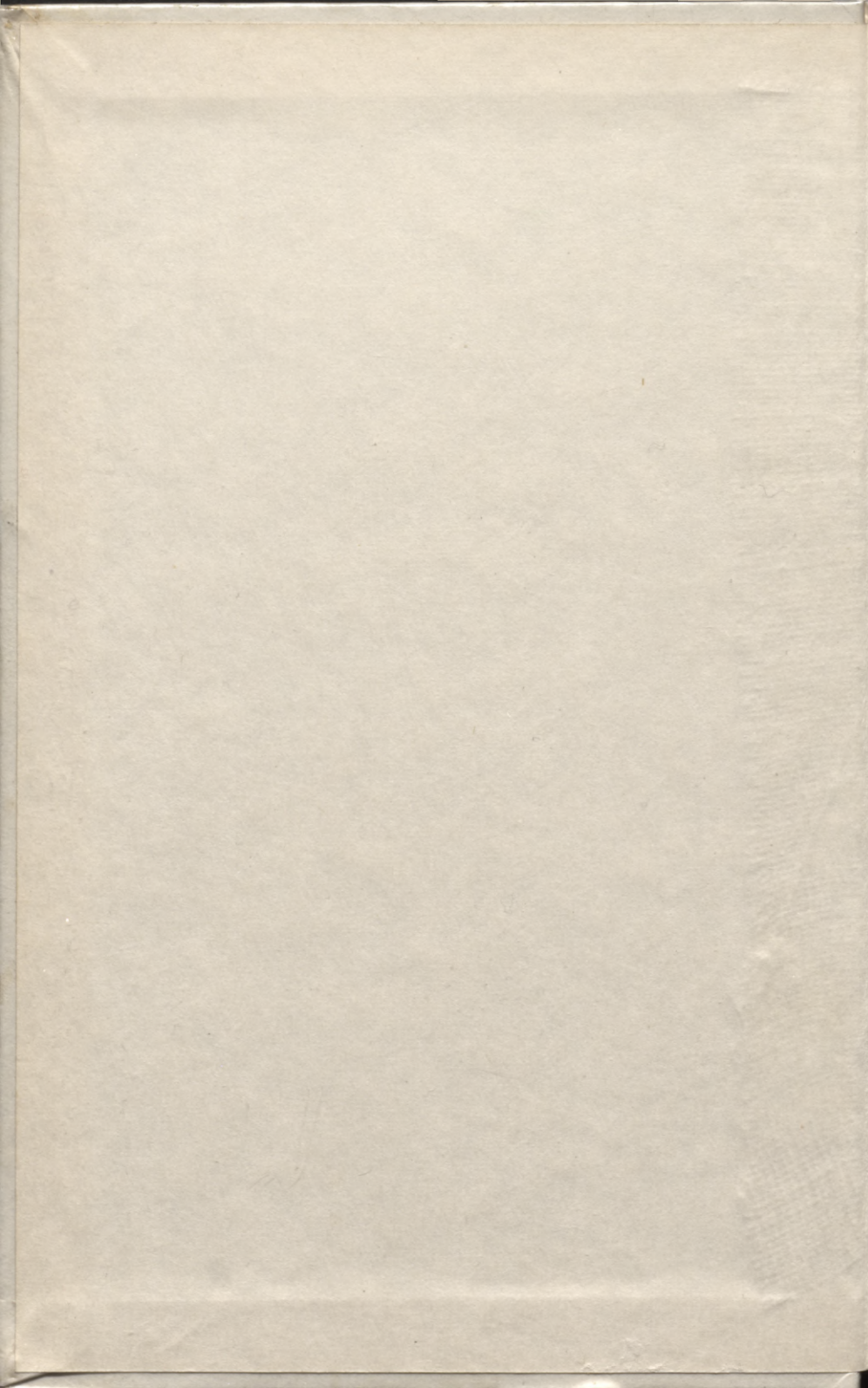
NIKOLAJS BALABKINS
MANFRĒDS ŠNEPS

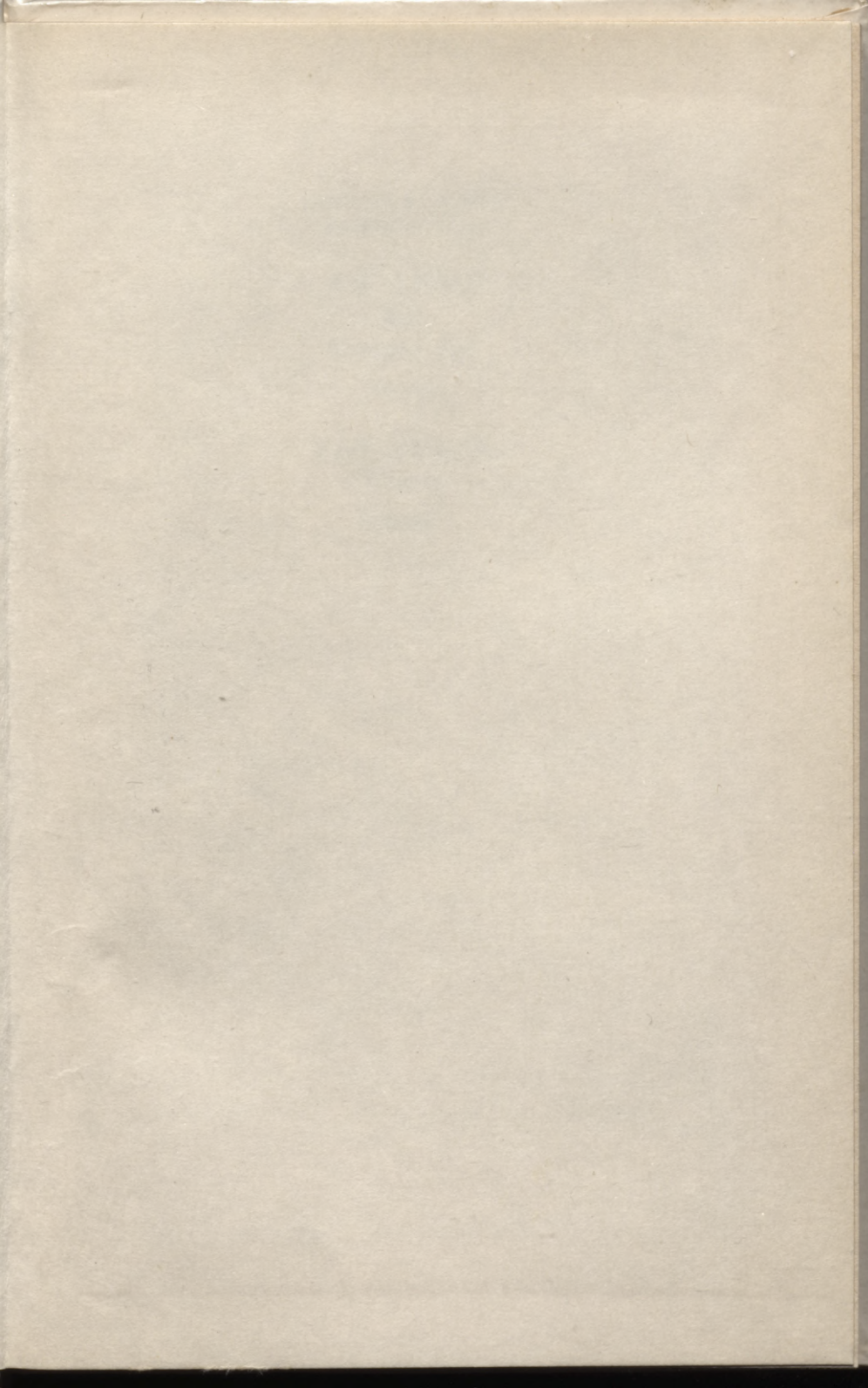

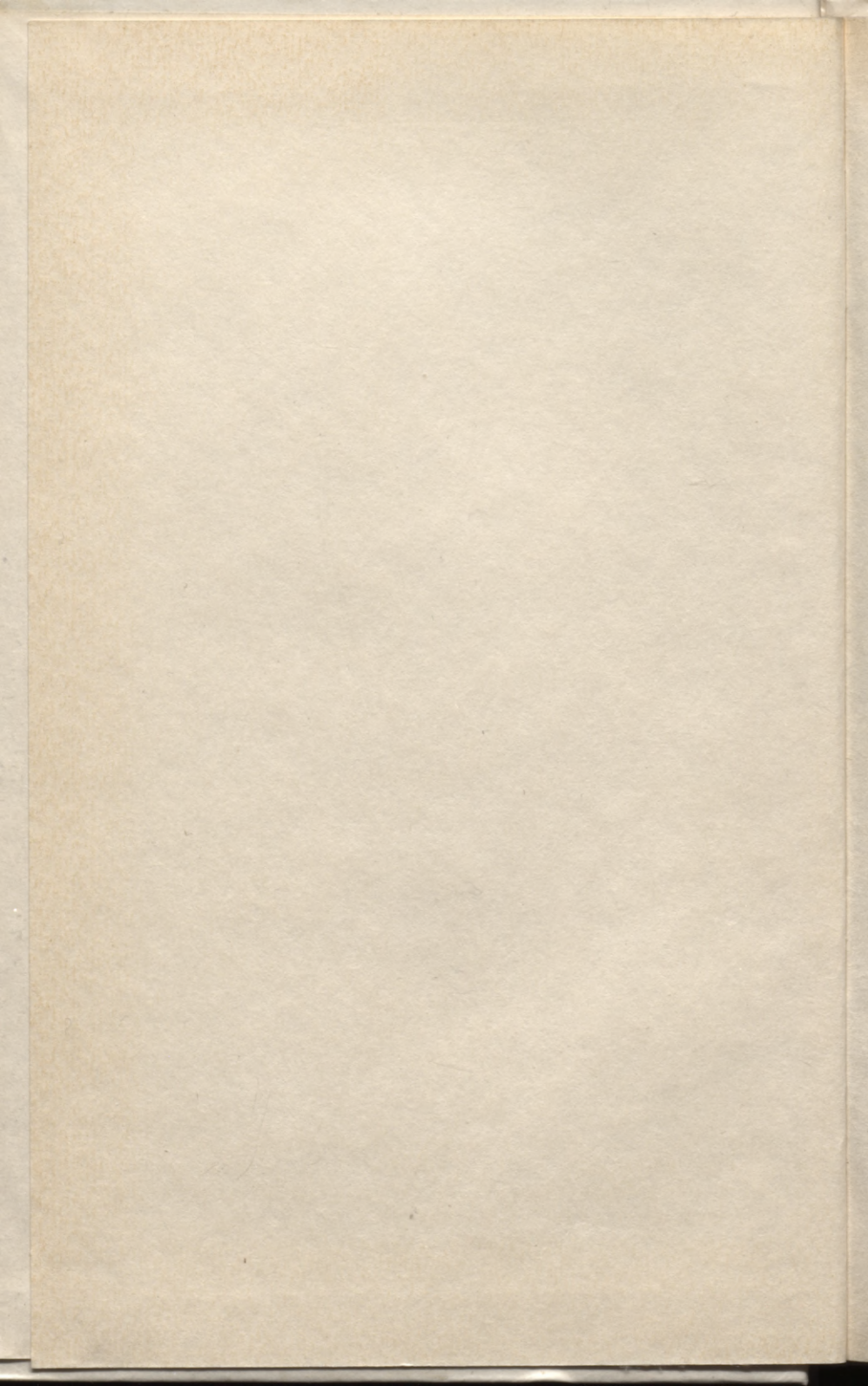
**Kad Latvijā
būs
labklājības
valsts**

**Tautsaimnieks
Kārlis
Balodis**

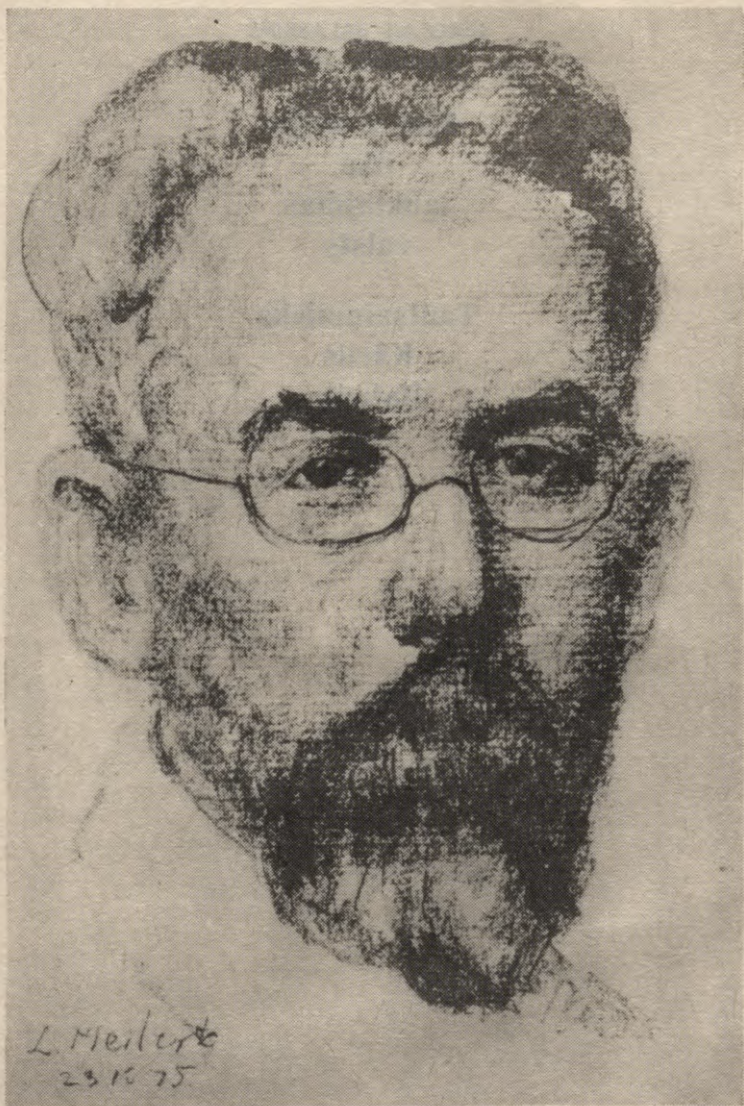

NIKOLAJS BALABKINS
MANFRĒDS ŠNEPS

**Kad Latvijā
būs
labklājības
valsts**

**Tautsaimnieks
Kārlis
Balodis**

93-3
L 500

L
33

NIKOLAJS BALABKINS
MANFRĒDS ŠNEPS

**Kad Latvijā
būs
labklājības
valsts**

**Tautsaimnieks
Kārlis
Balodis**

Rīga «Zinātne» 1993

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

93 — 15,902

65.9(2L)
Ba 261

0305049849

Recenzents fil. Dr. ULDIS ĢERMANIS

ISBN 5—7966—0922X

© Nikolajs Balabkins, 1993
© Manfrēds Sņeps, 1993

GRĀMATAS PRIEKŠVĒSTURE

Es pirmo reizi dzirdēju Kārļa Baloža vārdu, būdams jauns tautsaimniecības students Getingenes Universitātē 1946. gada vasarā. Pēc tam ieinteresējies bibliotēkā paņēmu viņa 1898. gadā izdoto «Nākotnes valsts» kopiju un mēģināju to lasīt. Diemžēl nekā lāgā nesapratu un līdz beigām šo grāmatu neizlasīju. Ja nemaldos, tad otru reizi ar K. Baloža vārdu man nācās sastapties ceļā uz Amerikas Savienotajām Valstīm 1951. gada pavasarī. Daugavpīlētis un labs ģimenes paziņa advokāts Eižens Lielozols stāstīja, ka studiju gados Rīgā esot klausījies lekcijas pie K. Baloža. Viņš Balodi raksturoja kā profesoru un politiķi, kas Latvijā tā arī palicis nesaprasts.

Kad biju beidzis Tautsaimniecības fakultāti Getingenes Universitātē, šķiet, jau tad mani modās vēlēšanās kļūt par universitātes cilvēku. Laikam biju tīri intuitīvi uztvēris ķīniešu gudrību: ja plāno gadam, tad jāsēj labība; ja plāno desmit gadus uz priekšu, tad jāstāda koks; bet, ja plāno mūžam, tad jāmācās un vēlreiz jāmācās. Jau tolaik skaidri sapratu, ka izglītība ir vienīgais, ko cilvēkam nekad neviens nevar atņemt. Puikas gados pieredzēju, kā komunistu komisārs 1940. gada rudenī tēvam atņēma viņa uzņēmumu Daugavpilī un pēc tam vēl tēvu aplika ar nacionalizācijas nodokli kā bijušo «darbatautas asins-sūcēju»!

Nonācis Amerikā, 1951. vai 1952. gadā rakstnieka Jonāsa Miesnieka dzīvokli Filadelfijā tikos ar Edgaru Andersonu. Tajos laikos biju līdz ausīm iemīlējies Jonāsa Miesnieka meitā Gundegā, kas vēlāk kļuva par manu dzīvesbiedri. Edgars Andersons bija ļoti pārsteigts, ka es jau Vācijā biju ieguvis tautsaimnieka diplomu. Tāda bija mūsu pirmā tikšanās, ar kuru aizsākās draudzība četru gadu desmitu garumā. Vai dzīvē bieži vien nav tā, ka vēs-

turnieks ciena tautsaimnieku un tautsaimnieks ciena vēsturnieku? Pēc tam es Amerikā ieguvu doktora grādu tautsaimniecībā un Edgars Andersons Cikāgā aizstāvēja doktora disertāciju vēsturē. Pēc dažiem gadiem viņš pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi Kalifornijā, bet es sāku strādāt par mācības spēku Lihajas Universitātē Pensilvānijā. Edgars Andersons bija tas, kas ņēmās mani skubināt dziļāk papētīt Kārļa Baloža darbus. Uz to mani mudināja arī profesors Andrejs Lēbers, kura tēvs Augusts Lēbers Kārlim Balodim Rīgas gados bija bijis labākais draugs.

Šķiet, 1969. gada vasaras semestrī, kad biju viesprofesors Karlsrūes Universitātē Vācijā, mans prāts burtiski aizķērās pie K. Baloža. Jurists Ādolfs Silde, kas toreiz dzīvoja Minsterē, man parādīja Kārļa Baloža latīņu valodā pašrocīgi sarakstīto dzīves stāstu. Viņš, būdams žurnāla «Universitas» redaktors, man lūdza kaut ko uzrakstīt par K. Balodi un viņa darbiem. Mana pirmā publikācija tad arī tika iespiesta šajā žurnālā. Pēc tam ar profesora A. Lēbera starpniecību izdevās Šveicē nopirkt K. Baloža «Nākotnes valsts» pirmizdevumu, kas bija iznācis 1898. gadā.

Pēc dažiem gadiem kādā konferencē Hārvarda Universitātē nolasīju lekciju par šo K. Baloža darbu. Un sagadījās tā, ka profesors Edgars Dunsdorfs no Austrālijas viņa rediģētajam krājumam «Arhīvs» mani lūdza uzrakstīt rakstu par K. Baloža gaitām Latvijā. Bez tam par K. Balodi vēl esmu publicējis vairākus rakstus periodiskos tautsaimniecībai veltītos izdevumos. Taču angļu valodā K. Balodis man vēl arvien bija blakuslieta, kaut gan es gadu desmitiem Eiropas arhīvos biju lasījis un vācis materiālus par viņu. Par K. Balodi man arī daudzko pastāstīja Arnolds Aizsilnieks, ar kuru kopā angļu valodā uzrakstijām grāmatu par Robertu Hiršu, šķiet, Latvijas ievērojamāko un veiksmīgāko uzņēmēju. Kad visai bieži nācās pabūt Zviedrijā, arī tur mani skubināja rakstīt grāmatu par K. Balodi latviešu valodā.

Toreiz Latvija man bija kā ezerā nogrimusi Burtnieku pils, un es strādāju pie citām grāmatām un esejām (visas tās bija angļu valodā) par nelatviskām tēmām. 60. gados sarakstīju grāmatu par Vācijas reparācijām Izraēlai un 70. gados — par vāji attīstītās saimnieciskās dzīves problēmām jaunajās Āfrikas valstīs. Tad nu beidzot ķēros pie labklājības valsts idejiskās sākotnes izpētes. Šajā sakarā

nācās izstudēt Gustava Šmolera grāmatas. 80. gadu otrajā pusē par šo tēmu man bija divas publikācijas.

Tā, nepārtraukti strādājot pie iecerētajām grāmatām, man vienkārši neatlika laika pa īstam pievērsties K. Balodim, kaut gan E. Andersons mani arvien skubināja to darīt. Un tad notika neiespējamais! Padomju Savienībā sākās perestroika, demokratizācija un glasnostj! E. Andersons tika uzaicināts uz Rīgu lasīt lekcijas. Tas viņam bija triumfāls brauciens. Atgriezies no Rīgas, viņš man piezvanīja un teica, ka Rīgā žurnālā «Avots» esot nodrukāts liels un labs raksts par Kārli Balodi. Tā autors esot profesors Manfrēds Šneps, matemātiķis vai inženieris pēc izglītības. Dažas dienas vēlāk no E. Andersona saņēmu šī raksta kserokopiju. Tūlīt to izlasīju un biju priecīgi pārsteigts par šo interesanto darbu. Nekavējoties uzrakstīju profesoram M. Šnepam vēstuli, bet to viņš diemžēl nesauņēma.

1989. gada vidū biju ielūgts uz Latvijas Universitātes 70 gadu jubileju. Es biju viens no LAMZA (Latviešu akadēmisko mācības spēku un zinātnieku apvienība Amerikā) delegācijas locekļiem. Svētku aktā, savā isajā uzrunā, nedaudz skāru arī savu amata brāli Kārli Balodi, kas pirms 70 gadiem, 1919. gadā, atklājot Latvijas Universitāti, bija teicis lielo svētku runu. Pēc tam biju Rīgā 1990. gada martā uz Edgara Andersona piemiņas simpoziju. Tad arī iepazinos ar profesoru Manfrēdu Šnepu un nolēmām kopā sarakstīt grāmatu par Kārli Balodi. Pirms devos atpakaļceļā, sagatavojām grāmatas pirmuzmetumu. Atgriezies Amerikā, centīgi rakstīju un pārrakstīju sakrātos materiālus. 1990. gada decembrī un janvārī trīs nedēļas ideālos apstākļos nostrādāju Mišņa bibliotēkā Rīgā. Kad tikos ar Jāni Stradiņu un kā dāvanu saņēmu viņa grāmatu par Paulu Valdenu, viņš man stingri piekodināja pabeigt Valdena drauga Kārļa Baloža zinātniskā mantojuma apzināšanu.

Pārbraucis Amerikā, pabeidzu rakstīt savu grāmatas daļu. 1991. gada aprīlī pie manis Amerikā ieradās Dr. Manfrēds Šneps, lai dotu iecerētajai grāmatai pēdējo slīpējumu. To tad arī, cītīgā darbā aizvadot daudzas stundas, paveicām.

N. Balabkins

KO GRIBAM TEIKT LASĪTĀJAM

«Tas ir gudrākais un taisnīgākais latviešu vidū,» tā par Kārli Balodi savulaik teicis Rainis. Toties šodienas Latvijā reti kāds zina viņa vārdu. Un nav jau ko brīnīties. Vēl nesen par Kārli Balodi nebija vēlams runāt, jo viņš bija bijis naidā ar Pēteri Stučku, Latvijas laikā no viņa — Latvijas Universitātes profesora — vairījās, lai neizraisītu Kārļa Ulmaņa dusmas. Pirms tam — apsmēja viņa plānus par latviešu kolonijām Brazīlijā, jo Sibīrijas neapgūtās zemes taču atradās tuvāk.

Toties... Krievijā 1897. gadā K. Balodis ieguva augstāko Zinātņu akadēmijas balvu par pētījumiem demogrāfijā, Vācijā pirmā pasaules kara laikā viņš bija valdības ekonomiskais padomnieks. Viņa pasaulslavenā grāmata «Nākotnes valsts»¹ jau 1898. gadā lika pamatu *input-output* metodei. Pie mums to sauc par tautsaimniecības starpnozaru bilances metodi. Pēc pusgadsimta šo metodi tālāk attīstīja Vasīlijs Ļeontjevs, krievu izcelsmes amerikāņu profesors, kas 1973. gadā par to saņēma Nobela prēmiju.

Grāmatas otrais izdevums (1919) kalpoja par pamatu Vācijas socializācijas komisijas darbam un pirmajam padomju tautsaimniecības plānam 1923.—1924. gadā. Sekoja vēl divi pārstrādāti grāmatas izdevumi 1920. un

¹ *Atlanticus*. Ein Blick in den Zukunftsstaat. Produktion und Konsum im Sozialstaat. — Stuttgart: J. H. W. Dietz, 1898. — 104 S.; *Ballod K. [Atlanticus] Der Zukunftsstaat. Produktion und Konsum im Sozialstaat / 2-te vollst. umgearb. Aufl.* — Stuttgart: J. H. W. Dietz, 1919. — 240 S.; *Ballod K. [Atlanticus] Der Zukunftsstaat. Produktion und Konsum im Sozialstaat / 3-te neubearb. Aufl.* — Stuttgart: J. H. W. Dietz, 1920. — 284 S.; *Ballod K. Der Zukunftsstaat. Wirtschaftstechnisches Ideal und volkswirtschaftliche Wirklichkeit, 4-te vollst. neubearb. Aufl.* — Berlin: E. Laubsche Verlagsbuchhandlung, 1927. — 296 S.

1927. gadā. Tās otrajā izdevumā aplūkotas boļševiku ekonomiskās bezjēdzības, pēdējā — arī Vācijas ekonomiskais sabrukums pirms Hitlera nākšanas pie varas.

Kad 1931. gada janvārī pārtrūka K. Baloža dzīves gaitas, laikraksts «New York Times» nekrologā viņu godināja par «pasauleslaveni tautsaimnieku un vienu no pirmajiem modernās Palestīnas pētniekiem».

Kārļa Baloža zināšanas Latvijai gājušas secen. Viņa darbs «Nākotnes valsts» diemžēl nekad nav izdots latviešu valodā. Avizēs, gan tikai pēc K. Baloža nāves, ir bijuši publicēti tā fragmenti.

Sajā grāmatā latviešu lasītāju gribam iepazīstināt ar Kārli Balodi — pasaules klases demogrāfu, ekonomistu futurologu un izcilu finanšu speciālistu. Mēs ceram, ka viņa zinātniskais mantojums lieti noderēs otrās Latvijas Republikas cēlājiem. Pakāpjoties uz Kārļa Baloža «pleciem», latviešu ekonomisti kļūs redzami tālu pasaulē. Ja tikai spēš...

«Ekonomiskā literatūra Latvijā ir nabaga, pat ļoti nabaga. Reti kādai kultūras tautai ir tik maz rakstos izteiktu domu no tautsaimniecības lauka.

Par tautsaimniecības vēsturi latviešu valodā sastopam tikai pāris ievēribas cienīgas grāmatīņas, starp kurām pirmajā vietā būtu minama nel. prof. K. Baloža «Ievads tautsaimniecībā».²

K. Balodis darija ārkārtīgi daudz, lai stāvokli labotu. «Ekonomistā» viņš publicēja 30 rakstus. Kopā ar docentu Kārli Dišleru viņš nodibināja žurnālu «Tautas Tiesības». Viņš sarakstīja divas grāmatas «Ievads tautsaimniecībā» (tā iznākusi trijos izdevumos — 1921., 1924. un 1930. g.) un «Ekonomiskā teorija» (1923. g.).

Šodien jāatsāk darbs ekonomiskās izglītības jomā. Cita ceļa nav. Jāmācās pašiem un jāmāca tauta. 1918. gadā tūlīt pēc Latvijas valsts proklamēšanas profesors K. Balodis no Berlīnes devās uz Rīgu, lai iepazīstinātu latviešu sabiedrību ar savu Latvijas izveidošanas plānu, kurā aicina sekot Dānijas paraugam. Arī šodien sauklis: «Latvija, ej Dānijas pēdās!» ir viens no tiem gaišākajiem. Tikai sasniegt to šodien būs daudz, daudz grūtāk nekā toreiz — 20. gadsimta pirmajā pusē. Mums būtu sevišķi svarīgi noskaidrot, kādas saimnieciskās vīzijas Balodis saskatīja jaunajai, mazajai un neatkarīgajai Latvijai

² Kārklīņš A. Latviešu ekonomiskā literatūra // Ekonomists. — 1935. — 5. nr. — 152. lpp.

20. gados. Viņš bija viens no tiem retajiem «rietumniekiem», kas atgriezās uz dzīvi Latvijā. Pēc 25 Vācijā aizvadītajiem gadiem viņš Latvijā jutās svešs un bieži vien nesaprusts. Izklāstīdams savus saimnieciskos uzskatus, viņš vienmēr uzsvēra to lielo plaisu, kas, viņaprāt, pastāvēja starp iespējamo un esošo saimniecisko potenciālu.

Tagad, trešās atmodas laikā, uz Latviju no ārzemēm brauc daudzi trimdas zinātnieki, uzņēmēji un sabiedriskie darbinieki. Viņus uz dzimto pusi velk ne jau prāts, bet gan sirds! Cerēsim, ka jaunā Latvija viņus uzņems labāk nekā Kārli Balodi toreiz. Tagad mēs ceļam otro Latvijas Republiku. Vai Balodis mums var ko palīdzēt? Tomēr pieredze, kas gūta pirmās Latvijas Republikas laikā, tāpat kā Eiropas valstu sekmes ceļā uz labklājību, ir kapitāls, tā ir «mācība», ko mums novēlējusi vēsture. Mums jāiet uz priekšu, izvairoties no takām, pa kurām esam gājuši un klupuši. Jāprot sataustīt, jāprot izvēlēties ceļus, pa kuriem staigājuši mūsu kaimiņi un aizsteigušies tālu jo tālu priekšā.

Profesora K. Baloža līdzgaitnieks cīņā par neatkarīgu, demokrātisku Latviju bija Kārlis Skalbe, latviešu pasaku ķēniņš, kā viņu zīmīgi nosaucis Antons Austrīņš. Skalbes vārds ir latviešiem daudz labāk zināms. Tāpēc mēģināsim atrast līdzības šo divu Kārļu likteņos.

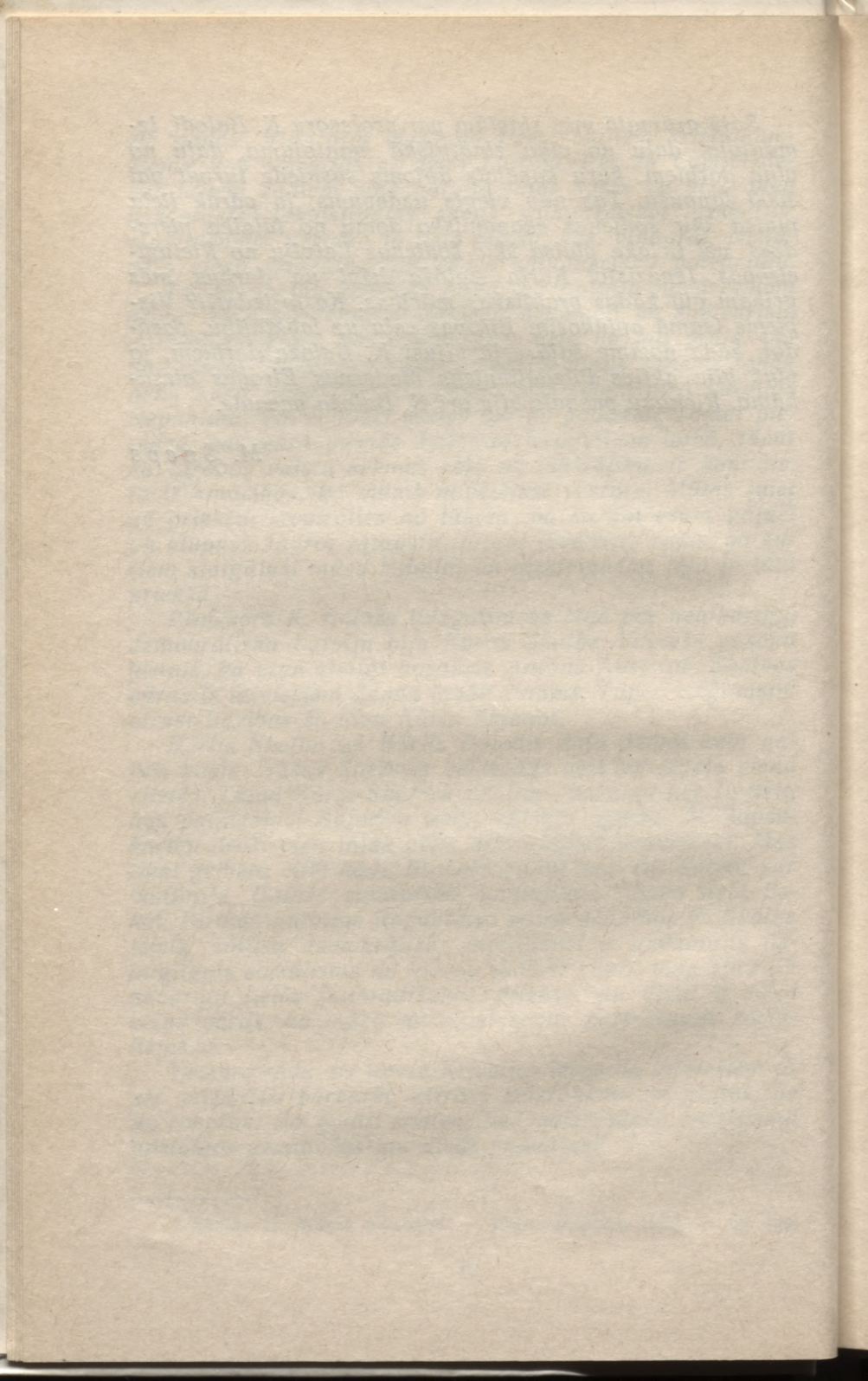
Kārlis Skalbe un Kārlis Balodis daļu dzīves ceļa gājuši kopā: Trešās Saeimas vēlēšanās viņi kandidēja vienā «listē». Tātad Kārļa Skalbes cienītāji, balsojot par šo listi, būs palīdzējuši Balodim ietikt «lielajā namā». Šo kopsakarību droši vien tālāk pētīs mūsu kultūrvēsturnieki. Mēs tikai gribētu citēt kādu Skalbes domu, kas var kalpot par vadlīniju, Baloža zinātnisko mantojumu šodien lietā liekot. Pirmās Latvijas Republikas pašos sākumos K. Skalbe teicis: «Mūsu demokrātisko inteligenci ir audzinājis neauglīgais sociālisms no krievu skolas. Tāpēc viņa stāv tik nevarīga lielās jaunradišanas priekšā, un viņai ir tikai viens vārds, ko mūsu nākotnei sacīt: patērēšanas sociālisms.»³

Vēsture rāda, ka toreiz Krievijas iespaidu latviešiem tā arī neizdevās pārvarēt. «Grāvi neizrakām» ne prātos, ne uz robežas. Ko gaidīt šodien, kad patērēšanas sociālisma apstākļos uzaugušas jau divas paaudzes?

³ Skalbe K. Mazās piezīmes. — Rīga: Zinātne, 1990. — 59. lpp.

Šajā grāmatā mēs stāstām par profesoru K. Balodi, izmantojot daļu no viņa zinātniskā mantojuma, daļu no viņa darbiem, kuru kopējais apjoms sasniedz turpat vai 4000 lappušu. Tas nav viēgls uzdevums, jo pārāk liela plaša šķir šodienas ekonomisko domu no tālaika pieredzes, vēl lielāka plaša šķir šodienas Latvijai no Rietumeiropas. Iepazīstot Kārļa Baloža dzīvi un darbus, mēs gribam gūt kādas praktiskas mācības. Kā to izdarīt? Vispirms īsumā aplūkosim Eiropas ceļu uz labklājību, parādot, kāda nozīme šajā ceļā bijusi K. Baloža darbiem, jo viņš bija aktīvs līdzdalībnieks modernās Eiropas aizsākumā. Rietumu pasaule bija arī K. Baloža pasaule.

M. Šneps

Eiropas ceļš uz labklājību

Latvijas saimnieciskā attīstība no 19. gadsimta 40. gadiem līdz pirmajam pasaules karam

Kārlis Balodis zēnībā pieredzēja pirmo tautas atmodu, būdams jauneklis, pārdzīvoja Baltijas rusifikāciju, kad krievu birokrāti, rusificējot ģimnāzijas un augstskolas, mērķtiecīgi gribēja pārkrievot latviešu inteliģenci, bet, pamatskolās par mācību valodu pasludinot krievu valodu, — arī visu latviešu tautu.⁴ Būdams jauns mācītājs, viņš Rīgā aktīvi piedalījās Latviešu biedrības darbā, asi vērsdamies pret latviešu inteliģences pārvācošanas tieksmēm. Viņš pieredzēja strauju Baltijas saimniecisko attīstību, kas, lielā mērā pateicoties vācu bruņniecības ierosinātajām cara valdības reformām, iezīmējās ap 19. gadsimta vidu.

Cāra armijas sakāve Krimas karā izraisīja tālejošas un būtiskas pārmaiņas Krievijas impērijas politikā. Vispirms jau Baltijas nozīmīgais stratēģiskais stāvoklis lika ne tikai celt jaunus un modernizēt vecos cietokšņus, bet arī pastiprināti pievērsties dzelzeļu būvei, ostu pilnveidošanai, pasta un citu sakaru līniju ierīkošanai, kas veicināja saimniecisko dzīvi. Šodien mēs to sauktu par materiālās infrastruktūras izveidi. Līdztekus tam cara valdība sāka apzināti veicināt un pat forsēt rūpniecības attīstību, nosakot tā sauktās aizsargmuitas, kā arī valsts pabalstus jauniem rūpniekiem un valsts garantijas ar zemiem nodokļiem jauniem ārzemju rūpniekiem. Visi šie apstākļi radīja labvēlīgu saimniecisko konjunktūru Vidzemes guberņā, kas kādreizējā tās gubernatora (1885—1895) M. Zinovjeva uztverē esot bijusi «viena no vērtīgākajām pērlēm ķeizara kronī».

Izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis Eiropas krustceļos, Rīgas vāciski runājošo saimniecisko aprindu ciešie sakari

⁴ Cielēns F. Laikmetu maiņa. — Lidingō: Memento, 1961. — 1. sēj. — 128. lpp.

ar Vāciju un Rietumeiropu, vācu muižnieku ieviestās racionālās zemes apsaimniekošanas metodes un latviešu zemnieku lielais lasīt un rakstīt pratēju skaits kļuva par nozīmīgu faktoru kapitālistiskā ražošanas veida attīstībā.

Runājot par ievērojamo lasitpratēju skaitu latviešu vidū, Kārlis Balodis rakstīja, ka protestantismam nenoliedzami te bijusi ļoti liela nozīme. Kā zināms, visiem luterāņu jauniešiem pirms iesvētīšanas bija obligāti jāiziet apmācība pie mācītāja. Visiem jauniem cilvēkiem bija jā-māk lasīt un jāiemācās pieci galvas gabali no Bībeles. Tādējādi iedzīvotāju izglītības līmenis protestantu apdzīvotajos novados jau toreiz bija augstāks nekā katoļiem vai pareizticīgajiem un it sevišķi Latgales vecticībniekiem.⁵

Rūpnieciskās revolūcijas būtību pauda tēze «viss, kas liels, ir skaists». Tas nozīmē, ka lielle rūpniecības uzņēmumi ražoja preces pēc principa «masveida ražošana — standartizēta prece — zema katras saražotās vienības pašizmaksa». Pēc Ļ. Starodubska domām⁶, Rīgā rūpnieciskās revolūcijas sākumi meklējami ap 1847. gadu. Pēc Krimas kara fabrikas sāka izkonkurēt manufaktūras. Strauji attīstījās komercbankas un biržas, tāpat arī telefona un telegrāfa sakaru līnijas ar Vāciju. Turklāt modernais dzelzceļš no Rīgas caur Daugavpili uz Pēterpili un Varšavu, kā arī vietējais lētais darbaspēks veicināja šo saimnieciski tehnoloģisko izaugsmi.⁷

Rīgas lielās rūpniecības firmas attīstījās sevišķi strauji. Ap 1900. gadu Rīga kļuva par vienu no vislielākajām metropolēm Krievijas impērijā un bija cieši saistīta ar tās lielajiem tirgiem. Latvijas urbanizācijas temps auga ļoti ātri. Ja no 1867. gada līdz 1897. gadam iedzīvotāju skaits Latvijā palielinājās par 55%, tad pilsētās tas pieauga trīskārt: 1867. gadā Rīgā tas sasniedza 102 000, pēc 30 gadiem, t. i., 1897. gadā — jau 282 000.⁸ Tātad iedzīvotāju vidējais pieaugums bija 14—15% gadā.⁹ 1879. gadā Rīga

⁵ Balodis K. Ievads tautsaimniecībā. — Rīga: Kultūras Balss, 1921. — 25. lpp.

⁶ Стародубский Л. В. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. — Рига: Изд. Латв. Акад. наук, 1952. — С. 18.

⁷ Козин М. Очерки экономической истории Латвии, 1860—1900. — Рига: Зинатне, 1972. — С. 109, 150—151, 200, 547.

⁸ Svābe A. Latvijas vēsture, 1800—1914. — Stokholma: Daugava, 1958. — 560. lpp.

⁹ Rīga. 1860—1917. — Rīga: Zinātne, 1978. — 17. lpp.

kļuva par trešo lielāko pilsētu Krievijā (aiz Pēterburgas un Maskavas).

Taču strādnieku skaita straujais pieaugums tikai daļēji liecina par Rīgas straujo rūpniecisko attīstību. A. Svābe norāda, ka no 1868. līdz 1874. gadam strādnieku skaits gan esot dubultojies, taču saražotās produkcijas vērtība esot cēlusies vairāk nekā trīs reizes. Tas liecinot, ka ražošana bijusi mehanizēta, tajā izmantotas modernas ārzemju mašīnas. Šajā sakarā Svābe min, ka ap 1900. gadu pēc kokzāģētavu skaita un to saražotās produkcijas Vidzeme ieņēma pirmo vietu Krievijā, bet Rīga kļuva par lielāko Baltijas jūras koksnes eksportostu. Apmēram 30% Rīgas strādnieku bija metālisti, vislabāk atalgotā strādniecības daļa. Apmēram puse fabrikas strādnieku bija latvieši, turklāt 44% no rūpniecībā nodarbinātajiem strādniekiem ģimenē runāja latviešu valodā.¹⁰

Sis straujās saimnieciskās attīstības ietekmē Rīgas iedzīvotāju, it īpaši latviešu, vidū sākas sociālā noslāņošanās. Sis process ir vērojams arī laukos, kur pārsvarā ir sīkgruntnieki un ļoti daudz bezzemnieku, kas pamazām pārceļas uz dzīvi Rīgā vai Liepājā, tādējādi paātrinot rūpniecības proletariāta veidošanos. Fēlikss Cielēns savās atmiņās šo procesu dēvē par «sociālās plaisas» rašanos¹¹. Latviešu lasītājiem ir labi pazīstams Augusta Deglava panorāmiskais romāns «Rīga», kurā parādīti daudzi un dažādi tālaika sociālo slāņu piederīgie. Blakus viduslaiku kārtu pārstāvjiem 19. gadsimta otrajā pusē Rīgā sāk veidoties tādas sociālās šķiras kā uzņēmēji, lieltirgotāji, ierēdņi un fabriku strādnieki. Vācu muižniecība dominē pār latviešu zemniekiem, un vāciski runājošajiem uzņēmējiem Rīgā un Liepājā pieder noteicošais vārds. Lai vājinātu vāciešu ietekmi, latviešu tautas atmodas darbinieki, piemēram, Krišjānis Valdemārs u. c., nostājas slavofilu pusē, cerot Krievijas birokrātu labvēlībā rast atbalstu latviešu inteliģences veidošanai. K. Valdemāra sauklis latviešiem ir šāds: «Kļūstiet saimnieciski neatkarīgi un turīgi!» (Tāpēc mācieties krievu valodu!). Toreiz vēl domīnējošo vācu aprindu uztverē kā pilsētās, tā laukos izglītotis latvietis bija absurds jeb, kā toreiz teica, «latvietis ir

¹⁰ Sk. arī *Mieriņa A.* Rīgas strādnieki pirmā pasaules kara priekšvakarā // Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā. — Rīga: Zinātne, 1980. — 134. lpp.

¹¹ *Cielēns F.* Laikmetu maiņā, 147. lpp.

tikai baurš». 80% latviešu laukos toreiz bija bezzemnieki. Starp latviešiem un vāciešiem valdīja naidš.

Tomēr ne jau nacionālais naidš un antivāciskie saukļi kļuva par dzenuli latviešu strēlnieku neapprakstāmajai drosmei pirmā pasaules kara kauju laukos. Ar savu varoņību Tīreļpurvā, Nāves salā un Ložmetējkalnā viņi nenoliedzami kļuva par «mūžības un slavas skartiem» latviešu tautas dēliem, jo viņu spēka avots bija tēvu zeme, kuru viņi centās nosargāt no svešzemju varas. Viņu gadsimtu naidš vērsās pret abām, Vācijas un Krievijas, impērijām. Taču naidš pret Krievijas impēriju kļuva aizvien dziļāks — nebija iespējams aizmirst 1905. gada asinis un nagaikas, cara ģeneralitātes klajo bezatbildību Ziemassvētku kaujās un daudz ko citu — tas dzina latviešu strēlniekus lielinieku apkampienos, jo tieši agrīnajās lielinieku idejās strēlnieki redzēja Krievijas impērijas nesamierināmākos ienaidniekus.

1917. gada maijā liela daļa latviešu strēlnieku pārgāja boļševiku iedvesmotās revolūcijas pusē. 1917. gadā latviešu strēlniekiem uzticēja revolūcijas štāba Smoļnija apsardzību.¹² Vēlāk viņi apsargāja arī Kremli. 1918. gadā sarkanie latviešu strēlnieki cinījās visatbildīgākajos frontes iecirkņos — tur, kur izšķīrās jaunās padomju varas likteņi. Tā 1918. gadā viņi Maskavā likvidēja padomju varai bīstamo eseru dumpi. 1919. gada rudenī sarkano latviešu strēlnieku divīzija piedalījās galvenā kontrrevolūcijas spēka — Deņikina armijas sakāvē pie Kromiem un pie Orlas. 1920. gadā pie Kahovkas un Perekopa viņi palīdzēja sakaut Vrangeli.

Latviešu strēlnieku izšķirošā loma Oktobra revolūcijā un Padomju Krievijas izveidē ir fakts ar lielu propagandisku slodzi. It sevišķi šodien, kad tiek pārvērtēta bijušās Padomju Savienības 70 gadu pieredze. Piemēram, ASV vispopulārākais saimniecisko problēmu komentētājs P. F. Drukers 1989. gadā iznākušajā grāmatā «Jaunās realitātes» par latviešu strēlniekiem rakstīja šādi: «Leņina solījums dot visām tautībām pilnu kultūras un izglītības autonomiju viņam nodrošināja latviešu strēlnieku atbalstu... Bez viņiem Oktobra revolūcija nekad nebūtu

---

¹² *Ģermanis U.* Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution. — Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1974. — S. 180—221.

uzvarējusi.»¹³ Jājautā tikai, vai šis pārlietu vienkāršotais skatījums neradis jaunus mītus un jaunas «pasakas par vērdiņu» pasaules vēstures izpratnē?

Bet jau tolaik Antantes valstis nespēja saskatīt boļševiku ietekmes dziļākos cēloņus, kas slēpās nacionāli apspiesto Krievijas nomaļu tautu brīvības centienos, ilgās pēc sava kaktiņa, sava stūrīša zemes. Galveno pretinieku šīm ilgām strēlnieki redzēja Kolčakā, Judeņičā, Vrangelī, nevis pašos lielniekos, kuri taču galu galā no Krievijas pārņēma impērijas sliktāko mantojumu.

Tajā pašā laikā jāsaka, ka varbūt ir jābeidz domāt par 700 gadus ilgo verdzību un jāsāk apsvērt, ko vācu karakalpi un muižkungi deva latviešu tautai un kāpēc Latvija pirms 1914. gada bija visattīstītākā lielās Krievijas impērijas province.

Baltija, it īpaši Rīga, 19. gadsimta otrajā pusē bija «visrietumnieciskākā» Krievijas daļa, kas visai strauji pārtvēra daudzas Rietumeiropas idejas. Toreiz caur Rīgu Krievijā nonāca Vācijas un Anglijas rūpnieciskās revolūcijas brīnumi. Vācu valoda Rīgā bija parasta parādība. Toties šodien, 20. gadsimta 90. gados, tikai retais rīdzinieks prot vāciski. Arī angļu valodas zināšanas kompjuterizētās un miniaturizētās tehnoloģijas laikā ir vājas.

Šis ieskats pagātnē bija nepieciešams, lai izprastu tā laika garu Latvijas laukos un pilsētās. Šī laikmeta iespaidā auga un veidojās Kārlis Balodis (1864—1931).

Straujās saimnieciskās attīstības sociālās sekas.

Jaunā strāva un marksisms Latvijā

Bijušie latviešu bezzemnieki, nonākuši pilsētās, kļuva par fabrikas strādniekiem, pakāpeniski pārtopot par apzinīgiem proletariāta pārstāvjiem. «Elkoņu» jeb brīvsaimniecības kapitālisma iespaidā viņi ik dienas izjuta lielo sociālo plaisu starp fabriku, dažādu uzņēmumu un zemes īpašniekiem un tiem, kam nebija nekā, izņemot savas darba rokas. Strādnieki zināja; ka, atbrīvojot no darba, viņiem neizmaksās bezdarbnieku pabalstu. Fabrikas strād-

¹³ Drucker P. F. The new realities. — New York: Harper & Row Publishers, 1989. — P. 31.

nieki netika apdrošināti sakarā ar slimību vai nelaimes gadījumiem. Brīvsaimniecības kapitālismam gan bija raksturīgs ārkārtīgi augsts darba ražīgums, bet vienlaikus tas bija saistīts ar strādājošo sociālo neaizsargātību un grimšanu galējā nabadzībā, kā to savos darbos aprakstīja Kārlis Markss. Marksistiskās idejas, kas tika paustas vācu valodā iznākošajos laikrakstos, grāmatās, brošūrās, nedēļas izdevumos un žurnālos, sāka pamazām iekarot Baltiju. Tā kā līdz 19. gadsimta 80. gadu vidum skolās mācību valoda bija vācu, latviešu strādniekiem šīs idejas bija viegli pieejamas un saprotamas. Tā, Rainis, P. Stučka un K. Kaspars, Aspazija, A. Dauge, P. Dauge, K. Balodis kļuva par jauno sabiedrības pārbūves ideju nesejiem tautā. Latvijas vēsturē viņi ir pazīstami kā jaunstrāvnieki un dienlapisti. Arī liela daļa latviešu inteliģences, kas veidojās 19. gadsimta 60. gados, kā norāda vēsturnieks Arveds Svābe, kļuva dedzīga marksisma piekritēja.

Par jaunstrāvnieku vadošo un organizējošo centru kļuva avīze «Dienas Lapa», kas kopš 1886. gada tika izdota ar Rīgas Latviešu amatnieku biedrības atbalstu. Pēc dažiem gadiem šī avīze pilnīgi pārgāja jaunstrāvnieku rokās un tās redaktori bija P. Stučka un Rainis, kuri pārmaiņus rediģēja to līdz pat tās slēgšanai 1897. gadā. «Dienas Lapa» bija arī jaunstrāvnieku izglītojošs centrs. Tā, piemēram, jaunstrāvnieki regulāri pārdrūkāja fragmentus no K. Marksa «Kapitāla», F. Engelsa darba «Ludvigs Feierbahs un vācu klasiskās filozofijas gals», dažas nodaļas no A. Bēbeļa grāmatas «Sieviete un sociālisms», kā arī no citu marksistu darbiem.

Avīzes «Dienas Lapa» idejiskajā ievirzē ārkārtīgi svarīga loma bija Rainim. Viņš Latvijā bija viens no pirmajiem, kas «meklēja un apguva sociālisma zinātnisko teoriju...»¹⁴ un veidoja savu daiļrades metodi. Viņš meklēja ceļu uz marksismu, uz proletārisko sociālismu. Pēc V. Samsona domām, Rainis pēc 1903. gada bija galīgi drošs par savu «marksistisko pārliecību par esošās sabiedrības pārveidošanas iespējamību proletariāta revolucionārās cīņas veidā».¹⁵ Raiņa dzejoļu krājums «Tālas noskaņas zilā vakarā», kas iznāca 1903. gadā, aicināja strādniecību nosties cīņai. Rainis bija pārpilns ar marksisma sludinātās

¹⁴ Samsons V. Jānis Rainis // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā līdz 20. gs. — Rīga: Zinātne, 1976. — 251. lpp.

¹⁵ Turpat, 254. lpp.

jaunās pasaules celšanas idejām. Sabiedrības pārveidošanas galamērķis bija visu ražošanas līdzekļu nacionalizācija jeb «valstiskošana», lai reiz par visām reizēm darītu galu darba tautas ekspluatācijai. Tikai tad visi strādājošie vienādā pārticībā baudīšot sava darba augļus. Tikai tad valdišot brīvība, pārticība, augsts izglītības līmenis un vispārēja labklājība. Brīvsaimniecības kapitālisma laikā, līdz 1914. gadam, tā ilgi bija «pasaka par vērdiņu». Kāda vēlāk bija ļeņinskā sociālisma ikdiena Latvijā, to zina tikai tie, kas to paši ir piedzīvojuši. Sociālisma sistēma Padomju Savienībā un Austrumeiropā sabruka 1989. gadā, un tās idejas izkūpēja kā pieneņu pūkas pavasarī!

Protams, Latvijā bija arī nemarksisistiski noskaņoti intelektuāļi, tādi kā Jānis Čakste, pirmais neatkarīgās Latvijas valsts prezidents, rakstnieks Andrievs Niedra (romāna «Liduma dūmos» autors), liberāļu līderis Vilis Olavs, Frīdrihs Veinbergs, Frīdrihs Grosvalds un Arveds Bergs, taču viņiem latviešu strādniecībā bija neliela ietekme.¹⁶ Tā latviešu tautas sociālā vīzija nonāca marksisma gūstā.

Nerevolucionārais sociālisms Anglijā jeb fabiānisms

Plašām tautas masām Latvijā un Krievijā Ivana Turgeņeva romāna «Tēvi un dēli» galvenais varonis Bazarovs bija jaunās ideālās sabiedrības prototips. Krievijas nihilisti sludināja, ka cara impērija nav reformējama, tā ir vienīgi iznīcināma! Krieviju jāsāk celt no jauna, no pašiem pamatiem! Marksisti pieturējās pie principa, ka šķiru cīņa ir tas labākais līdzeklis cara patvaldības gāšanai un visu ražošanas līdzekļu valstiskošanai. Turpretī Anglijā, kur kopš 19. gadsimta vidus dzīvoja pats Kārlis Markss, sociālistiskā doma attīstījās nemarksisistiskā garā. Anglijā valstsvīri, sociologi, teologi, žurnālisti, skolotāji un inteliģence sludināja nevis konfrontāciju, nihilismu, teroru un asiņainu revolūciju, bet gan sociālo reformu ceļu, balstītiesības strādniekiem un nepārtrauktu darbošanos likumdošanas jomā, lai ierobežotu un padarītu pilnīgāku brīv-

---

¹⁶ *Ronis I.* Latviešu buržuāzijas cīņa pret jaunas revolūcijas draudiem // Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā. — Rīga: Zinātne, 1980. — 91., 93.—94., 101. lpp.

saimniecības kapitālismu.¹⁷ Piemēram, Disreilija valdība Lielbritānijā 1867. gadā pieaugušiem vīriešiem lielās pilsētās deva balsstiesības, ja viņi 12 mēnešus bija pastāvīgi dzīvojuši attiecīgajā vietā un maksājuši vietējo «nabagu» nodokli. 1884. gadā balsošanas tiesības ieguva vēl citas pilsoņu kategorijas. Šie daudzie jaunie balsstiesīgie angļi sāka balsošanas ceļā ievēlēt kandidātus, lai tie ar likumiem mīkstinātu brīvsaimniecības kapitālisma sociālo ne taisnību. Strādnieku ievēlētie kandidāti parlamentā pieprasīja attiecīgu likumu par slimokasēm, sociālo apdrošināšanu un fabriku inspekcijām. Tādējādi brīvsaimniecības kapitālisma alkatīgums tika ierobežots un privātpašumam rūpniecībā, lauksaimniecībā un tirdzniecībā tika uzlikti jauni sociāli pienākumi. Anglijā šo ideju izplatīšanā liela nozīme bija Fabiāņu biedrībai, kas dibināta 1883. gadā. Fabiāņi sludināja Anglijas rūpniecības, tirdzniecības, banku un dzelzceļu socializāciju lēnā, evolucionārā likumdošanas ceļā. Fabiānisms akcentēja izglītots vidusšķiras nozīmi un tās piedalīšanos likumu izstrādāšanā, tāpat vidusšķiras līdzdarbību valsts pašpārvaldē kā pilsētās, tā miestos un ciemos. Kamēr marksisti Krievijā sludināja tikai revolūciju un pat dievināja proletariātu kā šķiru, kas var realizēt viņu mērķus, fabiāņi centās veicināt arvien jaunu sociālo likumu pieņemšanu. Pats galvenais fabiāņu programmā bija Anglijas sociālās iekārtas pakāpeniska pārveidošana no brīvsaimniecības kapitālisma sociālismā jeb, pareizāk sakot, **sociālās labklājības kapitālismā**. Fabiānisma pamatideja bija sistemātiska sociālo reformu īstenošana likumdošanas ceļā. Angļu fabiāņi nepārtraukti mēģināja izskaidrot un pamatot, cik racionāla un produktīva ir sociālisma saimniekošanas sistēma. Šodien, protams, Anglija ir viena no tām labklājības kapitālisma zemēm, kuras tika izveidotas uz fabiāņu sociālisma pamatiem.¹⁸

Latviešu jaunstrāvnīeki, kā zināms, angļu fabiāņu sociālisma idejām un to īstenošanai nepievērsa uzmanību. Viņi tās vienkārši palaida garām, un viņu vadoņi izvēlē-

¹⁷ *Lipson E.* The growth of English society. — New York: Henry Holt Company, 1950. — P. 395—417.

¹⁸ *Schwartz E.* Trouble in Eden: A comparison of the British and Swedish economics. — New York: Praeger, 1980. — P. 14—63. Sk. arī *Young H.* One of us: A biography of Margaret Thatcher. — London: Macmillan, 1988. — 570 p.

jās asiņaino šķiru cīņas un revolūcijas ceļu, kaut gan nedaudzi latviešu liberāļi, piemēram, V. Olavs, tam pretojās.

Vācijas labklājības valsts pamatlicējs G. Šmolers un O. Bismarks

Pēc 1848. gada revolūcijas un «Komunistiskās partijas manifesta» izdošanas Vācijā, Kārļa Marksa dzimtenē, par vācu strādniecības aizstāvjiem uzmetās vairākas strādnieku partijas. Tā, 1863. gadā Ferdinanda Lasala (1825—1864) vadībā tika nodibināta Vācijas Vispārējā strādnieku savienība.¹⁹ Tā sludināja vispārējas balsstiesības Vācijas strādniekiem. Lasals uzskatīja, ka ir nepieciešams radīt ražotāju apvienības, tādējādi dodot strādniekiem iespēju pašiem kļūt par ražotājiem jeb uzņēmējiem. Viņaprāt, valstij noteikti jāiejaucas saimnieciskajā dzīvē un jāceļ cilvēku materiālās labklājības līmenis, jo katram indivīdam atsevišķi to nav iespējams nodrošināt.

1869. gadā tika radīta otra vācu strādnieku partija, proti, tā sauktā sociāldemokrātiskā strādnieku partija. 1875. gadā Gotā šīs abas partijas apvienojās, izveidojot Vācijas Sociālistisko strādnieku partiju, kura bija plaši pazīstama ar nosaukumu SPD (*Sozialistische Partei Deutschlands*) un kurā bija 25 000 biedru. Būtībā tā sludināja šķiru cīņu un par galamērķi uzskatīja sociālisma un proletariāta diktatūras nodibināšanu. Vācijas vadošie sociālie slāņi, valsts pārvalde, uzņēmēji, tirgotāji un muižnieki bija sašutuši, ka SPD ātri nostiprinājās. Bet Parīzes Komūna jeb franču proletariāta sacelšanās, kas sākās Parīzē 1871. gada 18. martā, un vācu strādniecības neslēptās simpātijas un atklātā nostāšanās franču komunāru pusē satrauca pat pašu Oto Bismarku. Lai Vācijā apturētu «sarkanās briesmas», Bismarks 1878. gadā izdeva likumu par «bīstamām sociāldemokrātijas izrīcībām». Tas lielā mērā bija «izņēmuma stāvokļa» likums, sākumā gan izsludināts tikai uz trim gadiem, bet to vairākkārt pagarināja un atcēla tikai 1890. gadā. Par spīti šim likumam, kas šķietami stipri ierobežoja SPD darbību, parlamentā

¹⁹ Miller S., Potthoff H. A history of German social democracy from 1848 to the present. — Leamington Spa — Hamburg — New York: Berg, 1986. — P. 20.

ievēlētie Vācijas sociāldemokrāti tomēr brīvi un netraucēti darbojās Reihstāgā un vietējos landtāgos. Bismarks, būdams gudrs valstsvīrs un taktiķis, saprata, ka, sociālistus vien apspiežot, viņš nekā nepanāks, tāpēc nolēma likumdošanas ceļā novērst brīvsaimniecības kapitālisma asās šķautnes, proti, sociālo neaizsargātību, bezdarbu un sociālās aprūpes trūkumu. Lai izpētītu un ieviestu nepieciešamās sociālās un saimnieciskās reformas, 1872. gadā G. Šmolera vadībā tika nodibināta Sociālpolitiķu biedrība.²⁰ Starp šīs organizācijas dibinātājiem bija daudzi pazīstami vācu tautsaimnieki, piemēram, Adolfs Vāgners (1835—1917), Vilhelms Rošers (1817—1894), Georgs Knaps (1842—1926), Lūjo Brentāno (1844—1931) un Bruno Hildebrants (1812—1878). Visus šos cilvēkus, daždažādu profesiju pārstāvjus, saistīja tikai viena kopīga doma: kā veicināt nepieciešamo sociālo, juridisko un saimniecisko reformu īstenošanu Vācijā brīvsaimniecības kapitālisma apstākļos un kā tādā gadījumā tomēr varētu paturēt privātpašuma tiesības uz zemi un ražošanas līdzekļiem.

Šmoleram un pārējiem Sociālpolitiķu biedrības dibinātājiem marksisms nebija nekas cits kā «centralizēts despotisms».²¹ Biedrības mērķi faktiski bija visai praktiski: kā savākt faktus par bezdarbnieku skaitu, strādnieku slimošanas biežumu, sliktajiem dzīves un darba apstākļiem, kā, izmantojot šos materiālus, izlemēt, kādi jauni likumi būtu nododami apspriešanai attiecīgām Reihstāga komisijām. Tātad pirms vairāk nekā 120 gadiem Šmolera dibinātā Sociālpolitiķu biedrība sāka izstrādāt Vācijas sociālo likumdošanu un likt pamatus labklājības kapitālismam. Šodien to, šķiet, vislabāk saprot Austrumeiropas un varbūt arī bijušās Padomju Savienības iedzīvotāji, kuri tikai tagad sāk aptvert, ko īsti labklājības kapitālisms 20. gadsimtā devis Rietumeiropai un pārējām nekomunistiskām zemēm. Protams, Vācijas mantīgās šķiras un dižciltīgie sākumā apvainoja Šmolera un viņa domubiedrus «sociālajā aģitācijā», kaut gan drīz vien saprata, ka Šmolera ieteiktais sociālo reformu ceļš saglabās Vācijai tirgus saimniecību, privātpašumu un parlamentāro demokrātiju.

²⁰ *Balabkins N. W.* Not by theory alone: The economics of Gustav von Schmoller and its legacy to America. — Berlin: Duncker and Humblot, 1988. — P. 31—33.

²¹ *Schmoller G.* Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. — Leipzig: Duncker and Humblot, 1919. — Vol. 1. — S. 392.

G. Šmolera gadu desmitiem ilgā darbošanās sociālās likumdošanas sagatavošanā vainagojās panākumiem jau 19. gadsimta 80. gados. Vācijas «dzelzs» kanclers Bismarks kļuva par viņa jūsmīgu atbalstītāju. 1883. gadā ķeizariskā Vācija izdeva likumu par valsts slimo kasēm, 1884. gadā — likumu par apdrošināšanu nelaiemes gadījumos un 1889. gadā — likumu par vecuma un invalīdu pensijām. Šie trīs likumi, kas vēlāk tika papildināti, lika pamatus mūsdienu labklājības kapitālismam, tādām, kāds tas tagad ir Vācijā, Itālijā, Francijā, Skandināvijas valstīs, Spānijā, Kanādā, Austrālijā un Amerikas Savienotajās Valstīs. Pirms vairāk nekā 120 gadiem tā pamatprincipus izstrādāja vācu tautsaimnieki, kurus tolaik dēvēja un arī vēl šodien dēvē par «tautsaimniecībā neko daudz nezinošiem vēsturniekiem». Krievijas tautsaimnieki burtiski ņirgājās par Šmolera neteorētisko darbu. Viņam nemaz neesot jēgas par materiālistisko pieeju vēsturei un viņš neko neesot sapratis arī Marksa darbos.²² Profesors P. Strūve Šmolera nekrologā rakstīja, ka Krievijā neesot bijis neviena vienīga Šmolera ideju sekotāja!²³

Strūvem var iebilst, jo PSRS Zinātņu akadēmijas izdotajā grāmatā par Šmolera, Bismarka un valsts kapitalisma aizstāvi uzskatīts akadēmiķis Ivans Janžuls (1846—1917).²⁴ Viņš, jādomā, ne mazums nopūlējās, lai Šmolers kļūtu par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas ārzemju korespondētājlocekli. Iespējams gan, ka krievu inteligences radikālo uzskatu iespaidā Janžuls ar laiku atkāpās no valsts kapitalisma popularizācijas. Kaut gan K. Balodis bija visai iecienīts Sociālpolitiķu biedrības loceklis un arī formāls Šmolera cienītājs, tomēr, šķiet, viņš neaptvēra iepriekšminēto triju likumu nozīmi labklājības kapitalisma attīstībā. K. Balodis, protams, nebija vienīgais, kas toreiz to vēl nenovērtēja, to tagad saprot tikai tie cilvēki, kas ir izbaudījuši 70 gadu ilgu padomju eksperimentu marksis-

²² Piemēram, krievu tautsaimnieks R. Voblijs recenzijā žurnālā «Журнал министерства народного просвещения» (1907. — № 7. — С. 367) nonievāja G. Šmolera darbu. Sk. arī *Balabkins N. W.* Schmol-ler in tsarist Russia // Journal of Institutional and Theoretical Eco-nomics. — 1988. — Vol. 144. — № 3. — P. 586—587.

²³ *Струве П.* Густав Шмолер // Известия Российской Акаде-мии Наук. — Петроград, 1917. — С. 12, 311.

²⁴ *Янжул И. И.* Бисмарк и государственный капитализм // Вестник Европы. — 1890. — Т. IV. — С. 728—739. Cit. pēc: Исто-рия АН СССР. — М.: Наука, 1964. — Т. 2 (1803—1917). — С. 641.

tiskās idejas īstenošanu pasaulē. K. Balodis, piemēram, rakstīja, ka Vācijā «sevišķu nozīmi un svaru ieguva tā sauktā vēsturiskā skola ar Vilhelmu Rošeru un Gustavu Šmoleru priekšgalā, kuras galvenā tieksme iziet uz saimniecības vēstures pētišanu».²⁵ Balodis vēl piemetināja, ka diemžēl Sociālpolitiķu biedrībā pētniecība, «caur jaunlaiku tehnisko revolūciju sasniegtā un iespējamā vai paredzamā saimnieciskā pārveidošanās atstāta bez ievēribas».²⁶ Pats K. Balodis, šķiet, nebija pamanījis, ka viņš jau toreiz dzīvoja kapitālistiskās labklājības valstī Vācijā un laikam arī nebūs apzinājies 1883., 1884. un 1889. gada sociālo likumu nozīmi labklājības kapitālisma attīstībā. Vajadzēja paiet gandrīz vai veselam gadsimtam, lai cilvēki Austrumeiropā, tātad arī Latvijā, saprastu, ka labklājības kapitālisma ideja nebija un nav «pasaka par vērdu» vien. Tā ir Rietumeiropas ikdienas realitāte.

Sociāldemokrātija un kapitālistiskā labklājības valsts šodien

K. Markss kļūdījās, atsakoties no tirgus attiecībām kā saimnieciska regulatora. To ir pierādījušas Padomju Savienības ekonomikas neveiksmes. Kopš pirmās piegades Padomju Savienība plānošanā ir gājusi pa tā sauktās bilances metodes ceļu. Katrai saimnieciskai sistēmai jāveic trīs uzdevumi. Pirmkārt, jākoordinē preču piedāvājums un pieprasījums. Tas nozīmē, ja ir kādas preces pārpalikums, tad tā jāražo mazāk; ja ir kāda deficīta prece, tad tās ražošana jāpalielina. Tirgus saimniecībā šo koordinējošo funkciju veic cenas, bet Padomju Savienībā, sociālisma sistēmā, to mēģināja veikt ar bilances metodi. Diemžēl Padomju Savienībā jau kopš 50. gadiem daudzas preces bija deficītas! Otrkārt, katrai saimniecības sistēmai jāveicina efektīva ražošana. Ja kāds uzņēmums tirgus saimniecībā nav produktīvs un nav spējīgs segt kārtējo variablo pašizmaksu, tad tas bankrotē. Padomju Savienībā, sociālistiskajā sistēmā, bankrota jēdziens neeksistēja. Lai cik neefektīvs arī bija Padomju Savienības uzņēmumu darbs, neviens no tiem netika slēgts! Valsts dotācijas tos turēja «virs ūdens». Treškārt, katrai saimnieciskai sistēmai jāatrasa uzņēmēju iniciatīva ražot un darbinieku

²⁵ Balodis K. Ievads tautsaimniecībā, 87. lpp.

²⁶ Turpat.

iniciatīva strādāt. Diemžēl bijušajā Padomju Savienības sociālistiskajā saimniekošanas sistēmā pēc «bilances metodes» sastādītie gada plāni, kas vienmēr bija izteikti tonnās vai rubļos, neveicināja efektīvu ražošanas procesu. Piemēram, ja kādam nagļu ražošanas uzņēmumam gada produkcijas norma būtu bijusi 1 t nagļu, tad tas gada plānu varēja izpildīt, uztaisot vienu nagļu, kas svērtu 1 t! Šāda veida «plānošanā» faktiski nebija atšķirības starp ražošanas plānā rakstīto «burtu» un «burta garu». Tādējādi radās haoss, mūžīgs deficīts un visai ierobežots sortiments, kas kavēja ražošanas attīstību. Šo pašu iemeslu dēļ rūpniecība un lauksaimniecība nespēja un negribēja modernizēties, ieviest praksē tehniskos izgudrojumus.

K. Markss, protams, gribēja iznīcināt tā saukto «elkoņu» jeb *laissez-faire* kapitālismu, kam raksturīgas saimnieciskas krīzes, bezdarbs, sociālā nedrošība un liels pretstats starp kungiem un strādniekiem. Markss gan apzinājās ārkārtīgi straujo ražošanas pieaugumu «elkoņu» kapitālismā, taču viņš redzēja arī šīs sistēmas ēnas puses, proti, sociālo postu. Lai no tā izvairītos, viņš sludināja neizbēgamu «elkoņu» kapitālisma bojā eju.

Kā dzīvē īstenojās labklājības valsts ideja? Bismarka Vācija bija pirmā valsts pasaulē, kas 1883., 1884. un 1889. gadā darba tautai deva brīvas slimo kases, apdrošināšanu nelaimes gadījumos un vecuma pensijas. Līdzīgi likumi pēc tam tika izdoti arī pārējās Eiropas valstīs, bet brīvsaimniecības kapitālisms ar savu saimniecisko nestabilitāti un strādājošo dzīves nedrošību nomāca plašās tautas masas bezdarba dēļ. Pēc pirmā pasaules kara Eiropa un Amerika piedzīvoja divas krīzes: pirmā īsa, bet ļoti smaga saimnieciskā krīze bija 1921. gadā, pēc tam ar 1929. gadu iestājās lielā pasaules krīze.

Tās laikā Amerikā, piemēram, bija 25% bezdarbnieku no visiem darba spējīgajiem cilvēkiem.²⁷

1933. gadā par Amerikas prezidentu ievēlēja Franklīnu Rūzveltu, un viņš ļoti apzinājās, ko cilvēkiem nozīmē ilgs bezdarbs un sociālās aprūpes trūkums. Viņš burtiski pierunāja Kongresu izdot likumu par bezdarbnieku pabalstiem un mūža pensijām, tā saukto *social security* likumu.²⁸

²⁷ Mitchell B., Mitchell L. P. American economic history. — Boston: Houghton Mifflin Co., 1947. — P. 851—869.

²⁸ Turpat, 865.—866. lpp.

Šo likumu pieņēma 1935. gadā, un Amerika beidzot panāca nokavēto, jo šāds likums Vācijā bija izdots jau 1889. gadā.

Labklājības valsts veidošanās Anglijā ir saistīta ar premjerministra Deivida Loida-Džordža darbības laiku: 1909. gadā parlaments pieņēma likumu par valsts pensijām, sasniedzot 70 gadu vecumu, un likumu par progresīvo ienākuma nodokli, lai savāktu naudu pensijām. 1911. gadā Anglijā pieņēma likumu par valsts apdrošināšanu, kurā īpaša uzmanība bija pievērsta bezdarbnieku pabalstiem.

Tautsaimniecības vēsturē modernā labklājības valsts ideja Anglijā un ASV ir saistīta ar angļu tautsaimnieka Džona Meinarda Keinsa (1883—1946) vārdu. Viņa mācība burtiski sagrava klasisko «elkoņu» kapitālisma koncepciju: pirms Keinsa tautsaimnieki uzskatīja, ka brīvā tirgus apstākļos bezdarbs nevar būt ilgstošs, jo kas ražotājam ir izdevumi, tas strādniekam un materiālu piegādātājam ir ienākums. Agri vai vēlū viss, kas tiek saražots, tiek arī patērēts! Tas ir tā sauktais Zana Batista Seja (1767—1832) likums, saskaņā ar kuru kopējais piedāvājums un kopējais pieprasījums kādā saimnieciskā sistēmā vienmēr ir vienāds. Tāpēc ilgstošs bezdarbs tirgus saimniekošanas apstākļos faktiski neesot iespējams.

Keinss grāmatā, kas tika izdota 1936. gadā un kuras latviskais nosaukums varētu būt «Vispārēja teorija par nodarbinātību, procentiem un naudu», pierādīja Seja likuma aplamību.²⁹ Keinss uzskatīja, ka tirgus saimniecībā ir tendence rasties plaīsi starp kopējo preču piedāvājumu un kopējo pieprasījumu, jo cilvēki daļu ienākumu bieži ietaupa. Starpību starp preču totālo piedāvājumu un preču totālo pieprasījumu kādā laika posmā Keinss nosauca par «deflācijas plaīsu». Lai to aizpildītu, viņš ieteica valstij veicināt sabiedrisko darbu finansēšanu, lai tādējādi nodarbinātu bezdarbniekus. Jāuzsver, ka Keinss ieteica saglabāt demokrātisku politisko iekārtu, privātīpašumu tirdzniecībā un rūpniecībā, kā arī tirgus saimniecību. Keinsa jauninājums bija valsts aktīva iejaukšanās saimnieciskajā dzīvē, lai iedzīvotājus pilnībā nodarbinātu.³⁰

²⁹ *Keynes J. M.* The general theory of employment, interest and money. — London: Harcourt. — 1936.

³⁰ *Stein H.* The fiscal revolution in America. — Chicago: The University of Chicago Press, 1969. — P. 131—168.

Pēc otrā pasaules kara beigām 1946. gadā ASV kongress izdeva pilnās nodarbinātības likumu. Saskaņā ar to federālajai valdībai pienācās radīt jaunas darba vietas, ja bezdarbnieku skaits pārsniedza 5% no visiem darba spējīgajiem cilvēkiem. Anglijā šādu likumu pieņēma 1944. gadā un nosauca par lorda Beveridža likumu. Bijušajā Padomju Savienībā nekad nav bijis nedz likuma par pilnu nodarbinātību, nedz arī par bezdarbnieku palstiem.

Diemžēl Rietumeiropā un jo sevišķi Skandināvijas valstīs labklājības valsts ir «aizgājusi» par tālu, jo materiālās nodrošinātības līmenis ir tik augsts, ka cilvēki vairs negrib lāgā strādāt un augstie nodokļi uzņēmējus gandrīz vai nerosina ražot.³¹

Nobeidzot ekskursu sociālisma ideju vēsturē, minēsim dažus praktiskus secinājumus. Vispirms par zemi. Neviens no Sociālistiskās Internacionāles partijām, kas ieņem redzamu vietu Rietumeiropas valstīs, nepieprasa zemes nacionalizāciju. Valdība sargā privātīpašuma tiesības uz zemi, stabilizējot zemnieku dzīvi ar cenu kontroles palīdzību.

Saskaņā ar demokrātiskā sociālisma principu, pie kura pieturas Sociālistiskās Internacionāles partijas, rūpniecībā jāveido jauktas ekonomikas uzņēmumi: no vienas puses, strādnieki kļūst līdzīpašnieki, no otras puses, valdība netieši — ar valsts akciju starpniecību — īsteno labklājības valsts ideju. Un, visbeidzot, par principu «viss, kas mazs, ir skaists». Šodien, kad notiek pāreja no mehāniskās uz elektronisko, kompjuterizēto civilizāciju, īpašu vērību pelna mazo firmu attīstība. Izmantojot moderno tehnoloģiju un mikroelektroniku, mazās firmas spēj spēcīgi rosināt uzņēmējdarbību un iniciatīvu. Tās nodrošina ne tikai augstu ražību, bet arī ekonomisko demokrātiju. Arī no sadzīves un ētikas viedokļa nelielos darba kolektīvos cilvēki strādā ar lielāku atdevi.

Pārprofilējot Latvijas saimniecību, tāda varētu būt tās tuvākās nākotnes perspektīva.

---

³¹ Myrdal G. Beyond the welfare state. — New Haven: Yale University Press, 1960; sk. arī Myrdal G. The crisis of the welfare state. — Oxford, 1986. — P. 63.

«Es gribu kļūt zinātnieks»

Baložu dzimtas saknes

Tas bija 1991. gada aprīlī Betlehemā, Pensilvānijā, nelielā universitātes un tēraudlējēju pilsētiņā, Lihajas ielejā pie Apalaču kalniem. Mēs, šīs grāmatas autori, likām kopā lapas un šķendējāmiešus, ka pēkšņais karstums — 90° pēc Fārenheita — un drausmīgā sūta traucē biedri Gladisu pusdienojām vecajā pilsētas centrā netālu no Lihajas Universitātes. Ziedēja magnolijas un japāņu ķiršu koki. Šajā pilsētiņā nelielā skvērā pie viesnīcas atrodas Saksijas grāfa Cincendorfa (1700—1760) krūšutēls. Tas ir bijis vīrs, ar kura atbalstu pirms 250 gadiem tur ieradusies Morāvijas brāļi (hernhūtieši). 1741. gada Ziemassvētkos tur atbarucis pats Nikolajs Ludvigs fon Cincendorfs jeb brālis Ludvigs, kā viņu sauca draudze, ar 16 gadus veco meitu Benīnu. Un tā dzima pilsētiņa, kuras nosaukums ņemts no Bībeles. Daudzus hernhūtiešu brāļus un māsas noslepkavoja un noskalpēja indiāņi neskaitāmos uzbrukumos. Turpmāk daudzi hernhūtieši krita brīvības cīņās pret Angliju. Tomēr viņi neatlaidīgi cēla savu nākotnes valsti, ziedošu pilsētu, kur ar patiku var dzīvot arī šodien, ārpus lielās, trauksmainās lielpilsētu Amerikas.

Bet kāds gan tam sakars ar Kārli Balodi? Un tomēr. Baložu dzimtai raksturīga tā pati hernhūtiešu spīts. Kārli Balodī mita tas pats hernhūtiešu gars, kas grāfam Cincendorfam 1730. gadā lika doties uz Vidzemi, lika dibināt Brāļu draudzes teicēju skolu Valmierā. Ar to Latvijā sākās hernhūtiešu kustība, kas vairāk nekā simt gadus noteica Vidzemes zemnieku dzīvi. Kārļa Baloža vectēvs Andrejs bija hernhūtiešu tētiņš Sisegalā (Madlienā). Krestīņu Andrejs, kā viņu sauca pirms uzvārdu došanas, bija nežēlīgā barona Hānenfelda dzimtcilvēks. Šī barona zvērības izmeklējusi pat Pēterburgas Senāta norīkotā komi-

sija. Par nepaklausību baronam viņš sodīts pie kauna staba, bet nepadevies. Divreiz cēlis brāļu draudzes saiešanas namu, otro reizi — uzkalniņā pie Madlienas kapiem, kur tagad atrodas pieminekļi brīvības cīņās kritušajiem. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā pieejams rokdarbnieces Elzas Jendes atmiņu stāsts par viņas māti K. Einbergu (1833—1896), Andreja Baloža meitu. Viņa piemin arī Andreju Balodi, kurš bijis «cunftīgs kaparkalējs, pie tam arī hernhūtiešu tētiņš un 35 gadus piesēdētājs draudzes tiesā». Hernhūtiešu tētiņa pienākumus Madlienā turpināja Andreja dēls Dāvids Balodis (1804—1864). Kad 1840. gadā, par nepakļaušanos muižkungam un mācītājam, Dāvidu izliek no mājām, viņš pārceļas uz Rīgu un atkal veido brāļu draudzi. Luterāņu virsmācītāja Treija vajāts, viņš atrod glābiņu pareizticīgās baznīcas paspārnē. Tā viņš kļūst par lielākās tautas kustības — tā saucamās konversijas kustības (masveida pāriešanas pareizticībā) aizsācēju Vidzemē 19. gadsimta vidū. No 1845. līdz 1847. gadam pareizticībā pārgāja pāri par 100 000 latviešu un igauņu, proti, katrs septītais guberņas iedzīvotājs. Nesaņemdami cerēto zemi no cara valdības, Dāvida sekotāji viņu pašu nolādēja. Pāriet pareizticībā Baltijā, kur valdīja vācu baroni un mācītāji, nozīmēja sevi pakļaut jaunām ciešanām un pazemojumiem.

Tā ir sena un vēl nelasīta latviešu tautas vēstures lapuse, kura tolaik, kad auga Kārlis Balodis un veidojās latviešu nacionālā apziņa, vēl bija dzīva ļaužu atmiņā.

Vēl viens fakts no Baložu dzimtas vēstures. Ne pats Kārlis Balodis, ne viņa biogrāfi nav viņa vārdam blakus likuši Pēteri Balodi (1837—1918), Dāvida dēlu, un tāpat Kārļa brālēnu. Pēteris Balodis bija Krievijas mēroga personība. Būdams Pēterburgas Universitātes students, viņš nonāca sakaros ar Hercena piekritējiem, kas gatavoja valsts apvērsumu. Tas bija pēc neveiksmīgā Krimas kara un zemnieku brīvlaišanas 1861. gadā. Var pat samērā droši apgalvot, ka Pēteris Balodis 1861. gadā ticies ar rakstnieku Ivanu Turgeņevu un noderējis par prototipu nihilista Bazarova tēlam romānā «Tēvi un dēli».

Pēteri Balodi apcietināja 1862. gadā par pagrīdes tipogrāfijas iekārtošanu. Viņa tiesas prāva bija saistīta ar krievu revolucionāro demokrātu kustību, un tāpēc P. Baloža vārds ienāca Padomju Savienības vēsturē. Pēc soda izciešanas Pētera-Pāvila cietokšņa kazemātā un Sibīrijas

katorgā, kur viņam izveidojās tuvas attiecības ar Nikolaju Černiševski, Pēteris Balodis nonāca nometinājumā, kļuva izcils ģeologs Jakutijas novadā, Aldanas zelta pirmatklājējs, pat turīgs zeltrūpnieks.

Interesanti atzīmēt, ka Pēterburgas revolucionārajās dienās 1862. gada pavasarī, kad sekmīgam valsts apvērsumam bija ne mazāki priekšnoteikumi kā dekabristu sacelšanās laikā 1825. gadā, Pēteris Balodis uzvedās nebūt ne tā kā nihilistam pienāktos: viņš uzstājās pret kreiskām noskaņām, pret aicinājumiem uz asinsizliešanu jakobiņu garā.

Stāsts par Baložu dzimtu ir spilgts, bet vienlaikus arī tipisks latviešu tautas vēsturei. To pilnībā nekad nav bijis tiesību stāstīt. Laika ritumā vēsturnieki ir centušies izpatikt vai nu vācu, vai krievu kungiem, vai arī latviešu nacionālajam garam, bet pēdējos 45 gadus rakstījuši vēsturi pēc boļševiku pasūtījuma. Tā rezultātā Baložu dzimtas vēsture, pat Kārļa Baloža dzīvesstāsts, līdz šim laikam nav uzrakstīta, nav tautai stāstīta. Bet tā tomēr ir daļa no mūsu tautas kultūras vēstures, izcila daļa no Eiropas kultūras.

Bērnība, jaunība un studiju gadi

Kārlis Balodis ir dzimis 1864. gada 20. jūnijā Bilstiņu pagasta Ziles krogā, Kokneses draudzē, kalēja Miķeļa Baloža un viņa sievas Annas (dzim. Ērgles) ģimenē. (Ziles krogs atradās pie ceļa, kas veda no Kokneses uz Rīgu un stiepās gar Kokneses pilsdrupām, pāri Pērses upei, tad cieši gar Daugavu. Pēc Pļaviņu spēkstacijas uzcelšanas šī vieta nonākusi zem ūdens.) Pirms Kārlēna dzimšanas viņa tēvs strādāja par kalēju Ķeipenē Madlienas pusē.

«Kad no Ķeipenes uz Bilstiņu muižu par muižas kalēju pāriet Miķelis Balodis un tur, 1866. g. ar plaušu karsoni saslimis, nomirst, tad viņa sieva Anna paliek ar trim nepieaugušiem bērniem: jaunākajam dēlam Kārlim ir tikai divi gadi, Hermīnei 8 gadi un vecākajam dēlam Aleksandram 12 gadi..»

Tēva brālis Vestienas arendators Taube Aleksandru pieņēma mērniekam par palīgu. Taube bija smalki izmācījis cunītes galdnieks, .. kļuva par muižkunga palīgu, muižas pārvaldnieku, izglītojās Vācijā par agronomu un

no fon Brimmera nomāja Vestienas muižu ar visām zemnieku mājām,» raksta Pēteris Zāļīte.³²

Pēc vīra nāves Anna Balode ar jaunākajiem bērniem Kārli un Hermīni pāriet dzīvot pie sava brāļa Miķeļa Ērgļa, kas Pleskavas guberņā nomā muižu.

Mazais Kārlēns 7 gadus vecs, no Pleskavas Rīgā atgriezies, esot trīs mēnešus mācījies pie kādas vācu dāmas, kura maziem bērniem mācījusi lasīt un burtus rakstīt. Vairāk skolas Kārlis arī neesot dabūjis.

Balodis mācījās par burtlici, kādu laiku kādā konditorejā bija par pārdevēju un kādā angļu veikalā par «paku pindzelētāju», t. i., uz izsūtāmām līnu pakām viņam bija jāuzpindzelē noteikti burti, par ko viņš nopelnīja 15 rubļu mēnesī, no šīs algas viņš vēl aiztaupīja un atlicināja grāmatām.

Kārlis Balodis pašmācības ceļā sagatavojās ģimnāzijas gala eksāmeniņiem un kā eksterns 1883. gadā tos nolika Jelgavas ģimnāzijā. Kārlis gribēja iestāties Rīgas Politehniskajā institūtā, tāpēc mācījās franču un angļu valodu un nopietni pievērsās matemātikai. Daudziem atmiņā palikušas Kārļa izcilās dotības matemātikā, kuras viņš vēlāk arī spoži apliecināja, saņemdam Pēterburgas Zinātņu akadēmijas nozīmīgāko balvu — grāfa Tolstoja prēmiju.

1883. gadā, kad Kārlis abiturēja Jelgavas ģimnāziju, «brālis Aleksandrs ir beidzis politehniku un dabūjis vietu ar 60 rubļiem mēnesī.

Viņš ir iemilējies un grib precēties. Bet ar 60 rubļiem, tā viņš domā, var tik vienu: vai nu sūtīt brāli uz Tērbatu studēt, vai precēties. Aleksandrs atsakās no mīlas un sūta Kārli uz Tērbatu. Tā kā Kārlis ir ar krūtīm vārīgs, tad, lai viņš Tērbatā tiktu labi apkopts un par visu labi gādāts, sūta viņam uz Tērbatu vēl līdz Hermīni, kura Kārli kā bērnu ir auklējusi un ar viņu rotaļājusies. Uz mātes vēlēšanos Kārlis studē teoloģiju.»³³ Tērbatas Universitātes arhīvā glabājas Kārļa Baloža personīgā lieta³⁴, no kuras mēs uzzinām, ka Jelgavas ģimnāzijā viņš eksāmenus kārtojis 1883. gada decembrī un augstākās atzīmes

³² Zāļīte P. Ko liela sieviete mums stāsta jeb Hermīnes Zāļītes (dz. Balode) dzīve, darbi, raksturojums. — R.: Autora izdevums, 1937. — 5. lpp.

³³ Turpat, 8. lpp.

³⁴ Igaunijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs (ICVVA), 402. f., 2. apr., 826. l.

saņēmis matemātikā un fizikā, vēsturē un ģeogrāfijā. Tas bija Tērbatas Universitātes pārkrievošanas laiks, tāpēc Kārlim papildus bija jāliek eksāmens krievu valodā. To viņš sekmīgi nokārtojis Tērbatas ģimnāzijā 1884. gada martā un ticis pieņemts (matrikulēts) Teoloģijas fakultātē 1884. gada 16. aprīlī.

Interesanti atzīmēt, ka uz viņa arhīva lietas vāka (826. nr.) rakstīts «*Carl David Ballod*». Vai Dāvida vārds parādījies nejauši, vai arī Kārlis, stājoties universitātē, būs uzdevies par sava slavenā tēvoča dēlu, kas to lai zina? Savā laikā Dāvida Baloža vārds Tērbatas apkārtnē, domājams, bija pazīstams, jo tur konversijas kustība bija īpaši aktīva. Valdībai nācās sūtīt kazakus, lai aizstāvētu zemniekus pret vietējo varu, kas pretojās pārejai pareizticībā. Studijas beidzot, Dāvida vārds dokumentos vairs neparādās. Tikai daudz vēlāk, 1908. gadā, Kārlis uzrādījis savu īsto tēva vārdu.

No citas arhīva lietas (827. nr.) uzzinām, ka Kārlis Balodis teoloģiju studējis no 1884. gada pirmā semestra līdz 1887. gada pirmajam semestrim un, studijas nobeidzot, eksāmenam gatavojis trīs tēmas: «Augustīns. Katķisma sākotne»; «Katķisms. Par trešo bausli»; «Sprediķis. Pēc Mateja evaņģēlija 25.—28. nodaļas».

Kārlis Balodis «1887. g. 26. augustā izturēja izlaiduma pārbaudījumus teoloģijas fakultātē un saņēma tiesības saskaņā ar Krievijas impērijas likumiem, stājoties valsts dienestā, ieņemt 12. klases ierēdņa posteni» (pēc tā laika rangu tabulas).³⁵

Tajā pašā gadā jāatzīmē vēl viens svarīgs notikums K. Baloža dzīvē: viņš iepazinās ar Pēteri Zāliti. Tas notika kādā Rīgas latviešu ģimnāzijas lasāmā vakarā. Kārlim Balodim bija sācies kandidāta gads Pēterburgā pie mācītāja J. Zandera, kas turpinājās pie mācītāja Kārļa Kundziņa Smiltēnē.

Rīgā Kārlis Pēteri iepazīstina ar savu māsu — nākamo Pētera sievu Hermīni. Šo triju cilvēku starpā uz visu mūžu nodibinājās cieša draudzība un tai ir izcila, vēl nenovērtēta vieta latviešu nacionālās kultūras veidošanā.

Ap 1880. gadu Hermīne, strādādama Pēterburgā krievu ģimenē par vācu valodas skolotāju, bija iepazinusies ar Jurjānu Andreju, Stērstu Andreju, Vensku Edvartu (Edvartu Skujenieku), Aleksandru Vēberu un daudziem citiem

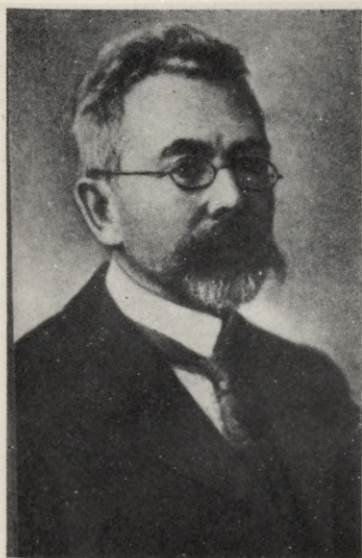
³⁵ ICVVA, 402. f., 2. apr., 827. l., 40. lp.

Kārļa Baloža māte Anna Balode
(dz. Ergle)

Hermīne Zālīte, Kārļa Baloža
māsa

Profesors Kārlis Balodis
20. gadu beigās

Kārļa Baloža vecākais brālis
inženieris Aleksandrs

Kārļa Baloža māsa Hermīne ar vīru Pēteri
Zālīti

Kārlis Balodis ar tuviniekiem: pirmā no kreisās sēž māte Anna, tēva-
brālis Taube, brālis Aleksandrs, stāv māsa Hermīne, Kārlis Balodis un
Pēteris Zālīte

Voldemārs Ozols (1884—1949) —
Kārļa Baloža politiskās un tautsaim-
nieciskās programmas turpinātājs

Kārlis Balodis ar Pēteri Zālīti, kas bija viņa darba turpinātājs
Latvijas Saeimā, 20. gadu beigās

V. Rīdzenieka foto

Kārlis Balodis 60 gadu jubilejas svinībās Rīgā, 1924. gadā

ievērojamiem latviešiem, kas vēlāk pulcējās ap avīzēm «Mājas Viesis» un «Dienas Lapa» un kam latviešu kultūras dzīvē bija liela nozīme.

Arī Hermine daudz rakstīja — par mākslu, par mājturību. 1888. gadā «Baltijas Vēstnesī» (81.—86. numurā) viņa publicēja lielu rakstu «Par sieviešu pienākumiem».

«Brāļa un māsas pārrunas par sieviešu pienākumiem noder kā ierosinājums jaunam rakstam «Par latvju vīra pienākumiem». Šo rakstu viņi izstrādāja kopīgi. K. Balodis to nolasīja Rīgas Latviešu biedrībā. Raksts bija kā pērkonas spēriens, kas nāca gluži negaidīts, kā no zilām debesīm. Viņš daudzus ķēra, kuri bija pelnījuši, jo raksts bija paties, labi pārdomāts un veikli sarakstīts. Viņu presē plaši pārrunāja, izcēlās dzīvas debātes. «Dienas Lapā» pat P. Stučka sajūsminājās un rakstīja, ka raksts par latvju vīra pienākumiem būtu nodrukājams zelta burtiem un zelta rāmi liekams pagalvī, lai, naktī pamostoties, tas atgādinātu latvjiem savu vīru pienākumus,» par to rakstīja P. Zālīte.³⁶

Raksts tika publicēts «Dienas Lapas» 1889. gada 144. numurā. Tur cita starpā K. Balodis teicis: «Vīru pienākums, var sacīt, ir viens un tas pats pie visām tautām. Tomēr tādu vīru pienākums, kuru tautiņa maza, gadu simteņiem vārdzināta un kalpināta, ir daudz lielāks nekā to vīru, kuru tauta ir liela un sasniegusi augstu un ziedošu kultūras stāvokli. Kur katrs ievēro tik savu labumu, tur tautu labklājība zūd.»

Savā referātā Kārlis Balodis aicināja latviešus pretoties tolaik populārajai pārvācošanās tieksmei. Par piemēru viņš minēja šādu gadījumu: ja kādā sabiedrībā esot de viņi latvieši un viens vācietis, tad visi runājot vāciski. Oficiāli gan pārkrievošana sākās 1885. gadā, taču sabiedriskajā dzīvē tas vēl kādu laiku bija maz manāms. Tā sauktie kārķļu vācieši jeb puskoka lēcēji Rīgā bija sastopami uz katra soļa. Balodis latviešiem pārmeta arī augstprātību un lielību.

Tā 25 gadus vecais luterāņu mācītājs Kārlis Balodis kļuva pazīstams latviešu sabiedrībā un ķērās pie pirmā lielākā sava mūža pasākuma — latviešu koloniju veidošanas Brazīlijā.

---

³⁶ Zālīte P. Ko liela sieviete mums stāsta..., 40. lpp.

Neveiksmīgā Brazīlijas epopeja

No K. Baloža latviešu koloniju dibināšana Brazīlijā prasīja divus dzīves gadus (1889—1891).

Pēc Brazīlijas braucieniem K. Balodis studēja Jēnā ģeogrāfiju un 1892. gadā aizstāvēja doktora disertāciju par Santakatarinas štatu Dienvidbrazīlijā.³⁷ Disertācijā viņš uzrādījis Brazīlijas ceļojumu laiku: pirmais — 1889. gada septembrī—oktobrī, otrais — no 1890. gada jūlija līdz 1891. gada februārim. Tas bija pirmais patstāvīgais pasākums mācītāja K. Baloža dzīvē. Diemžēl šīs abas neizdevušās izceļošanas Kārlim Balodim sabiedrībā radīja «plānā galdiņa urbēja» slavu, izraisīja neuzticību pret viņu.³⁸ Mēģināsim rast atbildi uz jautājumu, kāpēc tā notika. Un, lai dziļāk izprastu K. Baloža personību, izvērtēsim viņa domu par latviešu izceļošanu: vai tā vispār uzskatāma par pozitīvu mūsu mazās tautas likteņos.

Augusta Deglava romānā «Rīga», kā arī jaunākā izdevumā — Brazīlijas latviešu kalendāros — Brazīlijas epopeja nepārprotami tiek vērtēta negatīvi. Taču, ja atceramies, ka 20. gadsimta karos un varmācībās Latvija zaudējusi lielu daļu iedzīvotāju, kā rezultātā ir apdraudēta pašas latviešu tautas pastāvēšana (no 70% latviešu iedzīvotāju kopskaita pirms pirmā pasaules kara līdz nedaudz vairāk par 50% 1990. gada nogalē un prognozējamiem 30—40% turpmāk pēc vienas vai divām paaudzēm), tad K. Baloža plānos un meklējumos saskatāma dziļi praviētiska jēga.

Latviešiem liktenis lēmis dzīvot Eiropas kara ceļa malā. Saprāzdams, kādu postu latviešu tautai nodarīs neizbēgamā pārkrievošana, kas beigsies ar pilnīgu asimilāciju, K. Balodis 1889. gadā devās izlūkbraucienā uz Dienvidameriku, lai meklētu saviem tautiešiem piemērotu dzīves vietu. Tajā laikā uz Brazīliju devās desmitiem un pat simtiem tūkstošu vāciešu un poļu.

Kāpēc latvieši nevarētu sekot viņu piemēram? Likteņa pabērnus izceļot aicināja neapdzīvotas un reti apdzīvotas auglīgas zemes. Latviešu kolonijas veidojās arī Krievijas

³⁷ Ballod C. Der Staat Santa Catharina in Südbrasilien. Inauguraldissertation der philosophischen Fakultät der Universität Jena zur Erlangung der Doktorwürde. — Stuttgart: J. B. Cottasche Buchhandlung, 1892. — S. 6.

³⁸ Iz sociāldemokrātijas vēstures Baltijā // Latviešu Avīzes, 1914. gada 7. novembrī.

dienvidos Jeiskā — Azovas jūras krastā, Ufā pie Urāliem, arī Sibīrijā.

Daugava — tirgotāju un karavīru iecienītais ceļš no vikingsiem uz grieķiem — uz Smoļensku un tālāk pa Dņepru uz tālo Bizantiju vai pa Volgu uz teiksmainajām arābu zemēm — tā bija viena no apspriežamajām tēmām Rīgas Latviešu biedrības jautājumu izskaidrošanas vakaros. Otra tēma — par Baltijas provincēm kā Krievijas impērijas logu uz Eiropu — izraisīja mazāku interesi. Karotāji, kas siroja pa mūsu zemi, dodamies no Skandināvijas uz austrumiem un dienvidiem vai arī pretējā virzienā, gadu simteņiem nesuši postu mūsu tautai.

Sīs tēmas, protams, vairāk interesēja latviešu inteliģenci, taču nespēja rosināt Rīgas strādnieku vai Vidzemes kalpu kravāt savu mantību un doties pāri okeānam. Viņus, dabiski, nomāca tikai viena doma, — kā izdzīvot pašam un ģimenei. Arī latviešu inteliģentus māca rūpes par dienišķo maizi. 19. gadsimta 80. gadu beigās Baltijas guberņās bija iestājies klajas rusifikācijas laikmets, un latviešu inteliģenti, guvuši vācisku izglītību, nopietni bažījās par rītdienu. Tāpēc doma par kolonijām Brazīlijā, kur bija auglīgas zemes un kur brīvi varētu dzīvot ikviens latvietis (varbūt pat visi latvieši), viesā viņos gaišas cerības uz labklājību.

«Brazīlijas latviešu kalendārā 1982. gadam» ievietots fragments no O. Roņa grāmatas par Brazīlijas latviešu koloniju vēsturi: «1980. g. pagāja deviņdesmit gadi, kopš latviešu emigrantu grupa ieceļoja Brazīlijā. Tie nebija nekādi dēku meklētāji, bet vienkārši Rīgas cementa fabrikas rokpeļņi. . .

Pirmie ierosinājumi attiecībā uz latviešu tautas izceļošanu uz Brazīliju parādījās dienas laikraksta «Baltijas Vēstnesis» slejās 1889. gadā, kad tā 234. pielikumā parādījās K. Baloža raksts «No Dienvidus-Amerikas», un 1890. gada sākumā izdotajā P. Zālītes grāmatā «Brazīlija».

Tie bija Kārļa Baloža un Pētera Zālītes ceļojuma apraksti pa Brazīlijas dienvidiem 1889. gada pirmajā pusē.

Nākuši sakaros ar dažām kolonizācijas kompānijām Riodežaneiras un Desteres (tagad Florianopolisa) pilsētās, viņi bija iepazinušies ar pāris vācu un itāliešu kolonijām Santakatarinas štatā, Orleānas apvidū. . . Abi jau nekļi nokārtoja, ka «*Gra-Para*» imigrācijas kompānija novietos latviešu ieceļotājus pie Rionovas upes, Orleānas

apgabalā, Tubarona apriņķī, Santakatarinā, vietā, kuru tie bija izvēlējušies . .

Eiforijas pārņemti, abi jaunekļi pat sapņoja par grandiozu, bet utopisku projektu — pārcelt visu divi miljoni lielo latviešu tautu uz Brazīliju . . Ar lielu sajūsmu Balodis atvēra savu emigrācijas aģentūru Rīgā, un dažos mēnešos bija pierakstījušās 25 ģimenes, gatavas braukt uz Brazīliju.

1890. gada 7. aprīlī, Kārļa Baloža vadībā, 25 ģimenes ar kuģi no Rīgas izbrauca uz Brazīliju — ar lielām cerībām, radu, draugu un labvēļu pavadīti . .

Nelabvēlīgo un grūto apstākļu dēļ gandrīz visa grupa sacēlās un pāris nedēļu laikā koloniju atstāja. Pats Balodis aizbēdzis pirmais, jo juties apdraudēts.»³⁹

Kā redzams, apstākļi bija izrādījušies daudz grūtāki nekā cerēts. Baloža plāns, pēc autora domām, izgāzies. Rionovā palikušas tikai četras ģimenes.

Grandiozās K. Baloža ieceres tiešām netika īstenotas, kaut arī aizsāktais koloniju veidošanas process turpinājās. Arī O. Ronis raksta: «1892. gada 20. martā ar 75 pieaugušiem locekļiem nodibinājās pirmā latviešu baptistu draudze Brazīlijā». Un šodien Brazīlijā dzīvojot apmēram 5000 latviešu.⁴⁰

Lai izvērtētu Kārļa Baloža pārceļošanas ieceres, izsekosim notikumu gaitai pēc dokumentiem. Pirmo publikāciju par Brazīlijas epopeju atrodam «Baltijas Vēstneša» Feļetona turpinājumā (tā tolaik saucās «Baltijas Vēstneša» pielikums) 1889. gada 234. numurā. Rakstā ar nosaukumu «No Dienvidus-Amerikas. Iz latviešu ceļotāja K. Balod k-ga ziņojumiem» sniegti pirmie ceļojuma iespaidi: «Brazīlijas valdība, kā liekas, diezgan rūpējas par kolonizēšanu. Tā dod no Antverpenes brīvu ceļu kolonistu famīlijām un uzturu, līdz tās novestas kolonijā».

Proponējot izceļošanu, K. Balodis neaizmirst arī brīdināt: «Brazīlijas valdībai pie visa ir labāka griba, bet Brazīlijas ierēdņi ir briesmīgi neveikli, — ja nav krietna, godīga koloniju direktora, tad ir pavisam neiespējami nodibināt ziedošu koloniju».

---

³⁹ *Ronis O.* Pirms deviņdesmit gadiem // Brazīlijas latviešu kalendārs. — Sanpaulo, 1982. — 23.—26. lpp.; *Ronis O.* Una epopeia de fé: A historia dos batistas letos no Brasil. — Rio de Janeiro, 1974.

⁴⁰ *Bernharde L.* Pirms simts gadiem un tagad Brazīlijā // Kultūras Fonda Avīze, 1990. — 4. nr. — 1. lpp.

Brazīlijā K. Balodis sastapis daudzus neapmierinātos, arī latviešus, bet viņš bija pārliecināts, ka latviešu darba spars, darba mīlestība un uzņēmība ļaus viņiem pārvarēt neizbēgamās grūtības svešajā zemē, īpaši sākumposmā.

Pilnīgākus ceļojuma iespaidus var atrast K. Baloža un P. Zālītes kopējos rakstos «Pa Brazīliju», kas publicēti 1890. gada sākumā «Baltijas Vēstneša» Feļetona turpinājumu septiņos numuros: «Brazīlija ir milzīgi liela, gandrīz tikpat liela kā Eiropa.. Kād nu salīdzina Portugāli ar Brazīliju, vai tad tiešām nav jābrīnās, ka mazā, niecīgā portugāļu tautiņa ir iespējusi kolonizēt lielo Brazīliju? — Portugāle, kā zināms, nav lielāka kā Vidzeme un Kurzeme, kopā ņemtas», lasām abu autoru ceļojuma piezīmju sākumā. Brauciens esot sācies ar kuģi no Hamburgas kopā ar vācu kolonistiem. Jūrā izcēlusies vētra, un daudzi cietuši no jūras slimības. Autori nežēlo sulīgās subtropu krāsas, attēlojot «nākošās Latvijas» dabas jaukumus: «Ne velti Santa-Katriņa tiek saukta par Brazīlijas paradīzi».

Kārlis Balodis 1889.—1890. gada ziemā aizrautīgi ķērās pie Brazīlijas kolonistu vervēšanas.

Viens no izceļotājiem — R. Lībeks vēstulēs brālim apraksta otrās kolonistu grupas likstas. Kuģis «Bismarks», ar kuru viņi devušies ceļā no Hamburgas, bijis īsts vergu kuģis — ar sliktu ēdienu, rupju komandu un lipīgām slimībām. «Dabūju no mācītāja Baloža vēstuli. Viņi ir apmetušies Santa-Katarinas provincē.. Mēs, latvieši, zināms, dosimies turp pie saviem tautas brāļiem.»⁴¹

Nonākuši galā, viņi atrod, ka pirmie atbraukušie latvieši ir ļoti vīlušies, nonākuši galīgā postā un ir bez darba. Ar mokām aizkūlušies uz Kresjumu: tā atrodoties 15 verstis no jūras, ceļa neesot, līdz tuvākajai dzelzceļa stacijai Pedrogrande — 60 verstis. Vienīgi «daba šē ir jauka un daudz bagātāka nekā mūsu dzimtenē».

Daba bija burvīga, bet kā lai uzsāk dzīvi svešumā bez dzimtenes atbalsta, vēl vairāk — tajā naidīgajā noskaņā, kas valdīja dzimtenē pret izceļotājiem uz Ameriku (nevis uz Iekškrīeviju vai Sibīriju).

Avīze «Balss» 1890. gada 29. numurā atreferē mācītāja K. Baloža paskaidrojumu, kurā tas aizstāv savu godu pret dažiem avīžnieku uzbrukumiem. «Es kā aģents da-

⁴¹ *Libeks R.* Iz Brazīlijas // Baltijas Vēstneša Pielikums, 1890. — 235. nr.

būnot 18 rbļ. par ģimeni, par ko tad aizgājējiem izgādājot brīvu ceļu uz Brazīliju.. Es aizgājējus pret diezgan labu «asinsnaudu» par vergiem pārdošu brazīliešu plantāču īpašniekiem». K. Balodis tomēr mēģina attaisnoties: «Nekad neesmu ļaudis uzaicinājis, lai tie aizceļo, nekad tos kairinājis ar viltīgiem tēlojumiem, bet turpretim ikkatru vēl brīdinājis no vieglprātīgās apņemšanās bez līdzekļiem doties svešumā».

Pret izeļošanu konsekvēnti uzstājās avīze «Dienas Lapa». Cik daudz tur bija cīņas pret «Baltijas Vēstnesi» kā konkurentu, cik patiesa patriotisma, grūti pateikt. Tā, «Dienas Lapas» 1890. gada 157. numurā lasām: «Mūsu Brazīlijas ceļotājs K. Balodis iesūtījis «*Düna Zeitung*» garu rakstu, kurā izskaidro, ka Baltijas tagadējos apstākļos aizceļošana esot vajadzīga un ka labākā vieta, pēc viņa domām, būtu ārpus Krievijas (lasi: Brazīlija).. Vai Baloža k-gs oficiāli ieņem kādu aģenta vietu, vai viņš par to dabū 18 rubļu no ģimenes vai 18 rubļu no cilvēka», par to avīze neņemoties spriest. Tālāk pavīd kāda ziņa, kas būtiska K. Baloža biogrāfijai: «Viņš, Baloža k., pats devies uz Brazīliju tādēļ, ka viņa vājā veselība viņam vēlējusi uzmeklēt siltāku dzīves vietu» (mums ir svarīgi atcerēties, ka kopš jaunības K. Balodis šūdzējies par veselību, par plaušu kaiti, kas mūža beigās viņu noveda kapā).

Nicīgo attieksmi pret izeļotājiem «Dienas Lapas» redakcija turpina arī 1890. gadā (202. nr.): «Bet caur ko sacēlās lielā kustība aiziešanas labā? Pērnajā gadā nobrauca uz Brazīliju 3 latvieši: 1 teoloģijas kandidāts, 1 kurpnieks un 1 ārzemju augstskolas filozofijas students, kuri kā izlūki savos rakstos paziņoja, ka šī zeme, kur tie bijuši, esot ļoti svētīta un auglīga zeme. Kaut gan nedz mācītāja, nedz filozofa, nedz arī, beigās, kurpnieka amati nesniedz diezgan lielas prasības par zemes auglību un citādu derīgumu, tomēr ļaudis ticēja jaukajiem aprakstiem.. un aiziešana iesākās».

Otrais ceļojums beidzās ar galīgu neveiksmi.

Sākumā latvieši nonākuši Orleānas stacijā. «Ievērojot, ka kalni uz latviešiem dara pārāk sliktu iespaidu, teologs Balodis bija priekš latvjiem izraudzījies citu apgabalu, Kresjumu, kurš atrodas no dzelzceļa līnijas Pedro Grande ap 45 verstis uz Ararangvas un Mailuzijas upju pusi».⁴²

⁴² Zālīte P. Par aiziešanu uz Brazīliju // Balss. — 1891. — 10.—14. nr.

Sešas ģimenes palikušas Graoparā un apmetušās pie Riunovas upītes, kādas 5—6 verstis no Orleānas. Zeme Kresjumā visiem ļoti patikusi un visi bijuši ar savu likteni mierā. Diemžēl Brazīlijas ierēdņu blēdību dēļ pārceļotāji nonākuši postā. Ierēdņi nozaguši valdības piešķirto palīdzību, ceļa un uztura naudu.

Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā atrodas P. Zālītes vēstule Fricim Brīvzemniekam — tolaik Rīgas skolu inspektoram. Tā rakstīta Jēnā 1891. gada 14. janvārī, tūlīt pēc Brazīlijas ceļojuma (Balodis tad vēl bija Brazīlijā). Tajā P. Zālīte atstāsta pārceļotāju likstas. K. Balodis esot sameklējis latviešu kolonijai labu dzīvesvietu, bet tautieši bijuši pārāk lēnīgi, «tūkstoši vācu plūda uz Baloža iecerēto vietu» un to aizņēma. «Ja tas būtu izdevies, tad reizi Ararangvas auglīgajās ielejās atskanētos priecīgas ligo dziesmu skaņas un plivinātos latvju karodziņš.. Balodis ļoti sašutis, ka ideālie mērķi iznīkst — pie tam viņš vēl izdevis beidzamo grasi, kolonistiem palīdzēdams, kā vien varēdams. Un kas viņa alga par to — vienīgi dubļi, ko daži nelgas tam nekaunas mest virsū..

Kas zina, varbūt viņš negribēs atgriezties, bet gribēs labāk līdž ar saviem ideāliem mērķiem iet bojā tālu no dzimtenes svešos ļaudīs un svešā vietā.. Latvji vismaz šim brīžam nedrīkst vairs neviens doties uz Brazīliju».⁴³

P. Zālīte raksta, ka Riodežaneiras lielākajā avīzē «*Journal de Commercio*» 1890. gada 6. decembra numurā bijis ievietots K. Baloža raksts, kurā viņš apsūdz Brazīlijas ierēdņus korupcijā un sniedz atbildi uz valdības komisijas rakstisku brīdinājumu neiejaukties kolonistu lietās.

No visa redzams, ka K. Balodim nebija lemts nedz pāraudzināt Brazīlijas valdības ierēdņus, nedz izveidot jaunu Latvijas valsti Brazīlijā. Tāpēc viņš atgriezās Jēnā, nevis Rīgā, iestājās universitātē un divu gadu laikā to beidza, iegūstot doktora grādu ģeogrāfijā.

Kā šodien vērtējama Brazīlijas epopeja?

Brazīlijā, kas ir tikpat liela kā Eiropa, bet tolaik bija 25 reizes mazāk apdzīvota, ir trīs nelielas dienvidu provinces — Parāna, Santakatarina un Riugrandi du Sula, kur klimats piemērots latviešiem. Pēc Baloža domām, latvieši, visi divi miljoni, varētu izvietoties vienā pašā Santakatarinā, kas tiek dēvēta par Brazīlijas paradīzi un kuras

⁴³ Latvijas ZA Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. P. Zālītes fonds.

teritorija pārsniedz Latvijas platību pusotras reizes, bet tolaik to apdzīvoja tikai 236 000 iedzīvotāju (tagad Santa-katarinas štatā ir ap 4,0 milj. iedzīvotāju). Gribētos domāt, ka Baloža ideja par latviešu koloniju Brazīlijā bija vērā ņemama, un no tās nav jākaunas arī šodien.

Kārlim Balodim pietrūka spēka, varbūt arī veiksmes ar panākumiem realizēt latviešu pārceļošanas ieceri. Viņam nebija grāfa Cincendorfa līdzekļu. Pretējā gadījumā Dievs vien zina, vai nebūtu istenojušies Augusta Deglava vārdi, kurus viņš liek Kārļa Baloža mutē, — par ziedošu nākotni latviešu tautai, par neatkarīgu Latvijas valsti tur tālumā, pāri Atlantijas okeānam.⁴⁴

K. Balodim neveismīgā Brazīlijas epopeja beidzās ar negodu. E. Jende atceras: «Viņam uzbruka, sauca par tautas nodevēju un sarūgtināja viņa dzīvi.»⁴⁵ Varēja notikt daudz ļaunāk: Krišjānim Valdemāram neveiksme ar latviešu izceļošanu uz Novgorodu 1865. gadā beidzās ar šķiršanos no Latvijas uz visu mūžu. Viņš mira Maskavā 1891. gadā, un dzimtenē atgriezās tikai viņa piņši.

«Mājas Viesis» cīnās ar «Dienas Lapu» un P. Stučku

1891. gadā K. Balodis uzsāk ģeogrāfijas studijas Jēnas Universitātē Vācijā un triju semestru laikā tās beidz: 1892. gadā viņš iegūst filozofijas doktora grādu, aizstāvot disertāciju par Brazīlijas ģeogrāfiju. Toreiz Jēnā doktora grādu ieguva trīs latvieši: Kārlis Balodis, Pēteris Zālīte un Gustavs Beldavs. Oficiālajās svinībās brālim nepieciešamo fraku Hermīne pašuva no viņa mācītāja talāra. Vispirms to uzvilka pats Balodis, tad Gustavs Beldavs un beidzot — Pēteris Zālīte. Isi pirms atgriešanās Rīgā pēc doktora grāda iegūšanas 1893. gada janvārī Pēteri Zālīti un Hermīni Balodi salaulāja Jēnā Sv. Miķeļa baznīcā. Krievu sūtnis Veimārā vēl izdeva Dr. Zālītem apliecību, ka viņš studiju laikā Vācijā esot uzvedies «nevainojami». Šāda Veimāras sūtņa liecība pie apstiprināšanas par «Mājas Viesi» redaktoru Pēterpili bija ļoti noderīga un

⁴⁴ Lasītāju varētu ieinteresēt Jūlija Lāča romāns par latviešu izceļotāju dzīvi Brazīlijā 20. gadsimta 20. gados. Sk.: *Lācis J. Mūža meža maldi*. — Rīga: Liesma, 1972. — 628 lpp.

⁴⁵ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. E. Jendes fonds, 670. lpp.

pašu apstiprināšanu paveicināja, jo «par redaktoru toreiz (1893. g.) vis tik viegli un ātri neapstiprināja tos, kas nāca no ārzemju universitātēm».⁴⁶

Vienlaikus ar ģeogrāfijas studijām Kārlis Balodis rakstīja savu mūža darbu «Nākotnes valsts». Kā liecina Zālīte, grāmata esot bijusi gatava jau 1892. gadā, kaut arī tā nāca klajā tikai 1898. gadā.

«Tas notika Jēnā 1892. gadā. K. Balodis patlaban beidza savu «Nākotnes valsti». «Kaji, man Tev kas jāsaka, panāc šurp, esi tik labs. Tu, Bilstiņmuižas kalēja dēls, jau esi izkalis un licis pamatus visas cilvēces Nākotnes valstij, kura kā teiksmaina Atlantīda reiz pacelsies iz jūras viļņiem un kur pārticībā un laimē dzīvos neskaitāmi miljoni,» tā raksta P. Zālīte⁴⁷, atcerēdamies studiju gadus Jēnā (Hermīne kopš bērnības brāli sauca mīlināmā vārdā Kaji, Pēteris viņai bija Bucis, bet pati Hermīne bija Minjona, un tas nāk no Raiņa). Zālīte uzskaita pusotra desmita sapņotāju utopistu darbus, kurus viņi kopā Jēnā studējuši.

Pseudonīms *Atlanticus*, ar kādu K. Balodis publicēja «Nākotnes valsti», un pat grāmatas nosaukums, jādodomā, radies sengrieķu domātāja Platona (428. vai 427. — 348. vai 347. g. p. m. ē.) nākotnes valsts Atlantīdas iespaidā. Balodis par to rakstīja, ka «jau Platons iezīmēja komunistisku ideālvalsti, kurā valda viscēlākie, visizglītotākie un vislabākie vīrieši — filozofi». Vēl jūsmīgāk viņš sprieda par angļu filozofa Frānsisa Bēkona (1561—1626) «Jauno Atlantīdu». Balodis norāda, ka Bēkons pravietiski paredzēja teleskopa, mikroskopa, telegrāfa, telefona, lidmašīnu, zemūdeņu atklāšanu, tāpat arī mūsdienu augkopību un dzīvnieku izlases panākumus.

Dažus topošās grāmatas materiālus viņš publicēja «Dienas Lapā» 1892. gadā ar nosaukumu «Tautas saimniecības mācības attīstīšanās» un parakstījās kā B. Šos viņa rakstus vēl nesen kļūdaini piedēvēja P. Stučkam. Te K. Balodis izklāsta galvenās tautsaimniecības mācības: merkantilismu (saimniecības pamats ir nauda, tirdzniecība); fiziokrātismu, kas pirmā vietā liek lauksaimniecību; Ādama Smita sistēmu, kuras pamatā ir darba dalīšana, it īpaši rūpniecībā. Ceturtā mācība, pēc K. Baloža uzskata, ir sociālisms un komunisms. Viņš rakstīja par komunisma

⁴⁶ Zālīte P. Ko liela sieviete mums stāsta..., 16. lpp.

⁴⁷ Zālīte P. Mani memoriāli. — R.: Autora izdevums, 1935. — 2. sēj. — 3. lpp.

divām fāzēm, par sociāldemokrātiju, kas, balstoties uz komunisma idejām, aicina iznīcināt esošo saimniecisko dzīvi.⁴⁸ Tā bija atklāta marksisma sludināšana, balstoties uz visjaunākajām atziņām: komunisma divas fāzes K. Markss pirmoreiz bija aplūkojis rakstā «Gotas programmas kritika», kuru F. Engelss publicēja astoņus gadus pēc Marksa nāves — 1891. gadā.

Kārlis Balodis vēlāk gan nekad nav minējis «Gotas programmas kritiku». Tas jau arī Marksam nebija nekāds dokuments, tikai kritiskas pārdomas personīga rakstura vēstulē.

Ieguvis doktora grādu, K. Balodis gribēja turpināt zinātnisko darbu statistikā vai pat kļūt par profesoru. Tolaik bija vakanta profesora vieta Rīgas Politehniskajā institūtā, bet institūta vadība priekšroku devusi kādam vācu cilmes zinātniekam. Un tā... līdzekļu trūkuma dēļ viņam nācās atkal kļūt par luterāņu mācītāju, šoreiz gan nevis Latvijā, bet Zlatoustā, mazā pilsētiņā tālajos Urālu kalnos, kur beidzas Eiropa un sākas Āzija. No 1893. līdz 1895. gadam viņš bija mācītājs vācu kolonijā Ufas guberņā. Kolonisti lielākoties strādāja vietējā ieroču fabrikā. Būdams labs novērotājs, Balodis te saskatīja toreizējās Krievijas «elkoņu» kapitālisma sociālo postu, dzīves nenodrošinātību un viņa paša, mācītāja, nespēju palīdzēt tiem, kam palīdzība tik nepieciešama. Vēlāk, 20. gados, būdams Latvijas Saeimas deputāts, viņš atzinās, ka esot pametis mācītāja amatu tāpēc, ka cariskajā Krievijā politiskā un reliģiskā brīvība tikusi mīdīta kājām. Strādājot Zlatoustā, viņš daudz domājis un lasījis par strādnieku stāvokļa uzlabošanu un, kā Kārlis Kundziņš vēlāk savos memuāros rakstīja, savā mācītāja postenī «Balodis esot gan vairāk domājis par sociālo un tautsaimniecisko sapņu realizēšanu nekā tieši par dvēseļu gana tuvākiem uzdevumiem».⁴⁹

Par K. Baloža dzīvi Zlatoustā saglabājies maz ziņu. Tikai «Dienas Lapas» 1894. gada 2. numurā lasām korespondenci «No Ufas austrumu ciema»: «Austrumu ciema latviešiem decembra 23. diena bija sen gaidīta diena, jo tad turēja dievvārdus pirmo reizi mūsu tautietis Baloža

---

⁴⁸ *Balodis K.* Tautas saimniecības attīstīšanās // *Dienas Lapa*. — 1892. — 235., 251., 268. nr.

⁴⁹ *Kundziņš K.* Laiki un likteņi. — Ņujorka: Grāmatu Draugs. — 1952. — 84. lpp.

kungs . . Baloža kungs, kas dzīvo Zlatoustā, apsoliņās mūs atkal apmeklēt marta mēnesī.»

Kādā no daudzajām K. Baloža biogrāfijām rakstīts, ka Urālos viņš domājis nodarboties ar ģeogrāfijas studijām, proti, gribējis pētīt Zemes griešanās iespaidu uz upju gultņu veidošanos. Šis iespajds īpaši krasi izpaužoties upju gultnēs, kas izgrauztas Urālu piekājē. Tomēr, cik zināms, šī iecere nav realizējusies.

Kopš 1894. gada lielu daļu K. Baloža dzīves aizņem publicistika. Viņš tai īpaši intensīvi pievērsās pēc P. Zālītes stāšanās «Mājas Viesā», vēlāk arī «Dienas Lapas» redaktora amatā. (P. Zālītes nozīme latviešu kultūrā jāpētī atsevišķi.)

To seno dienu simpātisku aprakstu, kad vēl nebija aizsācies lielais naidš starp Pēteri Stučku un Kārlis Balodi, var atrast Aspazijas atmiņās par Hermīni Zālīti, Kārļa Baloža māsu («Jaunākās Ziņas», 1932. g. 4. jūlijā): «Man bija izdevība ar viņu iepazīties 1894. gada pirmajā pusē. Dr. phil. Zālīte līdz ar savu dzīves biedreni Hermīni un pēdējās brāli, pilsētas virsinženieri Balodi, apdzīvoja toreiz plašu dzīvokli ar elegantu iekārtu Merķeļa (Paulučī) ielā Nr. 8. Jaunākais brālis, slavenais tautsaimnieks Kārlis Balodis, atradās Berlīnē.» Toreiz Rīgas latviešu sabiedrībā vēl nebija salonu un Zālīšu pāris bija pirmie, kas ierīkoja salonu, kur tikās latviešu inteliģence. Šim salonam gadu ritumā bija zināma nozīme sociālās un literārās domas attīstībā Latvijā. Latviešu sabiedrība Rīgā toreiz sāka sadalīties vecstrāvniekos un jaunstrāvniekos. Vecstrāvnieku idejas pauda avīzes «Baltijas Vēstnesis» un «Balss», bet jaunstrāvnieku — «Dienas Lapa». Vecstrāvniekiem sapulču un debašu centrs bija Rīgas Latviešu biedrība, toties jaunstrāvnieki tikās «Dienas Lapas» redakcijas telpās Elizabetes ielā 16 vai arī abu «Dienas Lapas» redaktoru, Stučkas un Pliekšāna (Raiņa), privātdzīvokļos. Trešā latviešu inteliģences pulcēšanās vieta bija Zālīšu salons. Te sanāca P. Zālītes rediģēto izdevumu «Mājas Viesis» un «Mēnešraksts» līdzstrādnieki, lasītāji, cienītāji un atbalstītāji.

Divu gadu laikā (1894.—1895. g.) K. Balodis «Mājas Viesi» un tā pielikumā nopublicēja aptuveni 50 rakstus. Īpašu vērību pelna diskusija starp «Dienas Lapu» un «Mājas Viesi», kas izcēlās K. Baloža raksta «Mūsu laikraksti jeb: vecie un jaunie» (1894. g., 25. nr.) dēļ. Šādas diskusijas Krievijas presē tolaik bija parastas, kad nozākāja

ikvienu liberāli domājošo, un tās bija aizsākušās vēl no Visariona Beļinska un Nikolaja Dobroļubova laikiem. Latviešu presē kaut kas tāds notika pirmo reizi.

Šī diskusija K. Balodim sagādāja nepelnītu neslavu uz visu mūžu. Diskusijas pamatā bija ētikas problēmas sakarā ar nākotnes sabiedrības celšanu. Marksisti cīnījās par savām pozīcijām Latvijā. Apbrīnojami, ka jau jaunībā K. Balodis tik asi izjuta ētikas problēmu svarīgumu. Varbūt to veicinājusi teoloģiskā izglītība vai arī P. Zālītes ietekme, kurš Jēnā bija studējis Kanta filozofiju. Diskusija bija ārkārtīgi svarīga un sasniedza kulmināciju 1896. gadā. Tavasār Balodis ceļoja pa Eiropu un gandrīz vai ik dienas «Mājas Viesim» sūtīja savus ceļojuma iespaidus — no Romas, Neapoles, Parīzes — un diskutēja ar «Dienas Lapu». Viņš, piemēram, rakstīja: «Uzrādīt vispirms teorijā, kā darbs izrikojams, lai tas būtu vissekmīgāks, aprēķināt, par cik iespējams... pacelt turību un saīsināt grūtos darbus, tas būtu mūsu jaunajo pirmais uzdevums...»

Otrs, vēl svarīgāks, uzdevums būtu tas, kad teorijā viss uzrādīts, kā tad praktiskā dzīvē izvedami uzlabojumi, kādā ziņā cilvēka raksturs, vispārējais egoisms spētu vispārderīgus uzņēmumus cauri vest vai traucēt.»⁵⁰

«Dienas Lapā» pret Balodi uzstājās Fricis Roziņš-Āzis, kas tolaik bija Tērbatas Universitātes Juridiskās fakultātes students. Viņš Balodi apvainoja maltusiānismā un citos nāves grēkos, savus argumentus, šķiet, smeļot no Georga Pļehanova darbiem. Rezumējot diskusiju, F. Roziņš-Āzis atļāvies izteikt visai augstprātīgus vārdus: «Baloža kungs ir individuālists un morālists ideālists, viņam nav dabas zinātnēs un filozofijā ne mazākās jēgas un tautsaimniecības jautājumos trūkst vispārēja pārskata.»⁵¹ Diskusija beidzās ar jaunstrāvnieku — marksisma adeptu uzvaru. Šis nepamatotais K. Baloža nopelums saglabājās uz gadu gadiem. Vēl pirms pāris gadiem Latvijā neviens nebūtu iedrošinājies to apstrīdēt.

Kopš tā laika starp K. Balodi un P. Stučku sākās mūža naidis. Iesākumā tas vēl bija principiāls, divu pretēju pasaules uzskatu sadursmes izraisīts. Interesanti, ka viņi abi bija izauguši no vienas un tās pašas Marksa mā-

⁵⁰ Balodis K. Cīņa dēļ principiem // Mājas Viesis. — 1896. — 17. aprīlis.

⁵¹ Roziņš F. Tehniskais progress rūpniecībā un «Mājas Viesā» dvēsele Dr. phil. K. Balodis // Dienas Lapa. — 1896. — 161. nr.

cības tāpat kā marksisti un revizionisti vai boļševiki un meņševiki. Bet tā jau parasti ir: jo sikākas pretišķību nianses, jo lielāks naidis.

Pēc gada šim naidam radās personīgi iemesli. Runa ir par Jaunās strāvas prāvu 1897. gadā, kad jaunstrāvniekus apsūdzēja pretvalstiskā propagandā. Pratināšanas laikā J. Jansons-Brauns esot vainu novēlis uz Raini. P. Stučka Jansona-Brauna vainu vēlāk mēģināja noliegt.⁵² Pēc prāvas K. Balodis atļāvies izteikt apvainojošus vārdus arī par Stučkas uzvedību tiesā. Liekas, ka taisnība bijusi Balodim, taču Stučka to nemūžam nespēja piedot. Pēc divdesmit gadiem to vēl pieminēja pats Stučka, mēģinādams attaisnoties, kāpēc neļāvis K. Balodim nodibināt kontaktus ar Ļeņinu.

Pie 1895.—1896. gada «avīžu kara» K. Balodis atgriezās dzīves nogalē: «Jau 1896. g. man «Mājas Viesī» rakstos «Cīņa dēļ principiem» nācās pārvest mūsu toreizējiem sociālistiem zinātniskās nopietnības trūkumu. Man pārvests, ka es esot, cīnoties ar marksistiem, pats tēlojis «Nākotnes valsti». Tiešām to «grēku» nenoliedzu. Tik lūdzu iegaumēt kritiķus, ka, tēlojot sociālo ideālvalsti, nesmu devis nekādus «izdomātus» vai «fantastiskus» skaitļus, bet sausus aprēķinus uz zinātniski pārbaudītu avotu pamata.»⁵³

1925. gadā vērojot, kādā postā nonākusi Padomju Krievija, K. Balodis jūt, ka šajā avīžu karā ar P. Stučkas «Dienas Lapu» ir guvis revanšu un turpina: «Komunisma-sociālisma valsts, kāda nodibinājusies Krievijā, ir vislaunākā sociālisma karikatūra. Paliek pie stūres īstie «marksisti», sabrukuma teorijas piekritēji, kas paļaujas uz devīzi: «nāks laiks, nāks padoms». Krievijā gan tas laiks bija atnācis, kur «proletariātam» bija visa vara rokās, bet padoms kā nenāca, tā nenāca...»⁵⁴

Sodien ir svarīgi ne tikai apjēgt jaunstrāvnieku procesa morālo pusi, proti, kurš kuru denuncēja, bet daudz svarīgāk, ceļot otro Latvijas Republiku, izmantot tautsaimniecisko pagātnes mantojumu. Ir taču tik vienkārši visu veco nonievāt. Un cik reizes gan mēs tā esam darījuši pēdējo simt gadu laikā!

⁵² *Kalniņš J.* Rainis un tā sauktā Jansona-Brauna lieta // *Karogs*. — 1990. — 9. nr. — 163.—167. lpp.

⁵³ *Balodis K.* Kur meklējams Latvijas saimnieciskais glābiņš. — *R.*, 1925. — 36. lpp.

⁵⁴ Turpat.

Lielā zelta medaļa par Krievijas iedzīvotāju mirstības tabulām

Vienlaikus ar mācītāja darbu Zlatoustā un žurnālista kaislībām Rīgas avīzēs Kārlis Balodis ķērās pie liela zinātniska darba, kas viņam sniedza augstāko atzinību mūžā — Pēterburgas Zinātņu akadēmijas lielo zelta medaļu.

Sāksim ar oficiāliem dokumentiem. 1895. gada 20. septembrī Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Vēstures un filoloģijas nodaļas sēdē ārsts Ludvigs Besers un Kārlis Balodis, kuri abi bija beiguši Tērbatas Universitāti, referēja par tēmu «Krievijas abu dzimumu pareizticīgo iedzīvotāju mirstība periodā no 1851. līdz 1890. gadam».⁵⁵

1898. gada 20. decembrī Pēterburgas Zinātņu akadēmijas svinīgā sanāksmē minētais darbs tika apbalvots ar lielo zelta medaļu un Dmitrija Tolstoja prēmiju — visreprezentablāko tā laika Zinātņu akadēmijas balvu. Šajā sanāksmē godalgoto darbu raksturoja akadēmiķis Konstantīns Veselovskis: «Zināms, ka mūsu cienījamais akadēmiķis V. Buņakovskis vairākos darbos, kurus viņš publicēja 19. gadsimta 60. un 70. gados, uz savu pētījumu pamata ir apgalvojis, ka Krievijas pareizticīgo iedzīvotāju mirstības līmenis nav augstāks nekā mūsu kaimiņos Eiropas valstīs, it īpaši Prūsijā. Šis mums tik tīkamais slēdziens nekavējoši izsauca aizdomas. . . Strasburgas Universitātes docents, ievērojamā profesora Leksisa skolnieks un sekotājs V. Bortkevičs . . . matemātiski analizējot mūsu statistikas datus, bija nācis pie slēdziena, ka pie mums iedzīvotāju mirstības līmenis ir augstāks nekā Vācijā un it īpaši Prūsijā. Šīs būtiskās domstarpības varēja novērst jauns, fundamentāls un plašs pētījums. Tas ir apkopots Besera un Baloža kunga darbā, kurš izvirzīts apbalvošanai ar grāfa D. Tolstoja prēmiju.» Veselovskis formulējis

---

⁵⁵ Бессер Л., Баллод К. Смертность, возрастной состав и долговечность православного народонаселения обоого пола в России за 1851—1890 годы // Записки императорской Академии наук. — Спб., 1897. — VIII серия. — Т. 1. — № 5. — 124 с.; Бессер Л., Баллод К. Смертность православного народонаселения в России за 1851—1890 годы. Предварительное сообщение // Медицинское обозрение. — 1895. — № 8; Besser L., Ballod C. Die Sterblichkeit der orthodoxen Bevölkerung Russlands 1851—1890 // Allgem. Statist. Archiv. — 1896. — S. 351.

ЗНАНИИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ.

MÉMOIRES

DE
L'ACADÉMIE IMPÉRIALE DES SCIENCES DE ST-PÉTERSBOURG.

VIII SÉRIE.

ВО ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКОМУ ОТДѢЛЕНЮ. CLASSE HISTORICO-PHILOLOGIQUE.

Томъ I. № 5.

Volume I. № 5.

СМЕРТНОСТЬ.

ВОЗРАСТНОЙ СОСТАВЪ И ДОЛГОВѢЧНОСТЬ

ПРАВОСЛАВНАГО НАРОДОНАСЕЛЕНІЯ ОБОЕГО ПОЛА

ВЪ РОССІИ

ЗА 1851—1890 ГОДЫ.

СЪ ПРИЛОЖЕНІЯМИ.

СМЕРТНОСТЬ, ВОЗРАСТНОЙ СОСТАВЪ И ДОЛГОВѢЧНОСТЬ ФРАНЦІИ ЗА 18-2—1886 ГГ., ПРИ-
БАЛТИЧЕСКАГО КРАЯ ЗА 1880—1883 ГГ., ПРОВАНСЪ И САВАРИИ ЗА 1881—1890 ГГ. И АНГЛІИ,
БЕЛІИИ И АСТРИИ ЗА 1880—1890 ГГ.

СОМНЕНІЕ

Л. БЕССЕРА И К. БАЛЛОДА.

Съ двумя таблицами.

Должно издана въ Империі Историко-филологическаго отдѣленія 2-го декабря 1895 г.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ. 1897. ST-PÉTERSBOURG.

Продается у комиссіонеровъ Император-
ской Академіи Наукъ:

**И. И. Глазунова, М. Эггера и Кома, и К. Л.
Риккера, въ С.-Петербургѣ,
Н. П. Карбасникова въ С.-Петербургѣ, Москвѣ и
Варшавѣ,
М. В. Клюкина въ Москвѣ,
Н. И. Оглоблина въ С.-Петербургѣ и Кіевѣ,
Фюксъ (Г. Гассель) въ Лейпцигѣ.**

Commissionnaires de l'Académie Impériale
de Sciences:

**J. Glasouoff, M. Eggers & Cie. et C. Ricker &
Petersbourg.
A. Karbasnikoff à St-Petersbourg, Moscou et
Varsovie.
M. Klukine à Moscou,
A. Oglobline à St-Petersbourg et Kief,
Voss Sortiment (G. Haessel) à Leipzig.**

Цена: 1 р. — Prix: 2 Mk. 50 P.

1. att. Kārļa Baloža un Ludviga Besera kopdarbs par Krievijas iedzīvotāju mirstību, vecuma struktūru un ilgumžību. Tā autori saņēma Pēterburgas Zinātņu akadēmijas godalgu.

arī šī darba galveno vērtību: «Kopš šī laika Krievijas iedzīvotāju lielāka mirstība salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm ir zinātniski pamatots fakts, fakts, kas rosinās veikt jaunus pētījumus, lai noskaidrotu šīs mums nevēlamās parādības cēloņus.»⁵⁶

Kārlim Balodim un Ludvigam Beseram izdevās pārspēt ievērojamā matemātiķa Viktora Buņakovska rezultātus — gan no matemātisko metožu precizitātes viedokļa, gan pēc to nozīmīguma Krievijas valstij. Tas arī bija augstās atzinības pamatā.

V. Buņakovska (1804—1889) — akadēmiķa, slepenpadomnieka, no 1859. gada valdības galvenā padomnieka statistikas un apdrošināšanas jautājumos, akadēmijas viceprezidenta (1864—1889) — izcilākajā darbā «Matemātiskās varbūtību teorijas pamati» (1846) aplūkotas mirstības un apdrošināšanas statistikas datu apstrādes metodes. Balstoties uz tām, viņš veica plašus demogrāfiskus pētījumus.

V. Buņakovskis gribēja sasniegt divējādus mērķus. Pirmkārt, stingri zinātniski izskaitļot Krievijas iedzīvotāju mirstības tabulas. Otrkārt, kā viņš pats izsakās: «Es gribēju pamatot, ka mūsu mirstības likumi nebūt nav tik nelabvēlīgi, kā domā krievu zinātnieki un, viņiem sekojot, arī ārzemju zinātnieki; pamatot, ka šādi apgalvojumi balstās uz vairāk vai mazāk virspusējiem pētījumiem un tradīcijām, kuras atvasinātas no kļūdainām premisām.»⁵⁷

Kā liecina tālākā notikumu gaita, nevienu no formulētajiem mērķiem V. Buņakovskis nerasniedza. Īpaši nelabvēlīgas sekas bija vīriešu mirstības aprēķinos pieļautajām kļūdām, jo uz šiem aprēķiniem balstījās jauniesaucamo skaita un ienākuma nodokļa prognozes.

K. Baloža un viņa līdzautora L. Besera zinātniskā veiksmē balstījās uz šo Buņakovska kļūdu novēršanu, un tas šos autorus saveda kopā.

Ludvigs fon Besers (dz. 1859. g. Pēterburgā, īstena valsts padomnieka dēls) 1883. gadā beidza Tērbatas Universitātes Medicīnas fakultāti, 1884. gadā aizstāvēja disertāciju.⁵⁸ Viņš beidza studijas tajā gadā, kad K. Balo-

⁵⁶ Отчет о присуждении премии имени графа Д. А. Толстого. — Спб., 1899. — С. 4.

⁵⁷ Буняковский В. Я. Опыт о законах смертности в России по распределению православного населения по возрастам. — Спб., 1865. — С. 20.

⁵⁸ ICVVA, 402. f., 1. apr., 1794., 1795. 1.

Die Lebensfähigkeit

der

städtischen und ländlichen Bevölkerung.

von

Dr. phil. Carl Ballod.

Leipzig,

Verlag von Tander & Humblot.

1897.

2. att. Kārļa Baloža pētījums par Vācijas iedzīvotāju mirstību. Tas viņam deva iespēju iegūt profesora vietu Berlīnes Universitātē

dis tikai stājās universitātē, arī vecuma ziņā viņiem bija piecu gadu starpība. Un vēl — izcelšanās un mantas stāvoklis: nabadzīgs zemnieka dēls un dižciltīgas ģimenes pārstāvis. Arī specialitātes pavisam dažādas. 1890. gadā Starptautiskajā medicīnu kongresā Berlīnē L. Besers referēja par Krievijas iedzīvotāju mirstību no 1873. līdz

1884. gadam.⁵⁹ Viņš faktiski gāja Buņakovska pēdās un savus pētījumus sāka ar 1872. gadu, kad darbu bija beidzis Buņakovskis. Arī L. Besera rezultāti bija tikpat kļūdaini, tikpat labvēlīgi Krievijas birokrātiem.

1893. gada vasarā L. Besers atsāka šo darbu kopā ar K. Balodi. Kas ir būtiskākais viņu veikumā? Izskaitļot mirstības tabulas, noteikt gaidāmo vidējo dzīves ilgumu šodien nav grūti. Ja tikai ir pieejami statistikas dati un ja tie nav ļaunprātīgi sagrozīti. Citāda situācija bija Krievijā 19. gadsimtā: demogrāfisko datu, kas aptvertu visu Krievijas impēriju, faktiski nebija. Gan Buņakovskis, gan Balodis un Besers par pamatu ņēma Sinodes datus, kur bija apkopoti metriku ieraksti. Tāpēc viņu pētījumi aptver tikai Krievijas pareizticīgos iedzīvotājus.

Sinodes dati bija virspusīgi un kļūdaini. Ar matemātiskām metodēm K. Balodim izdevās novērst daudzas kļūdas. Un tas ir viņa lielākais nopelns. Galvenās kļūdas bija šādas:

1) mirstības dati bija neprecīzāki par dzimstības datiem, jo bērēs ne vienmēr piedalījās garīdznieks, turklāt Sinodes atskaitēs nebija minēti bez vēsts pazudušie, kā arī tie, kuri bija miruši karadienestā, cietumos, emigrācijā. Šo nepilnību dēļ Buņakovska aprēķinos dzīves ilgums būtiski palielinājās;

2) Sinode datus bija apkopojusi pa piecgadēm. Lai no tām pārietu uz viena gada intervālu, Buņakovskis izmantoja Zviedrijas iedzīvotāju mirstības datus, un tas dzīves ilguma aprēķinos atkal deva sistemātisku kļūdu, jo Zviedrijā paaudzes nomainījās lēnāk nekā Krievijā;

3) kļūdaini bija noteikti iztrūkstošie dati pa eparhijām atsevišķos periodos. Balodim izdevās tos precizēt.

1895. gadā Balodis devās uz Berlīni, kur savāca jaunākos materiālus par mirstību Prūsijā, Bavārijā, Anglijā u. c. Viņš izskaitļoja mirstības tabulu arī Baltijas novadam (te domātas trīs Baltijas guberņas — Kurzeme, Vidzeme un Igaunija), kas ietilpa Krievijas impērijas sastāvā un pēc klimatiskajiem apstākļiem, augsnes auglības, apdzīvotības, zemniecības īpatsvara tikai nedaudz atšķirās no Viduskrievijas nemelnzemes guberņām. Un tomēr izrādījās, ka mirstība šajā novadā 1880.—1883. gadā bijusi daudz zemāka nekā Krievijas pareizticīgajā daļā, ka tā

⁵⁹ *Besser L. V. Sterblichkeit der männlichen orthodoxen Bevölkerung Russlands in den Jahren 1873—1884 // Verhandlungen des 11. medicin. internat. Congresses. — Berlin, 1890.*

pat bijusi zemāka nekā Prūsijā un tuvojusies mirstības līmenim Francijā. Anglijas dati te varēja noderēt par gaišu nākotnes ideālu (1. tab.).⁶⁰

1. tabula

Dzīves ilguma prognozes dažādās Eiropas valstīs
19. gadsimta otrajā pusē

Valsts	Gadi	Prognozējamais dzīves ilgums, gados	
		vīrieši	sievietes
Krievija	(1867.—1890.)	27,3	29,4
Baltijas guberņas	(1880.—1883.)	39,1	42,7
Prūsija	(1881.—1890.)	37,6	40,7
Bavārija	(1881.—1890.)	34,9	37,9
Francija	(1882.—1886.)	41,6	44,4
Anglija	(1881.—1891.)	43,7	47,1

K. Baloža demogrāfiskie aprēķini Latvijai var būt noderīgi arī šodien, lai aplēstu, kādus zaudējumus padomju vara sagādājusi Latvijai. Tie varētu rosināt latviešu demogrāfus drošāk atklāt nelabvēlīgās demogrāfiskās tendences šodien un meklēt to novēršanas ceļus.

K. Baloža demogrāfiskie pētījumi ir izturējuši laika pārbaudi, izņemot vienu maldīgu apgalvojumu, kam pievērsis uzmanību poļu demogrāfs Eduards Rosets. Šīs nodaļas sākumā minētais vācu demogrāfs Vilhelms Leksiss savā laikā izteicis šaubas par agrīnā vecuma bērnu mirstības samazināšanas iespējām.

Leksisu atbalstīja Balodis: pēc viņa domām «no nāves rokām izrautie» bērni labākā gadījumā varēšot sasniegt brieduma gadus, tādējādi nāves brīdis tikšot vienīgi nebūtiski attālināts. Šo pesimistisko prognozi dzīve apgāza. «Pasaulē notiek tieši otrādi: valstīs, kur sasniegta viszemākā zīdaiņu mirstība, vairums iedzīvotāju sasniedz lielu vecumu.»⁶¹

⁶⁰ Бессер Л., Баллод К. Смертность, возрастной состав и долговечность..., с. 100—101.

⁶¹ Россет Э. Продолжительность человеческой жизни. — М.: Прогресс, 1981. — 383 с.

Ceļš līdz Prūsijas valdības padomniekam

Ekonomikas studijas Vācijā

1895. gadā K. Balodis atstāja mācītāja darbu Zlatoustā, Urālos, un ar iekrāto naudu devās uz Vāciju, lai turpinātu studijas statistikā un tautsaimniecībā.

Vācijā pavadītie gadi (1895—1919) Kārlim Balodim bija ārkārtīgi spraigi. Lai atvieglotu stāstu par šo K. Baloža dzīves posmu, uzskaitīsim galvenos notikumus no viņa zinātniskās biogrāfijas⁶²:

1895.—1899. gadā studējis tautsaimniecību Minhenes un Berlīnes Universitātē;

1899. gadā privātdocents Berlīnes Universitātē;

1900.—1903. gadā Rīgā (ar pārtraukumiem) avīzes «Mājas Viesis», «Dienas Lapa» un žurnāla «Mājas Viesa Mēnešraksts» redakcijas loceklis;

1904. gadā ievēlēts par Prūsijas Statistikas pārvaldes loekli (19. gs. otrajā pusē Prūsijas ministru prezidents O. Bismarks Vācijas provinces apvienoja vienā valstī. Oficiālais vācu valsts nosaukums bija Prūsija.);

1905. gadā ievēlēts par profesoru Berlīnes Universitātē, lasījis lekcijas par Krievijas agrārajiem, rūpniecības un finansu jautājumiem;

1915.—1919. gadā turpat lasījis vispārējo finansu kursu, izstrādājis pārtikas kartiņu sistēmas ieviešanu Vācijā un sagatavojis lauksaimniecības statistikas reformu.

Kārļa Baloža Vācijas periodu var raksturot īsi: «Es gribu kļūt par universitātes profesoru.» Tam viņš veltīja milzīgas pūles. Bet galamērķi diemžēl tā arī nerasniedza. Augstākais viņa sasniegums bija «kārtējais goda profesors.»

1895./96. gada ziemas semestrī K. Balodis piedalījās profesora Lūjo Brentāno seminārā Minhenes Universitātē, 1896. gada vasaras semestrī profesora Makša Zēringa seminārā Berlīnes Universitātē nolasīja referātu par Sibīrijas saimniecisko nozīmi. 1896./97. gada ziemas semestrī viņš aktīvi piedalījās profesoru Gustava Šmolera un Fer-

⁶² Latvijas Universitāte 1919—1929. — R., 1929. — 528. lpp.

dinanda Rihthofena semināros, 1897. gada vasaras semestrī profesora M. Zēringa seminārā Berlīnes Universitātē K. Balodis nolasīja pētījuma rezultātus par pilsētu un lauku iedzīvotāju mūža ilgumu.

Pēc divu gadu spraiga darba K. Balodis bija guvis pirmos zinātniskos panākumus Vācijā. Taču vēl bija jāpanāk, lai tos atzītu akadēmiskās aprindās. Un tas bija ļoti grūti. Pagāja vēl divi gadi. Saglabājusies K. Baloža vēstule profesoram Kārlim Fuhsam Greifsvaldē, ko viņš rakstījis 1897. gada 22. jūlijā. Sai vēstulē Balodis apvaicājas par habilitācijas iespējām pie profesora Fuhsa. Liekas, ka atbalstu viņš nav guvis. Atklātu noraidījumu Balodis saņēma no profesora Gerharda Šulces-Gevernica, kurš rakstīja, ka iesniegtie zinātniskie darbi bijuši neapmierinoši. Toties Getingenes statistikas profesors V. Leksiss esot bijis lielā sajūsmā par K. Baloža Vācijas iedzīvotāju dzīvotspējas pētījumiem. Pēc Leksisa atzinuma, Baloža veikums esot habilitācijas darba cienīgs. Iespējams, ka Leksisu būs ietekmējis viņa skolnieks V. Bortkevičs, kura vārdu minējām sakarā ar Pēterburgas Zinātņu akadēmijas balvu. Ar Bortkeviču Kārlis Balodis saglabās tuvas attiecības visā mūža ritumā.

Atteikums nāca arī no profesora Georga Knapa. Tā paša 1897. gada 13. decembrī K. Balodis, rakstīdams no Strasburgas, minējis, ka profesors Knaps esot stingri ieteicis nehabilitēties. Knaps bija izcils speciālists iedzīvotāju statistikas jomā, tāpēc varēja objektīvi novērtēt K. Baloža darba kvalitāti. Kaut gan Balodis vēstulē izsakās, ka Knaps viņa darbu neesot lasījis un nekad nelsīšot.

Saņēmis vairākus noraidījumus, K. Balodis neatkāpās, bet ar pilnu krūti metās darbā, lai sagatavotu vairāk nopietnu publikāciju un pierādītu, ka viņš ir «lietpratējs materiāla apstrādāšanā». Droši vien viņš būs divus gadus rāvies melnās miesās, jo 1899. gada decembrī Berlīnes Universitāte pieņēma K. Baloža habilitācijas darbu un viņš ieguva privātdocenta tiesības. Sis darbs tika iespiests ar nosaukumu «Lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves ilgums un vidējais mūža garums pilsētā un laukos»⁶³, un tajā ir analizēta sakarība starp pareizu uzturu un cilvēka dzīves ilgumu. Jo labāks uzturs, jo labāka veselība un jo

⁶³ *Ballod C.* Die Lebensdauer der ländlichen und städtischen Bevölkerung und die mittlere Lebensdauer in Stadt und Land. — Berlin: Duncker und Humblot, 1898.

Curriculum vitae

Carolus Ballod, natus sum municipis
 Kokenhusen, Livoniae die XX mensis Junii a.
 h. s. LXXIV patre Michaeli, quem morte ceptum
 lugeo, matre Anna e gente Urgee. Primis
 litterarum elementis imbutus urbe Riga
 mercaturam didici. Ad litterarum studium
 reversus Decembri LXXXIII a. h. s. apud gymnasium
 Mitaviense maturitatis testimonium adeptus
 sum, postquam Dorpate studiosorum numero
 adscriptus sum, ubi studiis theologicis,
 geographicis, politicis per septem semestria
 operam dedi. A. LXXXVIII et LXXXIX h. s.
 Livoniae theologiae candidatus fui. Tum
 in Americam meridionalem profectus
 per duos annos in Brasilia commoratus

p[ro]f[ess]or
 p[ro]f[ess]or, h[er]b[ar]i, h[er]b[ar]i, s. 2
 v[er]i[ta]t[is] p[ro]f[ess]or
 [i]bid[em], B[er]l[in], s. 3
 p[ro]f[ess]or f[ac]ult[atis] d[omi]n[ic]ae
 B[er]l[in], B[er]l[in], s. 2
 i[n] g[er]m[an]ia lab[or]at[ur]a
 i[n] p[ro]f[ess]or lab[or]at[ur]a
 v[er]i[ta]t[is] l[ab]or[at]ur[ae]
 i[n] g[er]m[an]ia [d]e p[ro]f[ess]or
 . 1877
 v[er]i[ta]t[is] i[n]

h[er]b[ar]i i[n]t[er] l[ab]or[at]ur[am] [S]chmollers
 F[or]s[ter]i[n]gen, h[er]b[ar]i XVI, G[er]m[an]ia, Leipzig
 1877].

Carolus Carolus Ballod,
 Maio, die XVII philosophiae doctor
 a. h. s. LXXX.

ilgāks mūžs — tāda bija šī darba pamatdoma, izteikta konkrētos skaitļos, korelācijas rēķinos un precīzā formulējumā, kas izpelnījās tā laika populāro Vācijas tautsaimnieku Gustava Smolera, Ādolfā Vāgnera, Makša Zēringa cieņu un apbrīnu.

K. Balodis oficiālās privātdocenta gaitas Berlīnes Universitātē sāka ar svinīgu atklāšanas lekciju, ko vācieši sauc par *Antrittsrede*.⁶⁴ Viņš lasīja lekcijas par saimniecisko statistiku un koloniālo politiku, taču pēc nepilna gada atgriezās Rīgā. Kāpēc? Iemesls varēja būt nelielā privātdocenta alga. Varbūt arī kāds cits iegansts?

Te ir vietā piezīmēt, ka 1899. gada 17. maijā K. Baloža labā viduslaiku latīņu valodā pašrocīgi rakstītajā autobiogrāfijā nav minēta 1898. gadā iznākusi grāmata «Ieskats nākotnes valstī. Ražošana un patēriņš sociālā labklājības valstī». To K. Balodis izdevis ar pseidonīmu *Atlanticus*. So faktu viņš slēpis arī 1904. gada 14. martā rakstītajā biogrāfijā.

Ja Balodis gribēja dzīvot un strādāt Vācijā, tad viņam savi sociālie uzskati bija jāslēpj. To viņš arī sekmīgi darīja gandrīz vai līdz pirmā pasaules kara beigām.

K. Balodis — žurnālists

Mums nav zināmi iemesli, kāpēc K. Balodis 1900. gadā atteicās no ciņas par karjeru Vācijā. Ir zināms tikai tas, ka no 1900. līdz 1903. gadam viņš dzīvoja Rīgā, kur rosīgi darbojās žurnālistikā. Sajā laikā viņš kļuva par radošu žurnālistu, rakstīja par daudziem saimnieciskiem, politiskiem, tehniskiem un tautas labklājības jautājumiem, piemēram, 1900. gadā «Saimnieču un zelteņu kalendārā» ievietots viņa aperējums «Cilvēka uzturs un uztura vietas». Par tehnisko un saimniecisko progresu viņš rakstīja vairākos «Mājas Viesa Mēnešraksta» numuros. Viņa zināšanu un interešu loks bija apbrīnojami plašs: savos rakstos viņš pievērsās gan tā laika Amerikas kultūras problēmām, gan mirstības līmenim un vidējam mūža ilgumam dažādās zemēs, gan tautsaimniecības pamatu skaidrojumiem, gan jaunlaiku cietokšņiem un Brazīlijas sam-

⁶⁴ *Ballod C.* Deutschlands wirtschaftliche Entwicklung seit 1870. Akademische Antrittsrede. // Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung- und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. — 1900. — Vol. 24. — S. 493—516.

bakiem, gan jukām Marokā un Ķīnā, gan dinastijas maiņai Serbijā un daudziem jo daudziem politiskiem un saimnieciskiem jautājumiem.

Tā kā K. Balodis bija poliglots — pārvaldīja latviešu, vācu un krievu valodu, tad viņam bija pieejama visa toreizējā pasaule. Dzīvodams Brazīlijā, viņš iemācījās portugāļu valodu un ir pat uzrakstījis dažus rakstus šajā valodā. Dzīvodams un strādādams Vācijā, viņš diendienā lasīja franču un angļu periodiku un zinātniskos rakstus. Būdams teoloģijas students Tērbatā, mācījās latīņu, grieķu un senebreju valodas. Rodas jautājums, kā to visu varēja apgūt cilvēks, kas ne dienu nebija gājis skolā, kam nebija bijuši privātskolotāji, bet kas visu bija apguvis pašmācības ceļā? Sodien jaunajiem latviešu censoņiem K. Balodis būtu jāņem par paraugu arī valodu apgūšanas ziņā.

Būdams cilvēks ar lielām darba spējām, viņš patiesi kļuva par aktīvu, plaša vēriena žurnālistu.

Visus viņa rakstus žurnālistikā nevar apzināt pilnīgi. Mēs esam apzinājuši 443 dažādus rakstus — sākot ar 19. gadsimta 80. gadu vidu līdz viņa nāvei 1931. gada ziemā. K. Balodim bija liels iespaids Latvijas sabiedrībā. Ne jau visi lasītāji piekrita viņa uzskatiem, bet viņa rakstus avīzē izlasīja katrs.

Kā K. Balodis kļuva par Prūsijas statistiķi

Kaut gan K. Baloža darbība Rīgā žurnālistikā bija visai ražena, tomēr viņam prāts nesās uz Vāciju. Iespējams, ka žurnālistika vien viņu neapmierināja. Un varbūt Rīga ar «kārtu» sabiedrības paliekām viņu īpaši kaitināja. Tāpat nepatiku viņā viesā cariskās Krievijas birokrātija un radošā darba cenzori. K. Balodis zināja, ka ķeizariskā Vācija ir daudz progresīvāka zeme. Tur viņam bija arī daudz domubiedru, paziņu un draugu.

1904. gada pavasarī Prūsijas Statistikas pārvaldē radās vakance. Pieteicās daudzi gribētāji un arī K. Balodis. 1904. gada 14. marta lūgumrakstā izteica vēlēšanos ne vien strādāt par statistiķi, bet lūdza arī atļaut turpināt lektora darbu Berlīnes Universitātē. Vienlaikus viņš izteica vēlēšanos, lai viņa pensija sāktos ar 1899. gada 16. decembri, t. i., ar habilitācijas dienu.

Dr. Blenks, Prūsijas Statistikas pārvaldes priekšnieks, 1904. gada 26. marta vēstulē Prūsijas iekšlietu ministram rakstīja, ka no daudzajiem šī posteņa kandidātiem K. Balodis esot tas vislabākais. Vienīgais šķērslis esot pavalstniecības jautājums, jo Balodis vēl joprojām esot Krievijas pilsonis. Bet, tā kā K. Balodis esot ar mieru atteikties no Krievijas pavalstniecības un pāriet Prūsijas pavalstniecībā, tad viņa iecelšanu šajā postenī varot izdarīt «ar rokas spiedienu vien». K. Balodim esot daudz zinātnisku darbu vairākās statistikas nozarēs un pēc īsa pārejas perioda viņš varēšot kļūt par pastāvīgu līdzstrādnieku. Dr. Blenkam nebija iebildumu, ja K. Balodis ziemā divas stundas un vasarā vienu stundu nedēļā lasītu lekcijas Berlīnes Universitātē. Dr. Blenks uzsvēra, ka K. Balodis par spīti saviem 40 gadiem sāks darbu, saņemot 3600 marķas gadā. Blenks priecājās, ka viņam izdevies atrast tik lielisku darbinieku.

Statistikas pārvaldē K. Balodis darbu sāka 1904. gada 1. maijā. Pirms tam Prūsijas Iekšlietu ministrija izglītības ministram lūdza atsaukumi par K. Baloža zinātnisko darbu, viņa uzvedību un izturēšanos. Ja abas atsaukmes būšot teicamas un ja K. Balodis atteikšoties no Krievijas pavalstniecības, tad Iekšlietu ministrija neiebildīšot. Pensijas lieta būšot kārojama, kad pienākšot pensionēšanās laiks. K. Balodim tika dota atļauja lasīt lekcijas universitātē, ja tas nelabvēlīgi neietekmēs viņa pienākumu pildīšanu Statistikas pārvaldē.

Šī vēstule tika rakstīta Vācijas augstākās izglītības kancleram Frīdriham Althofam (1838—1908), kas faktiski bija Vācijas modernās universitātes pamatlicējs.⁶⁵

No 1882. līdz 1907. gadam F. Althofs Izglītības ministrijā vadīja Vācijas universitāšu resoru. Bez viņa ziņas Vācijā netika apstiprināts neviens mācībspēks. Viņš atvēra Vācijas universitāšu durvis katoļiem un ebrejiem,⁶⁵ veicināja pētījumu attīstību Vācijas universitātēs un zinātniskajos institūtos, kā rezultātā Vācijas zinātniekiem Nobela prēmijas bira kā no pārpilnības raga.

---

⁶⁵ *Heubaum A. Althoff, Friedrich // Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog. — Berlin: G. Reimer, 1910. — Vol. XIII. — S. 235—242.*

⁶⁶ *Brocke B. v. Hochschul- und Wissenschaftspolitik in Preussen und im Deutschen Kaiserreich, 1882—1907: das System Althoff // Bildungspolitik in Preussen zur Zeit des Kaiserreichs. — Stuttgart: Klett Cotta, 1980. — S. 47—52.*

Sis pats F. Althofs 1904. gada 4. maijā rakstīja iekšlietu ministram, ka K. Balodis esot pazīstams ar saviem ļoti nopietniem zinātniskiem pētījumiem un baudot lielu cieņu savu amata brāļu vidū. Viņa uzvedība arvien bijusi nevainojama. F. Althofs šādas ziņas mēdza ievākt no saviem uzticamajiem draugiem tautsaimniekiem. Tāds bija arī profesors Gustavs Šmolers no Berlīnes Universitātes, kas Balodi augstu vērtēja viņa statistikas pētījumu dēļ. Tā kā viņi bija draudzīgās attiecībās, tad K. Balodis tika lūgts piedalīties G. Šmolera 70 gadu jubilejas svinībās. 1908. gadā K. Balodis Šmoleram vēltīja rakstu «Zinātniskie uzskati koloniālpolitikā».⁶⁷ Interesanti piezīmēt, ka te K. Balodis citē K. Kautski kā tipisku koloniju pretinieku, atsaucoties uz viņa ievadu Atlantika darbam «Nākotnes valsts». Acīmredzot Balodis bija drošs, ka lasītājs nekad neuzzinās, kas ir Atlantiks, jo K. Balodi taču Vācijā cienīja un pazina kā labu statistiķi un «pilsonisku» tautsaimnieku!

Pēc ilgas gaidīšanas, 1905. gadā K. Balodis beidzot tika vaļā no Krievijas pavalstniecības. Tā pēc ilgas sarakstīšanās viņš kļuva par Prūsijas ierēdni un Berlīnes Universitātes docentu. Viņš jau bija pašā dzīves briedumā, proti, pārkāpis 40 gadu sliekšni.

Berlīnes Universitātes profesors

Sākās ļoti rosmīgs un radošs posms K. Baloža zinātniskajā darbībā. Kopš 1898. gada viņš publicēja daudzas recenzijas par tautsaimniecības un demogrāfijas jautājumiem G. Šmolera rediģētajā žurnālā «*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*». Pat tajā laikā, kamēr K. Balodis vēl bija žurnālists Rīgā, viņš bija aktīvi līdzdarbojies Vācijas vadošajā tautsaimniecības žurnālā, kuru ilgus gadus rediģēja profesors G. Šmolers. Pēc pārcelšanās uz Berlīni K. Balodis 1905. gadā Šmolera žurnālā publicēja rakstu par darba ražīgumu un asi polemizēja ar Emīlu Frenkelu par ātrsatiksmes un tarifa problēmām Vācijā. Tieši G. Šmolers viņam bija atvēris durvis uz toni noteicošo

⁶⁷ *Ballod C.* Die wissenschaftlichen Ansichten über Kolonialpolitik // Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im neunzehnten Jahrhundert. — Berlin: Duncker und Humblot, 1908. — Vol. 2. — № XXX. — S. 1—11.

tautsaimniecības žurnālu un tādējādi veicinājis K. Baloža zinātnisko karjeru Vācijā. Ļoti zīmīga, piemēram, bija Vācijas Iekšlietu ministrijas un Ārlietu ministrijas reakcija uz K. Baloža recenziju par Rūdolfa Martīna grāmatu «Krievijas un Japānas nākotne. Vācu miljardiem draud briesmas. Vai Vācijai būs jāmaksā rēķins?»⁶⁸ K. Baloža recenzija tika publicēta Smolera žurnālā 1905. gadā. Viņa raksti par šo tēmu avīzēs «*Berliner Tageblatt*» un «*Tägliche Rundschau*» izpelnījās Vācijas ierēdņu uzmanību. Tā pamazām K. Balodis kļuva pazīstams ne vien universitātē un Prūsijas Statistikas pārvaldē, bet arī Vācijas valsts ierēdņu vidū. 1905. gada 5. martā Berlīnes Universitāte uzaicināja K. Balodi nolasīt lekciju kursu statistikā, koloniālajā politikā, Krievijas saimnieciskajā attīstībā un finansu zinībās.

Par spīti K. Baloža straujajai karjerai Vācijas valdībā, viņam tomēr bija grūti iegūt pilnu profesūru Berlīnes Universitātē. Viņam gan tika piešķirts profesora tituls, bet ne katedra, un, kad Filozofijas fakultāte centās viņu paaugstināt par ārkārtas profesoru Berlīnes Universitātē, šis lūgums tika divreiz noraidīts — 1910. gada 10. februārī un vēlreiz 1913. gadā. Toreiz F. Althofs jau bija miris un universitāšu resoru Vācijas Izglītības ministrijā vadīja cits ierēdnis.

1914. gada pavasarī Vācijas Izglītības ministrija rakstīja iekšlietu ministram, ka K. Baloža vārdu liks priekšā ķeizaram, lai Balodi ieceltu par kārtējo goda profesoru, un lūdza atsaukumi. Sai vēstulē bija pieminēts, ka K. Balodim domātais tituls nav saistīts nedz ar algu, nedz ar kādiem citiem valsts līdzekļiem. 1914. gada 1. aprīlī Prūsijas Statistikas pārvaldes priekšnieks Dr. Blenks atbildēja iekšlietu ministram, ka K. Balodis esot lielisks pētnieks, kas spējot strādāt vairākās tautsaimniecības nozarēs. Dr. Blenks arī uzsvēra, ka K. Baloža iecelšana par kārtējo goda profesoru esot viena no iespējamajiem veidiem, kā paturēt Berlinē. Citādi viņu agri vai vēl varot aizvilināt uz ārzemēm vai uz kādu Vācijas universitāti. Galu galā K. Balodis esot ļoti iecienīts statistiķis. Dr. Blenks stingri atbalstīja šo K. Balodim domāto paaugstinājumu.

1914. gada 10. aprīlī iekšlietu ministrs rakstīja Izglītības ministrijas profesūras nodaļai, ka viņam neesot iebil-

⁶⁸ *Martin R.* Die Zukunft Russlands und Japans. Die deutschen Milliarden in Gefahr. Soll Deutschland die Zeche bezahlen? — Leipzig: Dieterichscher Verlag Buche, 1905. — 176 S.

dumu pret K. Baloža paaugstināšanu. 1914. gada 14. maijā Vācijas ķeizars Vilhelms II apstiprināja privātdocenta K. Baloža paaugstināšanu par kārtējo goda profesoru Berlīnes Universitātē.

Pēc profesora Ā. Vāgnera, K. Baloža cienītāja un labvēļa, ieteikuma Balodis Berlīnes Universitātē sāka lasīt finansu zinību lekcijas, kuras Vāgners pats plašai auditorijai bija lasījis vairākus gadu desmitus. Interesanti piezīmēt, ka slavenais latviešu ķīmiķis Pauls Valdens, no Latvijas Universitātes pārejot uz Rostokas Universitāti, tūlīt kļuva par ķīmijas katedras profesoru.⁶⁹ Bet K. Balodis tāds nekļuva nekad. Kāpēc? Tas viņu noteikti kremta, kaut gan viņš par to nekad nesūdzējās. Varbūt tas arī bija viens no iemesliem, kāpēc Balodis 1919. gada rudenī pameta Berlīni un pārcēlās atpakaļ uz Rīgu?

No Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes arhīva uzzināms, ka, nosakot Kārļa Baloža profesora darba stāžu, tajā ieskaitīts arī darbs Berlīnes Universitātē: privātdocenta amatā no 1899. gada decembra līdz 1914. gada maijam, ordinārā profesora amatā no 1914. gada maija līdz 1919. gada oktobrim.⁷⁰ Kā liecina šī izziņa, profesora amats te uzrādīts mazliet neprecīzi: «kārtējais goda profesors» vietā rakstīts «kārtējais profesors», kas mūsu izpratnē būtu «profesors».

Rakstot par Kārļa Baloža darbu Berlīnes Universitātē, paliek daļēji neapzināta viņa sadarbība ar profesoru V. Bortkeviču, kurš bija liela mēroga statistiķis un par kuru atrodam šādu atmiņu stāstu Jozefa Šumpētera eseju grāmatā: «Fon Bortkevičs, izcilākais vācu statistiķis kopš Leksisa laikiem, kura skolnieks viņš bija, nav cēlies no vāciešiem. Viņš nācis no kādas dižciltīgas poļu ģimenes, .. dzimis Pēterpilī, tur mācījies universitātē un pēc tam arī pats strādājis par docētāju. Ilgāku laiku uzturēdamies Vācijā, viņš 1895. gadā kļuvis par Strasburgas Universitātes privātdocentu un 1901. gadā Berlīnes Universitātē par ārkārtas profesoru.»⁷¹ Šumpēters tālāk pie-

---

⁶⁹ *Walden P. Wege und Herbergen. Mein Leben.* — Wiesbaden: F. Steiner Verlag, 1974. — S. 82. Sk. arī *Страдынь Я. П., Соловьев Ю. И. Павел Иванович (Пауль) Валден (1863—1957).* — Москва: Наука, 1988. — С. 115.

⁷⁰ Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LVVA), 7427. f., 13. apr., 128. nr.

⁷¹ *Schumpeter J. A. Ten great economists. From Marx to Keynes.* — New York: Oxford University Press, 1951. — P. 302—305.

zīmē, ka tikai 1920. gadā, demokratizējot universitātes Vācijā, Bortkevičam kopā ar citiem ārkārtas profesoriem piešķīra profesora vietu. Bet Balodim tas gods pagāja garām.

Mūsu rīcībā ir fragmentāras ziņas par to, ka K. Balodis un V. Bortkevičs kopīgi vadījuši statistikas semināru Berlīnes Universitātē. Tajā, piemēram, piedalījies (1910.—1912. g.) arī ukraiņu demogrāfs Mihails Ptuha.⁷²

Tāpat neapzināta paliek K. Baloža darbība Starptautiskajā statistikas institūtā. (No kura laika viņš bija tā loceklis? Kas viņu rekomendēja? Balstoties uz kādiem darbiem?) Ir zināms, ka Balodis piedalījies šī institūta organizētajā sesijā, kas 1929. gadā notika Ēģiptē. Toties Sumpēters uzskaita vairākus Bortkeviča darbus statistikā, arī kādu darbu, kas publicēts šī institūta biļetenā 1911. gadā. Vai tikai Bortkevičs nebūs rekomendējis Balodi darbam Starptautiskajā statistikas institūtā?

Prūsijas valdības padomnieks

Sis izcilais amats Kārlim Balodim vēlāk radīja ne mazumu galvassāpju. Mums, viņa zinātniskā mantojuma apzinātājiem, bija svarīgi izdibināt, kā Balodis izpelnījās šo atzinību. No 1908. gada 1. jūlija līdz 31. oktobrim Balodis bija piekomandēts Vācijas Finanšu ministrijai izstrādāt nodokļu reformu. Vēlāk, pirmā pasaules kara laikā, viņš strādāja par padomdevēju Vācijas Kara ministrijā. K. Baloža darbība valsts dienestā vainagojās ar panākumiem, jo viņu drīz vien paaugstināja no valsts padomnieka par virspadomnieku un slepenpadomnieku.

Jau kopš 19. gadsimta beigām viņš bija rakstījis par autarkijas nozīmi Vācijā, laikā, kad angļu tautsaimnieki visur sludināja salīdzināmās pašizmaksas likumu tautas labklājības veicināšanai. K. Balodis šo likumu atzina, bet tikai vaicāja, kas tādā gadījumā notikšot kara laikā.⁷³ Runājot par šo tēmu, K. Balodis recenzijā par Renē Kuščinska grāmatu «Vai lauksaimniecība ir vācu militārā

---

⁷² Selected contributions of Ukrainian scholars to economics. — Cambridge: Harvard University Press, 1984. — P. 72.

⁷³ *Balod C.* Die Bedeutung der Landwirtschaft und der Industrie in Deutschland // *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung- und Volkswirtschaft.* — 1898. — Vol. 22. — S. 885—942.

potenciāla pamats,»⁷⁴ uzsvēra, cik milzīga nozīme valsts dzīvē ir lauksaimniecībai. Par specializācijas priekšrocībām K. Balodis stāstīja universitātes klausītavās. Viņš labi pārzināja šo problēmu un saprata, ka zemūdeņu bloķētā Vācija bez pietiekamas labības, pārtikas un lopbarības apgādes ir saimnieciski un militāri vāja. Tajā laikā Vācijā notika plašas debātes par šo tēmu un Mīnhenes profesors Lūjo Brentāno bija viens no galvenajiem disputu dalībniekiem. Viņš bija toreiz populārā darba «Strīds par vācu militārā potenciāla pamatu» autors⁷⁵ un brīvsaimniecības ideju paudējs. Tāpēc K. Balodis sludināja daļēju saimniecisku autarkiju, lai Vācijai kara gadījumā būtu sava maize. Ar to viņš guva ievēribu arī Vācijas militārajās aprindās.

Vienlaikus ar piedalīšanos šajā polemikā K. Balodis centīgi rakstīja Vācijas Finanšu ministrijas uzdoto darbu par ārzemju finansēm un nodokļu struktūru. Tā rezultātā par šo tēmu tika publicētas divas grāmatas. Šim darbam viņu bija ieteicis Berlīnes Universitātes finanšu zinātnu profesors A. Vāgners, kas savā jaunībā bija bijis Tērbatas Universitātes profesors.

Pirmā pasaules kara laikā (no 1914. līdz 1918. gadam) K. Balodis bija saimniecisko jautājumu padomnieks Vācijas Kara ministrijā. Īsi pirms kara izcelšanās 1914. gada jūlijā viņš žurnālā «*Preussische Jahrbücher*» rakstīja par Vācijas saimniecisko stāvokli tādā gadījumā, ja sāktos pasaules karš ar Krieviju, Angliju un Franciju. Viņš uzsvēra, ka Vācija ieved 1/3 no nepieciešamās labības un 2/3 lopbarības. Ja angļu flote bloķēs Vācijas ostas, tad Vācijai labības avots būs vienīgi Austroungārija, Itālija vai Rumānija. Ja Amerikas Savienotās Valstis, Kanāda un Austrālija paliks neitrālas, tad Vācija varētu ievest labību no šīm zemēm caur neitrālo Norvēģiju. Ja kara sākumā labības cenas strauji celtos, tad «lopi būtu jānokauj». ⁷⁶

Sajā rakstā viņš izteica tāpat domu, ka karš satriec ne vien uzvarēto, bet arī uzvarētāju. K. Balodis rakstīja, ka noteiktos apstākļos un atsevišķos gadījumos laimīgā

⁷⁴ *Kyszynski R.* Ist die Landwirtschaft die wichtigste Grundlage der deutschen Wehrkraft? // *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung- und Volkswirtschaft.* — 1907. — Vol. 31.

⁷⁵ *Brentano L.* Der Streit über die Grundlage der deutschen Wehrkraft // *Patria.* — 1906. — S. 381—393.

⁷⁶ *Balodis K.* Vai kara laikā Vācijai draud bāds? // *Dzimtenes Vēstnesis.* — 1914. — 145. nr.

uzvarētāja valsts saimnieciskā ziņā saņem ne mazāku triecienu kā sakautā zeme. Mūsdienās to spilgti pierāda Japānas un Vācijas pārsteidzošais saimnieciskais uzplaukums.

Zīmīgi, ka K. Baloža prognozes, ko viņš izteica 1914. gada jūlijā, izrādījās pareizas, jo 1916.—1917. gadā kara laikā, salīdzinot ar 1913. gadu, pārtikas daudzums Vācijā patiešām samazinājās par 33%.⁷⁷

Rīgā pēc pirmā pasaules kara sākuma rakstīja, ka Vācijā dzīvojot kāds pārvācojies latvietis profesors Kārlis Balodis, kas rakstījis, «kā vācu armijai būtu iespējams ielauzties Krievijā»⁷⁸. Pēc dažām nedēļām tā pati avīze rakstīja, ka Kārlis Balodis «nekur nevarēja iegūt latviešu sabiedrībā kādu stāvokli», jo latvieši viņam neuzticējās. K. Balodis esot apprecējies ar vācieti un pārvācojies.⁷⁹

Pasaules karš bija sācies. Arī sabiedrībā tāpēc attiecības saasinājās. Uz pretinieka galvas varēja izgāzt jebkādas samazgas.

Strādādams Kara ministrijā, K. Balodis pētīja pārtikas produktu ražošanu un sadali starp iedzīvotājiem Vācijā, kā arī Antantes valstīs. Lopbarības trūkuma dēļ K. Balodis ieteica apkaut pusi no Vācijas cūkām, lai tādējādi palielinātu iedzīvotāju labības un kartupeļu krājumus.

Ja iesēj 1 ha miežu un graudus izēdina cūkām, tad iegūst 1,3 milj. kaloriju. Ja miežus lieto tieši cilvēku uzturā, tad iegūst 5,6 milj. kaloriju. Tātad, izēdinot graudus cūkām, tiek zaudēti 80% kaloriju. Bet, audzējot bietes, no 1 ha iegūst 18 milj. kaloriju.

1915. gads Vācijā bija neražas gads. Draudēja bads. Kopš 1915. gada februāra maizes norma bija 225 g cilvēkam dienā un 1917. gada pavasarī to samazināja līdz 170 g.⁸⁰

K. Baloža ieteikumu īstenošana mazināja postu un attālināja Vācijas sakāvi karā par dažiem mēnešiem. Viņš faktiski bija pārtikas kartīšu sistēmas izstrādātājs. Neraugoties uz taisnīgāku pārtikas preču sadali, tomēr posts nebija novēršams un cilvēkiem nācās badoties. Pārtikas

⁷⁷ Ko parādīja badošanās Vācijā un Austrijā // Zinātne un Mēs. — 1990. — 12. nr. — 26. lpp.

⁷⁸ Kā profesors Balodis rādīja vācu armijai ceļu uz Krieviju // Latviešu Avīzes — 1914. — 284. nr.

⁷⁹ Iz sociāldemokrātijas vēstures Baltijā // Latviešu Avīzes. — 1914. — 299. nr.

⁸⁰ Всемирная история. — М.: Мысль, 1960. — Т. 7. — С. 246.

devas neļāva nomirt, bet bija nepietiekamas, lai dzīvotu. Beidzot nebija nedz gaļas, nedz maizes. Tas deva iegānstu zākāt Balodi par «cūku profesoru». Pateicības vietā vācieši viņu sāka «ēst nost». Arī latvieši tolaik, šķiet, nepamatoti K. Balodi zākāja sakarā ar vāciešu plāniem kolonizēt Kurzemi.

1916. gadā Kurzemes jautājums zināmā mērā kļuva starptautisks, jo Vācija atklāti gribēja ņemt Kurzemi savā aizbildniecībā, paturot prātā iespēju Latviju atdalīt no Krievijas, un nodibināt vācu koloniālhercogisti Prūsijas (Vācijas) protektorātā. (Šī jautājuma militāros un politiskos aspektus pētījis Uldis Ģērmanis un F. Fišers, ekonomiskos — tautsaimnieks Arnolds Aizsilnieks.)⁸¹

1917. gada novembrī Vācijā tika organizēta Kurzemes ceļojošā izstāde, kuru atklāja Štutgartē un kura caur astoņām pilsētām beidzot nonāca Berlīnē. Izstādes mērķis bija propagandēt domu, ka Kurzemei pēc kara jāklūst par Vācijas sastāvdaļu.⁸²

Vācu kolonizācijas plāni izsauca asu protestu latviešu vidū. Šajā sakarā Fricis Cielēns grāmatā «Rainis un Aspazija» raksta: «Bija nepieciešams atskanēt latviešu nācijas balsij. Nodibinājās latviešu komiteja Šveicē ar Raini kā priekšsēdētāju. Šī komiteja latviešu tautas vārdā izteica protestu pret Vācijas aneksijas un kolonizācijas plāniem Latvijā un prasīja brīvu Latviju brīvā Krievijā, t. i., Latvijas valsti federatīvajā Krievijas republikā.»⁸³

Bet ko darija Kārlis Balodis? Šis jautājums līdz šim, kā liekas, ir ticis vienpusīgi skaidrots.

Ar Kurzemes kolonizācijas plāniem nodarbojās Baltijas uzticības padome, kas bija dibināta 1915. gadā. Tā lūdza profesoru K. Balodi dot slēdzienu. «Zinot, ka Kārlis Balodis ir latviešu izcelsmes, vācu iestādēm likās izdevīgi no viņa dabūt atsauksmi par Latvijas pievienošanu Vācijai. . . Viņš nešaubījās, ka latvieši lojāli izturēsies pret vācu pārvaldi. 1905. gada notikumi vairs neatkārtos-

⁸¹ Ģērmanis U. Ceļā uz Latviju. — Upsala: Autora izdevums, 1990. — 56.—57. lpp.; Fischer F. Germany's aims in the First World War. — New York: Norton, 1967. — P. 273—279; Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914—1945. — Stokholma: Daugava, 1968. — 63.—68. lpp.

⁸² Volkmann H. E. Die deutsche Baltikumpolitik zwischen Brest-Litovsk und Compiègne. Ein Beitrag zur Kriegszieldiskussion. — Köln, 1970. — S. 283.

⁸³ Cielēns F. Rainis un Aspazija. — Stokholma: Ziemeļblāzma, 1955. — 63. lpp.

ties», tā rakstīja Ādolfs Šilde un, lai šos vārdus mikstinātu, vēl piebilda: «Baltijas uzticības padome pūlējās Baloža tīri saimnieciskās aplēses izmantot politiskiem argumentiem, proti, pierādījumiem, ka latvieši kārotu pakļauties Vācijai.»⁸⁴ Mūsu rīcībā ir viens interesants K. Baloža rakstīts dokuments «*Lettische Stimmungen*» («Latviešu noskaņojums») un 1918. gada 12. janvārī Vācijas Kara ministrijai nosūtītā profesora Maksa Zēringa pavadvēstule (dokumenti atrodas Koblencas arhīvā). Šī vēstule ļauj no jauna, pavisam savādāk vērtēt Kārļa Baloža, tolaik augsta Vācijas valsts ierēdņa, attieksmi pret savu dzimteni.

Ko bija ziņojis K. Balodis Kara ministrijai? Viņš 1918. gadā no 2. līdz 5. janvārim bija apmeklējis Rīgu, ticēš ar latviešu sabiedriskiem darbiniekiem un nonācis pie krasi negatīva vērtējuma par vāciešu iespējām kolonizēt Kurzemi. Tikai divi advokāti, Krastkalns (bijušais Rīgas birģermeistars) un Fricis Veinbergs, atklāti nostājoties par vācu pārvaldi. 1917. gada decembrī Krastkalna organizētais mitiņš par neatkarīgu Baltijas valsti Vācijas protektorātā izgāzies (tikai kādi 80 rīdzinieki parakstījuši šādu petīciju). Rīgā parādījušās proklamācijas: «Krastkalns — tautas nodevējs». Savukārt pilsētas komandants publicējis brīdinājumu, ka proklamāciju izplatītājus sodīs ar nāvi. Latvieši asi uzstājoties pret vāciešiem: «Labāk lai nošauj, nekā lēni mirt badā.» Pilsētā valdījis liels pārtikas trūkums.

Balodis analizē Domes valdes vēlēšanu rezultātus. Latvijā esot ap 60% radikāli boļševistiski noskaņotu cilvēku, kas iestājoties par Latvijas nākotni federatīvā Krievijā. Toties Rīgā 40% vēlētāju iestājoties par pilnīgi neatkarīgu Latviju un solot vāciešiem autonomiju: savas skolas, īpašumu saglabāšanu, zināmu dalību valsts pārvaldes aparātā (pieļaujot lielāku pārstāvju skaitu nekā tas nāktos pēc vācu iedzīvotāju īpatsvara).

Pēc Baloža domām, vispārīgais iespaids esot tāds, ka Baltijas ģermanizācija iespējama tikai piespiedu kārtā, ja Kurzemē saglabā karastāvokli un neļauj atgriezties mājās tiem 400 000—500 000 kurzemnieku, kas ir devušies uz Sibīriju. Arī izpirkt Kurzemes sētas vāciešiem neizdošoties, jo Vidzemes zemnieki kara laikā kļuvuši bagāti un spēsot paši izpirkt un glābt Kurzemes mājas.

⁸⁴ Šilde Ā. Latvijas vēsture. 1914.—1940. — Stokholma: Daugava, 1976. — 236. lpp.

Viņš izvērtē arī armijas stāvokli. Vidzemes frontē esot ne tikai latviešu strēlnieku pulki, bet arī stipras krievu karaspēka daļas. Krievu armijas atkāpšanos no Rīgas septembrī seguši astoņi latviešu strēlnieku pulki, kas, pēc vācu atzinuma, cīnījušies ļoti varonīgi.

Sajā Baloža vērtējumā nebija ne vārda, kas spētu iepriecināt vācu valdību. Varbūt, lai mazinātu Kara ministrijas vīru attieksmi pret šo negatīvo vērtējumu, profesors M. Zērings, K. Baloža darba biedrs Vācijas Kara ministrijā un speciālists Kurzemes kolonizācijas jautājumā, pievienojis Baloža ziņojumam īsu pavadvēstuli, raksturojot Balodi šādi: «Balodis nāk no latviešiem, bet ir ļoti vāciski noskaņots.»

Ir jāatzīst, ka politika nebija K. Baloža stiprā puse, arī viņa raksts «Latviešu noskaņojums» ir sacerēts no īsta Latvijas patriota pozīcijām. Par to nav iemesla šaubīties. To savā laikā apliecināja arī Viktors Eglītis, rakstīdams, ka Balodis latviešu politiķiem esot ieteicis neklausīt nevienam Hindenburga vārdam, bet gaidīt Vācijas sakāvi. Tad Latvija, līdzīgi Dānijai, kļūšot par brīvu valsti.⁸⁵ Jāšaubās, vai, būdams Vācijas valsts ierēdnis, Balodis tā būtu atļāvis publiski izteikties.

Viņš ļoti nopūlējās, lai 1919. gadā piespiestu Vācijas valdību pārtraukt iejaukties Latvijas lietās. Nedaudz tam pieskarsimies vēlāk, kaut gan šis jautājums būtu īpaši jāpēta. Ir gluži skaidrs, ka Kārlis Balodis nekad nav aizmirsis savas dzimtās zemītes Latvijas likteni.

---

⁸⁵ Eglītis V. Prof. K. Baloža traģēdija // Studentu Dzīve. — 1931. gada 30. janvāri.

Atlantika «Nākotnes valsts»

«Nākotnes valsts» pamatdoma

Kārlis Balodis necienīja «elkoņu» kapitālismu galvenokārt sociālās nedrošības dēļ. Viņš nievājoši izteicās par privātuzņēmējiem, sīkajiem lauksaimniekiem, nelieliem rūpniecības uzņēmumiem un sīktirgotājiem. Viņaprāt, visi šie mazie uzņēmumi no darba ražīguma un ražošanas efektivitātes viedokļa esot neracionāli, tāpēc kapitālismam ar laiku jāpārveidojoties sociālismā. Saimnieciskā racionalisma atslēga esot meklējama modernajā tehnikā.

Balodis savos pētījumos un aprēķinos parāda, ka sociālistiskais saimniekošanas veids ir racionālāks par brīvsaimniecības kapitālismu. Šo problēmu rūpīga analīze dota viņa grāmatā «Nākotnes valsts». Diemžēl šis darbs nekad nav iznācis latviešu valodā. Tā saturu, analītiskās nianšes slēpj gotiskais raksts, kas bieži vien ticis pārprasts, nepareizi tulkots vai ideoloģisku iemeslu dēļ darbs vispār ticis vienkārši nozākāts un noliegts.

Grāmatas pirmais laidieni ar nosaukumu «Ieskats nākotnes valstī. Ražošana un patēriņš sociālā valstī», gan ar pseidonīmu *Atlanticus*, nāca klajā 1898. gadā 3000 eksemplāru metienā. Pēc paša K. Baloža datiem no 1903. līdz 1906. gadam krievu valodā esot iznākuši seši līdz astoņi šīs grāmatas tulkojumi. Jāpiezīmē, ka tikai viens no tiem izdots ar autora atļauju.

Ievadvārdus šim izdevumam bija rakstījis pazīstamais vācu marksists Kārlis Kautskis. Viņš uzsvēra Baloža darba īpašo nozīmīgumu. Lai to spētu novērtēt arī mūsdienā, citēsim kaut vai šos Kautska vārdus: «Cik zināms, mūsu priekšā esošais darbs ir pirmais, kas skaitļu valodā mēģina pierādīt, ka jau ar šodienas ražošanas līdzekļiem, sabiedrībai pārņemot savās rokās vismaz nepieciešamo patēriņa preču plānveidīgu ražošanu un ar plašu vērienu atlīdzinot līdzšinējiem uzņēmējiem un arī

viņu pēcnācējiem valstiskotos īpašumus, ir iespējams visai tautai garantēt materiālo labklājību. Kādām pārmaiņām būtu jānotiek, lai šī nākotnes vizija īstenotos, kā to *Atlanticus* ir iecerējis? Šis iecerētās pārmaiņas var noreducēt līdz divām pamatdomām: pirmkārt, tehniskais progress pats par sevi darba ražīgumu palielina vairāk nekā to ir pieņēmis *Atlanticus*; otrkārt, uzskati ir progresējuši, un tas ļauj esošās sabiedrības saimnieciskos pamatus pārveidot vēl mērķtiecīgāk nekā to bija paredzējis *Atlanticus* savā plānā.»⁸⁶

K. Baloža darbs bija pirmais šāda veida pētījums tālaika tautsaimniecības literatūrā, tajā bija mēģināts skaitliski aplēst sociālisma realizēšanas iespējas vēl 19. gadsimta beigās, par pamatu pieņemot 1895. gada tehnikas attīstības līmeni Vācijā. Šim darbam pienākas izcila vieta tautsaimniecības atziņu vēsturē.

K. Balodis iesaka nacionalizēt daļu lauksaimniecības un rūpniecības uzņēmumu par izpirkuma maksu. Ievērojot šī Baloža priekšlikuma principiālo atšķirību no marksisma neizbēgamās kapitālisma sabrukšanas teorijas un vardarbīgās proletariāta diktatūras mācības, citēsim viņa izvirzīto tēzi pilnībā: «Ja mēs vēlamies pāriet uz sociālismu mierīgā ceļā un tuvākā nākotnē, tad pirmām kārtām jāatsakās no briesmām, kas satrauc ikvienu, pat vismiermīlīgāko pilsoni un pārvērš to par niknu sociāldemokrātijas ienaidnieku, — jāatsakās no ražošanas līdzekļu ekspropriācijas bez atlīdzības. Pēc manām domām, nepieciešams, lai ražošanas līdzekļu pāreja valsts rokās notiktu uz ļoti liberāliem noteikumiem, uz tādiem, kas izdevīgi īpašniekiem: var pat maksāt mūža renti tādā apjomā, kas atbilst īstam ienākuma nodoklim, pieļaujot ļoti mazu mantas apjoma dzēšanu (piemēram, 0,1% gadā) vai arī nelielu mantošanas nodokli.»⁸⁷

Balodis neieteica valstiskot visus ražošanas līdzekļus, bet gan tikai tos, ko izmanto pārtikas, apģērba, būvmateriālu ražošanai, kā arī valsts ēkas, transporta un sakaru sistēmu. Toties mēbeļu ražošana, ēku celtniecība, grāmatu ražošana u. c. jomas varētu palikt privātzņēmēju rokās. Galu galā marksisms Baloža uztverē bija tikai brivsaimniecības kapitālisma sabrukšanas mācība. Ja reiz tas sabruks, tad pie varas nākušiem sociālistiem būs jāiestājas

⁸⁶ Kautsky K. Vorrede // *Atlanticus*. Ein Blick in den Zukunftsstaat..., S. XVIII.

⁸⁷ *Atlanticus*. Ein Blick in den Zukunftsstaat..., S. 4.

par tūlītēju strādnieku dzīves līmeņa uzlabošanu. Tas nozīmē, ka jaunā sociālistiskā valsts centīsies apgādāt strādnieku masas ar lielāku daudzumu maizes, gaļas, sviesta, cukura, alus un citu produktu, kā arī ar apģērbu. Valsts iestādēm būs jā rūpējas arī par to, lai katram, kas grib strādāt, būtu darbs. Pēc zināma valsts darbā aizvadīta laika katrs pilsonis būs tiesīgs saņemt mūža pensiju, kas nodrošinātu viņam normālu iztiku vecumdienās.

Lai Baloža ieteikto plānu īstenotu, būtu bijis nepieciešams divkārtot (piemēram, Vācijā) reālo nacionālo ienākumu. Balodis gribēja, lai fiziskā darba strādnieki saņemtu 2/3—3/4 no nacionālā ienākuma. Bet kā lai dubulto nacionālo ienākumu vai gada produkciju? K. Balodis to cerēja panākt, stipri kāpinot darba ražīgumu un valstis-kojot lielos zemes īpašumus un fabrikas. Tajā pašā laikā viņš krasi iestājās par sīksaimniecību atstāšanu privātīpašumā. Toreizējā Vācijā sīksaimniekiem piederēja tikai ap 5 milj. ha zemes (tie bija sīkgruntnieki ar zemes platību, kas bija mazāka par 2 ha). Pēc K. Baloža domām, 100 000 lielsaimniecību varētu dot vairāk produkcijas nekā toreizējā Vācijā kopumā. Vienīgā problēma bija, kā palielināt, vismaz divreiz, graudaugu vidējo ražu un lopkopības produktivitāti. Pēc Baloža domām, šādā sociāli labi apgādātā valstī arī noziegumu būšot mazāk nekā kapitālistiskā sabiedrībā.

Kas jāpaveic lauksaimniecībā?

K. Balodi īpaši interesēja lauksaimniecība, un tam bija vairāki cēloņi. Pirmkārt, jau 19. gadsimta beigās vairāki autori (piemēram, J. Volfs) norādīja, ka rūpnieciskā revolūcija, proti, tā sauktais mašīnu laikmets esot daudz devis vienīgi rūpniecībai. Toties lauksaimniecībā pēdējos 2000 gados nekāda liela progresa neesot bijis. Protams, tagad vēsturnieki ir pierādījuši (piemēram, franču vēsturnieks Brodels), ka 13. gadsimtā no viena iesēta rudzu grauda ieguva trīs graudus, bet 20. gadsimta sākumā jau 12—15 graudus. Tas, protams, attiecas uz Eiropu. Šķiet, ka Jūliuss Volfs gan bija vairāk domājis tieši par paša ražošanas procesa intensifikāciju lauksaimniecībā. Gribētos atzīmēt, ka K. Markss par lauksaimniecības attīstību īpaši nav interesējies. K. Balodis šajā sakarā norādīja, ka sociālisti gan visur runājot par nākamo sociālistisko val-

sti, taču neviens īsti nepētot, no kurienes ņemšot pārtikas produktus, jo galu galā strādnieks no saviem ienākumiem 2/3 izdodot par pārtiku.

Lai uz šo jautājumu atbildētu un izskaidrotu ar to saistītās problēmas, K. Balodis darbā «Nākotnes valsts» uzrakstīja nodaļu par lauksaimniecību, kurā analizēja iespējas palielināt vidējo ražu lauksaimniecībā tā sauktajās kultūras zemēs (ar tām Balodis domāja Centrāleiropas un Rietumeiropas valstis). Viņa iecerētā Nākotnes valsts būtu autarķiska, proti, tā pati ražotu visu nepieciešamo un nepavisam nebūtu atkarīga no pārtikas importa. Viņaprāt, galvenais bija celt lauksaimniecības kultūru ražību divas vai pat trīs reizes. K. Balodis uzskatīja par nepieciešamu celt vidējo gaļas patēriņu gadā uz 1 iedzīvotāju no 40 līdz 100, cukura patēriņu attiecīgi — no 12 līdz 30, sviesta patēriņu — no 4 līdz 12—13 kg. Viņš saprata, ka rūpniecībā jaunās mašīnas spēj kāpināt darba ražīgumu ļoti ātri, bet lauksaimniecībā šai nolūkā ir vajadzīgi gadi.

K. Balodis izanalizēja arī viņa iecerētās lauku paraugsaimniecības darbību «Nākotnes valstī». Viņš, piemēram, minēja, ka Vācijā no 1885. līdz 1894. gadam graudaugu ražas sasniegušas 1200 kg no 1 ha, bet ASV racionālajās lielsaimniecībās vidējā raža bijusi 7100 kg no 1 ha pie tā laika amerikāņu tehnikas. Šāds līmenis nākotnē jāuzskata par vidējo. Pēc K. Baloža domām, Vācijā arī sliktā augsnē bez lielām pūlēm esot iespējams palielināt vidējo ražu no 30 līdz 50, pat līdz 100%.

Taču pats galvenais jautājums, kas nodarbināja K. Balodi, bija šāds: cik daudz darbaspēka nepieciešams racionālai lauksaimniecībai? Viņš noraidīja Amerikas pieredzi, jo tās lauksaimniecība toreiz bija visai ekstensīva, zemi tur pat nemēsloja un ļoti sekli apara. Te būtu interesanti piezīmēt, ka ASV no 1820. līdz 1870. gadam, kad zemes aparšanā, apsēšanā un ražas novākšanā zirgs tur bija vienīgais vilcējspēks, pieredzēja četrkārtīgu graudaugu ražas pieaugumu uz 1 lauksaimniecībā nodarbināto.⁸⁸ Ievērojot augsto darbaspēka patēriņu, lauksaimniecības produkcijas kāpinājumu lielā mērā ierobežoja darbaroku trūkums. Katrs amerikāņu fermeris mēģināja apsēt pēc iespējas vairāk zemes. Kad augsne bija noplicināta, viņš apara jaunu zemes gabalu vai arī pārcēlās uz citu štatu.

⁸⁸ *Danhof C.* Change in agriculture, 1820—1870. — Cambridge: Harvard University Press, 1969. — P. 189.

Eiropai šāds zemes apsaimniekošanas veids nederēja, kaut gan amerikāņu iegūtās graudaugu ražas bieži vien izraisīja pelnītu apbrīnu.

K. Balodi ļoti nodarbināja tas, ka, viņaprāt, nebija racionāli strādājošu paraugsaimniecību. Lai šo trūkumu novērstu, K. Balodis konstruēja shematiski lauku paraugsaimniecības modeli, kas ļautu noskaidrot, cik daudz darbaspēka būtu nepieciešams viņa Nākotnes valstī. Tādējādi viņš cerēja atrast pieturas punktus saviem Nākotnes valsts aprēķiniem.

Viņa iecerētajai racionālajai paraugsaimniecībai piederētu 160 ha aramzemes un 40 ha pļavu. Tās teritorija būtu kvadrātveida. Amerikā kvadrātveida saimniecības tika ieviestas 1785. gadā, kad tika noteikts, ka fermu lielumam jāatbilst kvadrātjūdzei, proti, 640 akriem jeb apmēram 300 ha. Balodis paredzēja ēkas izvietot kvadrāta vidū, lai nezaudētu laiku, braucot no saimniecības centra uz laukiem, pļavām un atpakaļ. Šādai saimniecībai būtu nepieciešami 8 zirgi, 2 dampji aršanai, 2 pļaujmašīnas, 120 govys, elektrība un sliežu ceļš transportam. K. Balodis Vācijā bija paredzējis 100 000 šādu paraugsaimniecību, kas izmantotu vismodernāko tehniku. Pēc viņa aprēķiniem, vidējā raža no 1 ha graudaugu būtu vismaz 15—18 c, t. i., 1,5—1,8 t no 1 ha.

Balodis te minēja bezgala daudz interesantu aprēķinu, kā, piemēram, cik labības jāpatērē, lai nobarotu 1 cūku vai 1 liellopu. Viņa erudīcija un spēja ar skaitļiem izteikt savu viedokli bija patiesi ievērojama un aprēķini nebūt nebija nepamatoti. Viņš nepārtraukti studēja lauksaimniecības literatūru un pēc daudziem gadiem pat kļuva par lieliskas paraugsaimniecības īpašnieku.⁸⁹

K. Balodis tāpat pievērsās zemes mēslošanas problēmām un pierāda fosfora, slāpekļa un kālija nepieciešamību un nozīmi graudaugu ražu kāpināšanā. Viņš aprēķina, cik daudz no šīm vielām augsne zaudē, katru gadu audzējot labību, un cik daudz mākslīgo mēsļu jāpatērē, lai ražas palielinātu. Šie aprēķini šķiet vienkārši, bet cik patiesi tie bija toreiz, pirms 100 gadiem, un cik noderīgi tie ir šodien? Pati svarīgākā tomēr ir Baloža doma, ka viņa iecerētā Nākotnes valsts būšot neatkarīga no mākslīgo mēsļu importa.

⁸⁹ *Ballod C. Das Versuchsgut Quednau // Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung- und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. — 1903. — Vol. 27. — S. 1109—1118.*

Pēc Kārļa Baloža aprēķiniem, izmantojot vismodernākās zemes apstrādes metodes un izsējot vislabāko sēklu, visā Vācijā būšot vajadzīgi tikai 2,6 milj. vīriešu kārtas laukstrādnieku, 200 tūkst. sieviešu kārtas laukstrādnieču un ap 120 tūkst. tehnisko un saimniecisko vadītāju. Taču viņš ar nožēlu atzina, ka 1895. gadā Vācijas lauksaimniecībā nodarbināti 8,2 milj. cilvēku. Balstoties uz šiem datiem, viņš secināja, ka Vācijā varētu tikt divkārsšotas lauksaimniecības kultūru ražas, tajā pašā laikā nodarbināto skaitu samazinot par 60%. Tas nozīmēja: ja Vācija 1895. gadā ražoja 2,81 milj. t kviešu, tad K. Baloža paraugsaimniecībās kviešu ražai būtu jāsasniedz 5,62 milj. t. Rudzu kopražs 1895. gadā Vācijā sasniedza 7,72 milj. t, bet 1912. gadā — 11,60 milj. t.⁹⁰ Ja zemi apstrādātu pēc K. Baloža ieteiktajām metodēm, tad 1895. gadā rudzu raža Vācijā būtu sasniegusi 15,44 milj. t. Taču līdz pirmā pasaules kara sākumam šādas ražas Vācijā netika iegūtas.

Nav iespējams neįsūmot, cik dziļi K. Balodis izprata valsts saimnieciskās labklājības atkarību no darba ražīguma lauksaimniecībā un rūpniecībā. Otrs faktors, kas sekmē saimniecisko labklājību, pēc viņa domām, ir nodarbinātības līmenis. Un trešais — sadale.

Ja valsts ienākums tiek sadalīts visai nevienlīdzīgi un maza iedzīvotāju daļa paņem valsts ienākuma lielāko tiesu, bet tautas vairākums — mazāko daļu, tad šādā sabiedrībā masu pirktspēja ir zema, t. i., valstī valda masu trūkums un ļoti šaura iedzīvotāju grupa monopolizē milzīgu daļu valsts ienākuma. Turklāt K. Balodi kā teorētiski īpaši interesēja jautājums, ko var dot tehniskā attīstība darba ražīguma kāpināšanai. Viņš savos aprēķinos nekad neizslēdza tehnisko līmeni un tā nozīmi. Tāpat ir arī mūsdienās, gandrīz vai pēc 100 gadiem, kā to nesen atzina Klīvlendas Universitātes profesors Gerhards Rozegers.⁹¹ Tautsaimnieki bieži vien vēl joprojām tehnoloģisko progresu neuzskata par neatņemamu un nedalāmu ražošanas procesa sastāvdaļu un atstāj to ārpus tautsaimniecības redzesloka.

K. Balodis allaž uzsvēra, ka, nepārtraukti modernizējot lauksaimniecisko ražošanu, iespējams lielā mērā pa-

⁹⁰ *Ballod C.* Grundriss der Statistik enthaltend Bevölkerungs-, Wirtschafts-, Finanz- und Handels-Statistik. — Berlin: J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, 1913. — S. 80, 94—95.

⁹¹ *Rosegger G.* The economics of production and innovation: An industrial perspective. — Oxford: Pergamon Press, 1986. — P. 1—2.

lielināt augsnes auglību. Viņš labi zināja, ka graudkopībā nepieciešama sēkla, darbs, mašīnas, mākslīgie mēsli utt. Pēc tam izaudzētos graudus patērē, ražojot miltus, cepot maizi, brūvējot alu utt. Tas nozīmē, ka Balodis saprata lauksaimniecības saikni ar citām saimniecības nozarēm.

Šāda veida saimnieciskas kopsakarības ir matemātiski formulējies Hārvarda Universitātes tautsaimniecības profesors Vasilijs Ļeontjevs, kas ir modernās *input-output* analīzes metodes pamatlicējs. Vai viņš personīgi pazina Kārli Balodi, vai bija lasījis «Nākotnes valsti», nav zināms.

Par rūpniecību Nākotnes valstī

Kārlis Balodis iepazīstina lasītājus ar vispārējām rūpniecības struktūras vadlīnijām viņa iecerētajā Nākotnes valstī. Jau pats pirmais teikums ir ļoti svarīgs: «Pats par sevi saprotams, ka rūpniecības uzņēmumos jābūt vispilnīgākām un vismodernākām ražošanas iekārtām.»⁹² K. Balodis zināja, ka vairumam rūpniecības uzņēmumu toreiz nebija laba tehniskā bruņojuma, un tāpēc viņš uzskatīja, ka sociālistiem, nākot pie varas, lielākā daļa rūpniecības uzņēmumu būtu jāorganizē pašiem. Sociālistiem — fabriku vadītājiem — bez liekas birokrātijas darba ražīguma kāpināšanai būtu jāievieš rūpniecības apritē jauninājumi. Sociālistiskajā rūpniecībā mašīnām un ražošanas līdzekļiem nedrīkst ļaut novecot un tie ik pēc 10 gadiem jāmodernizē. Rūpniecības pārvaldes aparātam jābūt vienkāršam, bet efektīvam, uzņēmumu vadītājiem piešķirot daudz tiesību un ļaujot brīvi ieviest jauninājumus. To uzņēmumu vadītājiem, kuros darba ražīgums ir augstāks par normu, jāmaksā prēmijas. Arī strādniekiem jānodrošina iespēja paaugstināt darba ražīgumu. Ja kāds strādnieks ir centīgāks un pārsniedz darba normu, viņam jāsaņem obligātais darba laiks (arī gadu skaits valsts pensijas iegūšanai). Rūpniecības uzņēmumu darba pārskati jāpublicē presē un tiem jābūt pieejamiem un saprotamiem visiem Nākotnes valsts pilsoņiem.

Lauksaimniecības produktu apstrādē K. Balodis uzskatīja par nepieciešamu likvidēt visus sīkos uzņēmumus un ieteica izveidot lielus uzņēmumus, kuros būtu iespē-

⁹² *Atlanticus*. Ein Blick in den Zukunftsstaat . . . , S. 46.

jama ļoti racionāla darba sadale, konveijeru sistēma u. tml. Lai pierādītu, cik tas ir svarīgi darba ražīguma celšanā, K. Balodis parasti atsaucās uz tālaika vismodernākajiem uzņēmumiem dažādās rūpniecības nozarēs. Piemēram, pārtikas rūpniecībā viņš pievērsās darba analīzei dzirnavās.

Dzirnavas

1895. gadā Vācijā darbojās apmēram 26 000 dzirnavu ar 103 716 strādājošiem. Pēc K. Baloža aprēķiniem, katrām dzirnavām diennaktī būtu jāsamal 120 t graudu, tātad gadā — 12 milj. t. Pēc vācu žurnāla «*Die Mühle*» aprēķiniem, katrām dzirnavām 24 stundās jāsamal 100 000 kg graudu, t. i., 100 t. Šādas dzirnavas spēj apkalpot 9 cilvēki. Ja pieņem, ka dzirnavas strādātu 24 stundas diennaktī, tad būtu nepieciešami pavisam 27 cilvēki (ieskaitot dzirnavu vadītāju — 28). Turklāt darbam noliktavās maiņā vēl vajadzētu 4 cilvēkus, t. i., 24 stundās vēl 12 cilvēkus. Šādām dzirnavām jābūt vismaz 200—250 zirgspēku lielai jaudai. Ja pieņem, ka tās strādā 300 dienas gadā un samal 30 000 t graudu, tad 12 milj. t labības samalšanai būtu vajadzīgas tikai 400 dzirnavas ar 16 000 strādnieku. Dzirnavu dzinējiem būtu nepieciešama 100 000 zirgspēku liela jauda. Bet, kā rakstīja K. Balodis, 1895. gadā Vācijas dzirnavas izmantoja vismaz 3—4 reizes lielāku dzinējspēku un 6—7 reizes vairāk darbaspēka, jo tās nestrādāja regulāri, bet tikai vajadzības gadījumā. Tas nozīmē, ka dzirnavās strādājošo skaitu varētu samazināt no 103 716 līdz 16 000, paturot tikai 15% no 1895. gadā tajās nodarbināto skaita.

Maiznīcas

1895. gadā Vācijas maiznīcās bija nodarbināti 218 502 cilvēki. Savai Nākotnes valstij K. Balodis par paraugu izvēlējās kādu maiznīcu Beļģijā, kurā ik nedēļu 30 maizes cepēji izcepa 70 000 kg maizes jeb 335 kg maizes katrs cepējs dienā. Balodis minēja, ka toreiz vienā modernizētā vācu armijas maiznīcā katrs cepējs esot izcepis apmēram 600 kg maizes dienā, toties tajās maiznīcās, kur bijis tikai roku darbs, maiznieks varējis izcept

vien 150 kg maizes dienā. Tādējādi K. Balodis pieņēma, ka viņa Nākotnes valstī gadā vajadzēs 10 milj. t maizes, norādot, no kurienes nāks nepieciešamās izejvielas un darbspēks un cik daudz tā vajadzēs. Lai izceptu 10 milj. t maizes, būšot nepieciešami 7 milj. t miltu un 2,5 milj. t ogļu. Strādājot 300 dienas gadā, vajadzētu tikai 100 000 strādnieku, nevis 219 000, kā tas bija 1895. gadā. Turklāt, pēc K. Baloža aprēķiniem, būtu nepieciešamas 30 000 maiznīcas ar 3—4 pārdevējiem. Tāpat pavisam maiznīcās būtu nodarbināti 120 000 strādnieku.

Gaļas apstrāde

Gaļas rūpniecībā Vācijā 1895. gadā bija nodarbināti 176 700 strādnieku. Par vidējo gaļas patēriņu uz cilvēku pieņemot 40 kg, kopējais gaļas patēriņš gadā sasniegtu 2100 milj. t. Tādējādi gaļas rūpniecībā katrs nodarbinātais gadā pārstrādātu apmēram 12 000 kg gaļas. Šajā sakarā K. Balodis minēja kādu piemēru no ASV, kur vienā uzņēmumā strādnieks gadā saražojot 240 000 kg gaļas produkcijas, kas ir 20 reizes vairāk nekā 1895. gadā Vācijā.

Kā paraugu savai sociālistiskajai Nākotnes valstij K. Balodis minēja fabriku « *Armour* » Amerikā, kur 1892. gadā viens strādnieks pārstrādāja 50 000 kg gaļas, t. i., četras reizes vairāk nekā Vācijas gaļas rūpniecībā nodarbinātais strādnieks 1895. gadā. Tāpat Nākotnes valstī vienam strādniekam gadā vajadzētu saražot 50 000 kg gaļas izstrādājumu. Ja tas būtu iespējams, tad, pēc K. Baloža aprēķiniem, viņa modernajā sociālistiskajā valstī gaļas rūpniecībā būtu nepieciešami tikai 120 000 strādnieku, nevis 176 700 strādnieku, kā tas bija 1895. gadā Vācijā. Viņš neaizmirsā risināt arī gaļas sadales problēmu un ieteica ierīkot 30 000 gaļas veikalus, katrā nodarbinot četrus pārdevējus.

Pēc šādas aprēķinu metodes K. Balodis aplēsa, ka alus darītavās būtu vajadzīgi 80 000, nevis 111 000 strādnieku, kā tas bija 1895. gadā, turklāt alus produkcija būtu 2,5 reizes lielāka nekā 1890.—1891. gadā.

Pēc līdzīgas metodikas K. Balodis mēģināja analizēt arī tabakas izstrādājumu un apavu ražošanu, ādu gērēšanu, apģērbu šūšanu, tāpat ķieģeļu un cementa rūpniecību, metālapstrādi, mašīnbūvi, kalnrūpniecību, ķīmisko

rūpniecību, stikla ražošanu, dažādas kokapstrādes nozares un papīra rūpniecību.

Izanalizējis stāvokli lauksaimniecībā un rūpniecībā, K. Balodis pievēršas tālaika satiksmes līdzekļiem Vācijā, sniedzot ieskatu par moderno transporta sistēmu viņa iecerētajā Nākotnes valstī.

Nākotnes sabiedrība un darba resursi

Būdams humānists, ētisks sociālists un prāta cilvēks, K. Balodis gribēja likumdošanas ceļā Vācijā ieviest dzīvē materiāli nodrošinātu sociālismu. Tā viņš cerēja atbrīvot daļu cilvēces, vismaz Eiropā, no sociālām netaisnībām pastāvošajā šķiru sabiedrībā, t. i., «elkoņu» kapitālismā. Tomēr viņš nebija īsti pārliecināts par to, ka 19. gadsimta 80. gados Bismarka liktie labklājības kapitālisma pamati cilvēkus uz visu mūžu materiāli nodrošinātu. Balodis visas cerības lika uz sociālismu. Un tas ir svarīgi, jo tieši te viņš analizē tā saukto sociālo kapitālu, ko šodien dēvē par infrastruktūru.

Jēdzieni sociālais kapitāls jeb infrastruktūra ir gandrīz vai identiski. Bet ko tie īsti nozīmē? Transporta tīkls, tilti, kanalizācija, ostas, ūdensvadi veido tā saukto materiālo infrastruktūru.⁹³ Materiālā infrastruktūra pati par sevi neko neražo, bet tā lielā mērā veicina preču ražošanu. Piemēram, metālizstrādājumu ražotne bez lielceļa nespēj savus ražojumus izvest un pārdot, jo ir pilnīgi izolēta no tirgus. Ja lielceļš ir, bet tas ir sliktis, tad, preces transportējot, rodas lieki izdevumi, kas paaugstina preču pašizmaksu, dažkārt pasliktina kvalitāti un rada brāķi. Otra infrastruktūras sastāvdaļa ir tā sauktais cilvēku kapitāls, ko veido tautas vispārējais izglītības, veselības un kultūras līmenis. Šī nemateriālā infrastruktūras daļa nosaka tā saukto valsts jeb tautas attīstības potenciālu. Lai saviem klausītājiem un lasītājiem raksturotu 19. gadsimta brīvsaimniecības kapitālismu, K. Balodis bieži vien citēja vācu tautsaimnieku Frīdrihu Listu, ka «cūku audzētājs esot ražīgs strādnieks, bet cilvēku audzinātājs gan neesot». F. Lists bija pirmais ievērojamais tautsaimnieks, kas 19. gadsimta pirmajā pusē rakstīja, ka kādas valsts

⁹³ Jochimsen R. Theorie der Infrastruktur. — Tübingen: J. C. B. Mohr, 1966. — S. 100.

visu ražošanas spēku attīstība esot daudz svarīgāka par privātā uzņēmēja peļņu.⁹⁴ Tātad F. Lists un K. Balodis centās veicināt «cilvēku kapitāla» pieaugumu, tikai katrs citādā veidā.

Zīmīgi, ka Balodis pirms 100 gadiem jau tik konkrēti domāja par sociālo kapitālu, kaut gan šī tēma tautsaimnieku vidū nebija populāra. Runājot par Vācijas dzelzceļiem, K. Balodis, piemēram, minēja, ka lokomotīve vidēji gada laikā nobrauc no 23 000 līdz 24 000 km, tomēr lokomotīves istā jauda esot četras vai piecas reizes lielāka. Lai padarītu Vācijas dzelzceļus efektīvākus, K. Balodis jau toreiz iestājās par Vācijas dzelzceļu elektrifikāciju.

Pēc K. Baloža aprēķiniem un viņa metodes izveidotā Nākotnes valstī valsts īpašumā esošiem lauksaimniecības, rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumiem būtu nepieciešami 5 932 000 vīriešu kārtas strādnieku un 3 000 000 sieviešu kārtas strādnieču, nevis 16 408 414 strādnieku kā tas bija Vācijā 1895. gadā.

K. Baloža iecerētā sociālisma sastāvdaļa bija «darba klausības» jeb nacionālā darba dienesta ieviešana jauniem cilvēkiem. Vīrieši dienestā valsts uzņēmumos tiktu iesaukti 17 gadu vecumā apmēram uz 10 gadiem un sievietes 15 gadu vecumā uz 7 gadiem. Pēc izdienēšanas katrs vīrietis apmēram no 26—28 gadiem un katra sieviete apmēram no 22 gadiem (no 21—24 gadiem) būtu tiesīgi saņemt pensiju līdz mūža galam. Pensijas būtu pietiekami lielas, tās segtu dzīvei nepieciešamos izdevumus. K. Baloža uztverē šāds obligāts nacionālais dienests būtu nepieciešams, lai valsts varētu uzkrāt līdzekļus nacionalizēto uzņēmumu apmaksai to bijušajiem īpašniekiem.

Protams, pirms obligātā dienesta visiem jaunekļiem būtu jāapmeklē skola. Tādējādi katram cilvēkam būtu garantēta iztika uz visu mūžu un viņš varētu nodoties garīgo interešu izkopšanai un pilnveidošanai. Laulātie pāri drīkstētu pieprasīt valdībai 1/4 ha zemes (protams, par brīvu) mājas celšanai. Nepieciešamos būvmateriālus pieprasītājs varētu iegūt, nostrādājot attiecīgu darbadienu skaitu valsts uzņēmumos.

Darba nobeigumā K. Balodis rakstīja, ka viņa Nākotnes valstij nav nekā kopēja ar Furjē, Firsheima un Belamija fantāzijām, uzsverot, ka viņa rezultāti balstoties uz konkrētiem faktiem (K. Balodim šī darba pamatā ir

⁹⁴ *Balodis K.* Ievads tautsaimniecībā. — 2. izd. — Rīga: Kultūras Balss, 1924. — 87. lpp.

1895. gada dati). Viņa sociālajā Nākotnes valstī vidējais ienākums bija iecerēts 2—3 reizes lielāks nekā 1895. gadā Vācijā, turklāt gada kopprodukciju varētu saražot tikai ar pusi no līdz tam patērētā darba laika. Viena strādnieka ienākums sasniegtu 2768 markas, kas pilnā apmērā nebūtu izmaksājamas, daļēji tās būtu jāpārskaita pensiju fondā. Pēc K. Baloža aprēķiniem, vīrietis pēc aiziešanas pensijā reāli saņemtu 1300 marku un sieviete — 950 marku gadā; tāpat laulātam pārim pienāktos 2250 marku gadā.

«Nākotnes valsts» kritika

K. Balodis labi apzinājās, ka viņa secinājumi ir tikai aptuveni. Viņš uzskatīja, ka būs nepieciešamas daudzas monogrāfijas, lai izpētītu nepilnīgi atrisinātos jautājumus viņa «Nākotnes valstī». Viņš ieteica nodoties praktiskiem pētījumiem. Lai nu kā, bet K. Balodis pirms 100 gadiem piedzīvoja nepārtrauktu dzīves līmeņa celšanos tehniskā progresa ietekmē. Viņš nešaubīgi ticēja, ka tehnoloģiskā progresa metastāzes rūpniecībā un lauksaimniecībā izpaudīsies nepārtrauktā darbaspēka izbrīvēšanā ražošanas procesā. Uz sociālismu būs jāpāriet ļoti pakāpeniski, piemēram, valsts ierēdņiem pārņemot lielos rūpniecības trestus. Darba nobeigumā K. Balodis atzinās, ka viņš sarakstījis šo darbu humānisma, sociālās taisnības un materiālā progresa dēļ un arī tādēļ, ka Vācijas sociāldemokrāti diemžēl gaidīja kapitālisma pašabrukšanu.

Kārlis Balodis iesāka rakstīt šo darbu 1892. gadā, un to publicēja 1898. gadā. Viņš pats ir aprakstījis šīs grāmatas tapšanas vēsturi «*Der Zukunftsstaat*» ceturrtā izdevuma priekšvārdā. K. Balodis lūdza K. Kautski uzrakstīt savai grāmatai ievadvārdus, ko Kautskis arī darīja. Vācu sociāldemokrāti, gandrīz visi dogmatiski marksisti, ļoti asi nosodīja K. Baloža «Nākotnes valsti», jo viņš esot uzdriksējies kritizēt K. Marksa «svētos rakstus». Tā, kāds vācu sociāldemokrāts ar pseidonīmu «rc» 1898. gada 10. septembrī žurnālā «*Vorwärts*» nosauca Baloža grāmatu par «mazu darbiņu... kas ir tikpat zinātnisks kā viena teologa pārdomas par dzīvi aizsaulē».⁹⁵ Kāds cits recenzents, parakstoties ar pseidonīmu «XYZ», avīzē

⁹⁵ *Ballod K. (Atlanticus) Der Zukunftsstaat. Produktion und Konsum im Sozialstaat, S. 2.*

«Frankfurter Zeitung» 1898. gada 18. novembrī rakstīja, ka Balodis esot dziļi izanalizējis pašreizējo saimniecisko stāvokli, bet rakstītājs brīnīties, kur lai Vācija ņem nepieciešamos miljardus Baloža plānu īstenošanai. Kāds cits recenzents «H. C.» 1898. gada 3. novembrī avīzē «Vorwärts» sūdzējās, ka Balodim neesot jēgas par vēsturiskām sakarībām un viņa aprēķini esot pārāk subjektīvi un utilitāri.

Taču ne jau visas recenzijas bija tik negatīvas un naidīgas. Piemēram, J. Sterns avīzē «Hamburger Echo» bija lielā sajūsmā par K. Baloža darbu. Hermanis Less 1899. gada 1. jūlijā avīzes «Frankfurter Zeitung» pielikumā atzīmēja, ka K. Baloža darbs paredzot ražošanas racionalizāciju, t. i., rūpniecības un lauksaimniecības modernizēšanu bez asiņainas revolūcijas, un ieteica Vācijas tautsaimniekiem šo darbu centīgi un uzmanīgi izlasīt. Diemžēl, kā to K. Balodis pats vēlāk rakstīja, tas neesot noticis. Akadēmiskie Vācijas tautsaimnieki viņa grāmatu ignorēja. Vienīgi pazīstamais vācu tautsaimnieks, kas tolaik vēl bija dedzīgs marksists, Verners Zombarts, to esot vienreiz pieminējis.

K. Balodis bija ļoti pārsteigts, ka vācu sociāldemokrāti viņu tik bargi kritizē. Viņš nebija gaidījis slavināšanu un cildināšanu no pilsoniskajiem tautsaimniekiem, taču bija cerējis, ka Vācijas sociāldemokrāti būs labvēlīgi noskaņoti. Balodis jutās visai aizvainots, pat sarūgtināts par šo bargo kritiku. 1898. gada septembra vidū viņš uzrakstīja plašu un ļoti enerģisku protestu pret visiem saviem kritiķiem un iesniedza to K. Kautskim publicēšanai. Kā Balodis pats atzīstas, diemžēl K. Kautskis šo rakstu nepieņēma, sacīdams, ka K. Baloža grāmatai nekāda lieka aizstāvēšanās neesot vajadzīga.⁹⁶

Visumā K. Baloža «Nākotnes valsts» pirmais izdevums zināmā mērā ietekmēja Vācijas sociāldemokrātisko partiju, taču vispār tas kā plašākā sabiedrībā, tā tautsaimnieku vidū lielā mērā palika nezināms. To šad tad citēja, minēja, bet reti kurš to bija lasījis. 1918. gadā pēc Novembra revolūcijas Vācijas sabiedrībā vienaldzības vietā stājās aktīvs visa tā noliegums, kas nāca no sociāldemokrātu puses, sabiedrība uzstājās pret sociālismu, vienalga, vai to aizstāvēja sabrukuma teorijas adepti (marksisti) vai miermīlīgas pārejas sludinātāji kā Balodis.

⁹⁶ Ballod K. (*Atlanticus*) Der Zukunftsstaat. Wirtschaftstechnisches Ideal und volkswirtschaftliche Wirklichkeit, S. IX.

No kā mācījās K. Balodis

Ceturtajā «Nākotnes valsts» izdevumā K. Balodis rakstīja, ka viņu stipri ietekmējis vācu filozofs Johans Fihte (1762—1814), kuru Vācijā gan cienīja kā lielu patriotu, bet viņa tautsaimniecisko darbu «Autarķiskā tirdzniecības valsts»,⁹⁷ labprāt noklusēja. Fihte nebija cēlies no dziļciltīgiem un tāpēc jau jaunībā mēģināja atbrīvoties no dziļciltīgo spaidiem un aizspriedumiem, organizēta baznīcas un sociālo kārtu spiediena. Viņš bija tipisks apgaismības laikmeta cilvēks. Lai sekmētu cilvēces progresu, viņš iestājās par tā saukto sociālo pārveidošanu, prioritāti piešķirot cilvēku dzīves apstākļu uzlabošanai. Protams, tas bija ļoti svarīgi, jo labi dzīves apstākļi veido, pārveido un pilnveido arī pašu cilvēku. Mūsprāt, Fihte nopietni ticēja šai idejai. 1791. gada jūlijā Kēnigsbergā Fihte tikās ar ievērojamo Vācijas filozofu E. Kantu. 1794. gadā Fihte tika iecelts par filozofijas profesoru Jēnas Universitātē. Kaut gan viņš tur kļuva visai slavens, tomēr viņu no darba atlaida ateistisko uzskatu dēļ. 1799. gada vasarā Fihte, būdams bezdarbnieks, pārcēlās uz Berlīni, kur 1800. gadā izdeva grāmatu «Autarķiskā tirdzniecības valsts». Tā nekad nav tulkota angļu valodā.

Darbs uzrakstīts ļoti racionāli, lai pierādītu, ka viņa iedomu valsts ir tautas labklājības valsts. Autors šo iedomu valsti iecerējis pilnīgi autarķisku. Lai to nodrošinātu, valdībai jākontrolē un jāregulē visas valsts saimnieciskā dzīve. Brīvsaimniecības jeb «elkoņu» kapitālismam šajā iedomu valstī nebūšot vietas. Šīs regulēšanas galvenais mērķis ir nodrošināt katram iedzīvotājam kārtīgu ēdienu, apģērbu, dzīvokli un darbu. Fihtes ideāls būtībā bija vienlīdzīga sabiedrība. Sai racionāli konstruētajā valstī ieskicētas trīs pamatšķiras — strādnieki, zemnieki un tirgotāji. So šķiru pārstāvjiem valsts maksā taisnīgu atalgojumu, lai katrs no viņiem varētu dzīvot atbilstoši savam darba stāžam un darba mēram. Taču pats galvenais — lai katram cilvēkam būtu nodrošināta iztika un regulārs ienākums.

Iespējams, ka Kārli Balodi ietekmējis arī Pēteris Kropotkins (1842—1921), krievu anarhistiskā komunisma propagandētājs, un viņa populārā grāmata «Maize un brīvība», kas iznāca 1892. gadā franču valodā un ko Balodis

⁹⁷ *Fichte J. Der geschlossene Handelsstaat.* — Berlin, 1800.

ir pieminējis savā darbā. Protams, K. Balodis, kā viņš to pats atzīst «Nākotnes valsts» ceturtā izdevuma priekšvārdā, pēc atgriešanās no Brazīlijas, Jēnas Universitātē rakstot doktora disertāciju, 1891.—1892. gadā esot ļoti dedzīgi un aizrautīgi studējis Lasala, Marksa un Engelsa darbus, taču diemžēl tajos neesot atradis atslēgu «taisnīgu dzīves apstākļu radīšanai». Izpētījis šos darbus, viņš gribējis tikt skaidrībā, vai pēc «elkoņu» kapitālisma sabrukšanas proletariātam klāšoties labāk.

Atšķirībā no marksistiem Balodis vēlējās iegūt skaitļos izteiktu priekšstatu par sociālistiskās saimniecības iespējām. Viņš gribēja aprēķināt iespējamo saimniecisko progresu sociālismā, par pamatu pieņemot «tehniski iespējamo». Balodis uzskatīja, ka marksisms faktiski nav nekas cits, kā brīvsaimniecības «kapitālisma sabrukšanas mācība».

Bez Marksa, Engelsa un Lasala teorijām, kā Balodis pats ir atzinis,⁹⁸ viņu galvenokārt esot iespaidojis Edvards Belamijs. Viņš prognozēja ASV nākotni 2000. gadā, kuras mierīgā, nerevolucionārā ceļā atbrīvojušās no brīvsaimniecības kapitālisma. Belamija romāna «Pagātnē raugoties» varonis ir Juliāns Vests no Bostonas, kurš ticis iemidzināts 1887. un pamodies tikai 2000. gadā. Un, lūk, ko viņš ierauga kādreizējā «elkoņu» kapitālisma Bostonā? Tā vairs nav netirā, nabadzīgā pilsēta, kuru viņš agrāk tik labi pazina, ar bagātniekiem, fabrikas strādniekiem, kas dzīvo politiskās korupcijas un nežēlīgā algu dzelzs likuma spaidos. Pamodies Juliāns Vests redz, ka viņš atrodas pilnīgi citādā pilsētā, pilsētā, kuru pārvalda tehnokrāti. Šajā Bostonā vairs nav nedz korupcijas, nedz dzīves nedrošības, nedz 12 stundu darbadienas, nedz nabadzības. Te valda sociāls miers, visi iedzīvotāji ir nodrošināti un materiāli apgādāti. Katram te ir dota iespēja iegūt izglītību, t. i., ir pavērta vertikāla sociāla augšupeja visiem iedzīvotāju slāņiem. Šāda fantastiska Bostonas pārveidošanās ir kļuvusi iespējama, ieviešot nekapitalistisku ražošanu un darba augļu sadali. Belamija vīziju romāna pamatdoma bija sekojoša: labvēlīgi dzīves un darba apstākļi lielā mērā veicina arī paša cilvēka pārveidošanos.

Visi šie iespaidi, lai cik svarīgi tie arī būtu K. Baloža Nākotnes valsts koncepcijai, tomēr neietekmēja viņu tik

⁹⁸ *Ballod K.* Der Zukunftsstaat. Wirtschaftstechnisches Ideal und volkswirtschaftliche Wirklichkeit, S. X—XI.

stipri kā Hermaņa Leša 1892. gadā izdotā grāmata «Nacionālais kopprodukts», ko tolaik uzskatīja par visievērojamāko pētījumu darba ražīguma kāpināšanā. Pēc H. Leša toreizējiem aprēķiniem, saimnieciskajā sistēmā likvidējot sīkās firmas, darba dienas garumu bija iespējams saīsināt no 12 līdz 9,3 stundām, maksājot iepriekšējās algas.⁹⁹

K. Baloža kļūdainais pieņēmums, ka «uzņēmēja darbs ir neražīgs»

Sociālisti marksisti, kā arī pats nemarksistiskais sociālists Kārlis Balodis brīvsaimniecības kapitālismā dzīvojošos un strādājošos uzņēmējus uzskatīja gandrīz vai par sociāliem parazitētiem, jo virsvērtību rada tikai darbs, ne kapitāls. Protams, bez uzņēmēja darbības strādnieka darbs būtu gandrīz vai neiespējams. K. Balodis gan pieņēma, ka tikai uzņēmējs izdzen strādnieku tā, ka darbs top ražīgs.¹⁰⁰ K. Balodis brīvsaimniecības kapitālismā uzņēmējus uzskatīja lielā mērā par parazitētiem. Viņaprāt, labajā un progresīvajā sociālismā varētu iztikt bez uzņēmēju līdzdalības.

19. gadsimta tautsaimniecības literatūrā uzņēmēja radošo darbu popularizēja franču tautsaimnieks Žans Sejs (1767—1832), uzsvērdams, ka uzņēmējs savieno saražoto produkciju un ražošanas līdzekļus ar tirgu.¹⁰¹

Padomju varas laikā ar vārdu uzņēmējs mēs sapratām kapitālistu—darbaļaužu izsūcēju, kas ir absolūti nepareizi. Pēc būtības, sekmīgam uzņēmējam jābūt arī jaunu ceļu meklētājam jeb novatoram, laikus jāpamana jaunais un jāriskē. Šodien, cenšoties nodibināt labklājības valsti, jāpatur prātā, ka bez uzņēmēja novatora godā celšanas tas nebūs iespējams.

Viens no pirmajiem uzņēmēju novatoru mācības celmlaužiem bija vācu tautsaimnieks Alberts Šefle (1831—1903). Pēc viņa domām, uzņēmējs novators, kas dzīvē sekmīgi ievieš komerciālus vai rūpnieciskus jauninājumus, iegūst virspeļņu, t. i., augstāku peļņu nekā tie fabrikanti

⁹⁹ *Balabkins N.* Der Zukunftsstaat: Carl Ballod's vision of a leisure-oriented socialism // *History of Political Economy*. — 1978. — Vol. 10. — № 2. — P. 220.

¹⁰⁰ *Balodis K.* Ievads tautsaimniecībā, 1. izd., 79. lpp.

¹⁰¹ *Roll E.* A history of economic thought. — Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1956. — 3rd ed. — P. 321.

vai tirgotāji, kuri nav novatori. Uzņēmējs novators saņem lielu peļņu, nevienu neaplaupot un neizmantojot, bet saimnieciskajā dzīvē ieviešot jaunas ražošanas metodes, jaunu sortimentu, proti, lauzot jaunus saimnieciskus ceļus. Diemžēl šī augstā peļņa nav mūžīga,¹⁰² jo rodas uzņēmēju novatoru atdarinātāji, kas nokopē jaunās preces un apgūst jaunus ražošanas veidus, tādējādi palielinot piedāvājumu tirgū un pazeminot cenu. Līdz ar to zūd arī virspeļņa. Pēc Šefles uzskata, uzņēmēji novatori saimnieciskajā dzīvē iemin jaunas takas, un virspeļņa ir viņu pagaidu gandarījums, jo drīz vien nāk atdarinātāji un virspeļņa izkūp kā sniegs pavasarī.

Uzņēmēju novatoru skolas pamatlicējs tautsaimniecībā ir Jozefs Šumpēters (1883—1950), pēc tautības austrieti. 1912. gadā viņš izdeva grāmatu «Saimnieciskās attīstības teorija», ar kuru 29 gadu vecumā kļuva pasauleslavis.¹⁰³ Šumpētera mācības centrā ir uzņēmējs novators, kas kapitālistiskajā saimniecībā meklē jaunus ceļus, ražojot jaunas preces, pārorganizējot ražošanas procesu, ražojot preces lētāk, standartizējot tehnoloģisko procesu, likvidējot kādu esošo vai izveidojot jaunu monopolu.¹⁰⁴ Nav svarīgi, kā Šumpētera uzņēmējs novators lauž «jaunu» saimniecisku ceļu, bet svarīgi ir tas, ka ar saimnieciskiem jauninājumiem viņš iegūst virspeļņu. Tas nozīmē, ka uzņēmējiem novatoriem saimnieciskajā dzīvē pieder vadošā loma, kuru īstenot ir visai grūti, jo jāprot pārliecināt pircējus, ka ieviešamais «saimnieciskais jauninājums» ir patiesi ļoti efektīvs.

Diemžēl Šumpētera uzņēmēju novatoru un viņa virspeļņu piemeklē tāds pats liktenis kā iepriekš minēto Šefles uzņēmēju novatoru. Pēc sekmīgiem jauninājumiem sarodas «atdarinātāju spiets», kas kopē novācijas, tādējādi palielinot jaunās preces piedāvājumu, pazeminot cenu un ar laiku izskaužot virspeļņu. Tā jauninājums kļūst par

---

¹⁰² *Balabkins N.* Schumpeter's edifice on Schaffle's Foundation: A raised eyebrow // *Research in the History of Economic Thought and Methodology.* — New York: JAS Press, 1985. — Vol. 3. — P. 194.

¹⁰³ *Schumpeter J. A.* Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. — Berlin, 1912; *Schneider E.* Joseph A Schumpeter. Leben und Werk eines grossen Nationalökonomens. — Tübingen: J. C. B. Mohr, 1970. — S. 22.

¹⁰⁴ *Schumpeter J. A.* Business cycles: A theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process. — New York: McGraw-Hill, 1939. — Vol. 1. — P. 87.

parastu precī, un uzņēmēja novatora sākotnējais celmlauža darbs tiek sagrauts tā sauktajā radošajā destrukcijas procesā. Šādi Šumpēters izskaidro saimnieciskās depresijas un konjunktūras maiņas.

Diemžēl K. Balodis šo uzņēmēju novatoru mācību un teoriju atstāja bez ievēribas un uzņēmēja darbība, šķiet, nepiesaistīja viņa interesi nedz zinātniskajā darbā, nedz vēlākajā Saeimas deputāta argumentācijā.

Kaut gan K. Balodis bija nodzīvojis Vācijā 26 gadus, tomēr viņam Šumpētera uzņēmēju novatoru mācība šķita nesvarīga. Varbūt viņā vēl bija spēcīga impēriskās Krievijas pieredze, kur uzņēmēja novatora lomu pildīja valsts birokrātiskais aparāts.¹⁰⁵ Arī Latvijas Republikas laikā augstākā ierēdniecība nebija nekāda privāto uzņēmēju cienītāja un atbalstītāja, jo, kā to savā mūža darbā rakstīja A. Aizsilnieks, «Latvijā cilvēkiem bija raksturīga Krievijā veidota mentalitāte»¹⁰⁶. Pēc 1934. gada K. Ulmaņa apvērsuma un autoritārās varas nodibināšanās Latvijas saimniecība tika pārveidota par «valsts dirigētu bezplāna saimniecību», kā to ir nosaucis A. Aizsilnieks. Latvijas Kredītbanka sāka atbalstīt lielos uzņēmumus pēc tā sauktā «nacionālā principa», un privātai iniciatīvai un privātam uzņēmējam rīcības brīvība tika samērā stipri ierobežota, kas ir tik nepieciešama uzņēmējam novatoram.

Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados tautsaimnieki un valsts ierēdņi samierinājās ar senso atziņu, ka ir tikai trīs ražošanas faktori: darbs, kapitāls un zeme. Mūsdienās jaunattīstības valstis, pat ar bagātiem ārvalstu pabalstiem, saimnieciskajā attīstībā tomēr uz priekšu nē, jo tajās cilvēkiem bieži vien trūkst privātas iniciatīvas un ir maz cilvēku ar uzņēmēja spējām un interesi.

---

¹⁰⁵ Entrepreneurship in imperial Russia and the Soviet Union. — Princeton: Princeton University Press, 1983. — P. 3—187.

¹⁰⁶ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture..., 173. lpp.

Neveiksmīgā Vācijas socializācija

Vācijas socializācijas komisija

1918. gada novembra revolūcija Vācijā sākās ar vispārēju streiku, ko 1918. gada 9. novembrī organizēja kreisā strādnieku organizācija «Spartaks» Kārļa Libknehta vadībā. Berlīnē pēc Krievijas parauga steigšus dibināja strādnieku un zaldātu padomes. Taču spartakiešiem bija ļoti maz sekotāju, tāpēc 10. novembrī šo Berlīnes padomju kopējā sanāksmē izveidoja pagaidu valdību bez spartakiešiem. Tautas pilnvaroto padomē, kas sastāvēja no sešiem cilvēkiem, ievēlēja trīs labējos sociāldemokrātus — F. Ebertu, F. Seidemani, O. Landsbergu un trīs neatkarīgos sociāldemokrātus — H. Hāzi, V. Dītmani un E. Bārtu.

K. Baloža darbība ir saistīta ar Vācijas socializācijas komisiju, lēmums par kuras dibināšanu tika pieņemts jau 18. novembrī,¹⁰⁷ tātad nedēļu pēc revolūcijas. Pēc neatkarīgo sociāldemokrātu pieprasījuma 1918. gada 5. decembrī Eberta un Seidemaņa valdība nodibināja socializācijas komisiju. Šo datumu min K. Balodis «Nākotnes valsts» 4. izdevuma priekšvārdā.

Laikā, kad Balodis viesojās Rīgā un aģitēja par neatkarīgu Latviju Eiropas valstu saimē, Berlīnē notika Strādnieku un zaldātu padomju kongress. Tajā ar socializācijas plānu uzstājās tautsaimnieks Rūdolfs Hilferdings, kādreiz arī Krievijā plaši pazīstamās grāmatas «Finansu kapitāls» autors. Viņa uzstāšanās tika atreferēta arī tikko nodibinātajā Rīgas avīzē «Sociāldemokrāts»: «Socializācija nenozīmē fabriku nodošanu strādniekiem, bet gan visas ražošanas atdošanu sabiedrībai. Tam nogatavojusies ir kalnrūpniecība... Pēc socializācijas mēs negribam konfiscēt, bet atlīdzināt. Saptrotams arī ir, ka nedrīkst pavi-

¹⁰⁷ Дрaбкин Я. С. Ноябрьская революция в Германии. — М.: Наука, 1967. — С. 208.

sam iznīcināt lielos uzņēmumus lauksaimniecībā. Cilvēcei ir jāsaprot, ka lieta grozās ap augstākā ideāla realizēšanu.»¹⁰⁸ Avīze vēl piebilst, ka priekšlikums ieviest padomju sistēmu pēc boļševiku parauga noraidīts ar 344 balsīm, pret 98.

Baloža darba «Nākotnes valsts» idejas Vācijā sāka pieņemt reālu veidolu, bet diemžēl to tālākais liktenis nebija tik labvēlīgs. 1918. gada beigās — pēc tā saucamajiem Ziemassvētku nemieriem — neatkarīgie sociāldemokrāti izstājās no valdības un līdz ar to socializācijas komisija zaudēja valdības atbalstu, kaut arī tā darbu turpināja.

Komisijas pirmais ziņojums — par Vācijas ogļraktu vju nacionalizēšanu — tika publicēts 1919. gada 15. februārī. Pēc tam komisija sagatavoja uzmetumu likumam par satiksmes līdzekļu, elektrostaciju, pārtikas preču rūpnīcu, dzīvokļu, aptieku, apbedīšanas biroju un darba biržu nacionalizēšanu.¹⁰⁹

Kā liecina komisijas sēžu protokoli, K. Balodis iestājās par sīkuzņēmumu, piemēram, maiznīcu un gaļas skārņu, slēgšanu, lai dotu vietu lieliem valstij vai pilsētai piederošiem uzņēmumiem, kuros būs daudz augstāks darba ražīgums, zemāka produkcijas pašizmaksa un līdz ar to zemākas pārtikas preču cenas. Pēc Baloža domām, šie lieli uzņēmumi pašvaldībām un pilsētām kļūtu par jaunu ienākumu avotu. Daudzajiem likumprojektiem neskaitāmajiem komisijas sēžu protokoliem Vācijas sociāldemokrātiskā valdība un valsts ierēdņi nepievērsa ne mazākās vērības. Tie palika vienīgi kļāja deklarācija, jo visi saimniecības nacionalizācijas plāni tika aplāpēti jau pašā šīs idejas iedīglī. Komisija darbu pārtrauca 1919. gada aprīlī.

1920. gada martā notika tā saucamais Kapa pučs: pilsoniskie spēki mēģināja sagrabt varu ar karaspēka palīdzību. Strādnieki uzstājās pret to, un pučs izgāzās. 1920. gada aprīlī socializācijas komisija darbu atsāka un

¹⁰⁸ Sociāldemokrāts. — 1918. — 24. decembrī.

¹⁰⁹ Sozialisierungskommission. Verhandlungen der Sozialisierungskommission über den Kohlenbergbau im Winter 1918/19. — Berlin: Engelmann, 1921. — 467 S.; Sozialisierungskommission. Verhandlungen der Sozialisierungskommission über den Kohlenbergbau im Jahre 1920. — Berlin: Engelmann, 1921. — Vol. I. — 392 S.; Vol. II. — S. 393.—833; Sozialisierungskommission. Entwurf zu einem Rahmengesetz über die Kommunalisierung von Wirtschaftsbetrieben. — Berlin: R. V. Decker's Verlag, 1919.

ķērās pie jautājuma par ogļraktuvju nacionalizēšanu. Bez ogļraktuvēm un pārtikas preču ražošanas uzņēmumiem bija paredzēts nacionalizēt arī kālija rūpniecību¹¹⁰ un dzelzceļu satiksmi. Bet arī no šī mēģinājuma nekas neiznāca. Tātad Vācijas saimniecības socializēšanas mēģinājums pēc pirmā pasaules kara beidzās nesekmīgi, un Vācija joprojām palika kapitālistiska zeme.

Tā izkūpēja arī K. Baloža Vācijas socializācijas plāni, kuru dēļ viņš bija sagatavojis «Nākotnes valsts» 1919. gada izdevumu, iestādamies par tūlītēju sociālismu.

Ielūkosimies kādā nelielā grāmatiņā, kas sarakstīta 1920. gadā.¹¹¹ Tajā pašā gadā no vācu valodas tā tulkota krievu valodā un izdota Maskavā. To sarakstījis kāds anonīms autors Spektators — Oto Bauera cienītājs. (Jādomā, ka tas ir K. Kautskis.)

Pirmā grāmatas lappuse sākas ar vārdiem: «Vācija pirms kara bija industriālā ziņā visattīstītākā valsts Eiropas kontinentā, ar ļoti spēcīgu strādnieku kustību. Vācijā bija vislabāk attīstīta ekonomiskā teorija, īpaši marksisms. Tāpēc varēja domāt, ka arī praktiskā ziņā Vācija būs citām valstīm priekšgalā. Istenībā vācu zinātne, ieskaitot marksismu, padevās bez cīņas.» Autors secina, ka vācu profesori nav spējuši neko dot socializācijai, « kaut ko īsteni vērtīgu devis tikai profesors Balodis, ar saviem statistiskiem pētījumiem parādot sociālisma īstenošanas iespējas. . . Sociālpatrioti tā lielija kara sociālismu, ka maizes kartītē saskatīja gandrīz vai sociālisma ēras sākumu, stādot Vāciju par piemēru visām valstīm sociālās attīstības ziņā!»¹¹²

Socializācijas komisijas locekļu vairākums esot izteicies par tūlītēju saimniecības sabiedriskošanu, proti, tās valstiskošanu. Spektators citē komisijas lēmumu: «Sabiedrībai, kura kara dēļ kļuvusi nabaga, jāizvairās no jebkādiem liekiem izdevumiem, kas saistīti ar konkurenci, ar kapitālistiskās saimniecības zudumiem. . . Un komisija savā vairākumā neredz citu ceļu kā pilnīgu sabiedriskošanu.» Viņš atzīmē, ka vācu literatūrā visi autori bez izņēmuma,

¹¹⁰ Sozialisierungskommission. Gutachten der Sozialisierungskommission über die Organisation der Kali-Industrie. — Berlin: Verlag H. R. Engelmann, 1921. — 44 S.; Verhandlungen der Sozialisierungskommission über die Kali-Wirtschaft. — Berlin: Verlag H. R. Engelmann, 1921. — 496 S.

¹¹¹ *Спектатор*. Проблема социализации в Германии. — Москва: Высший совет народного хозяйства, 1920. — 65 с.

¹¹² Turpat, 3., 8. lpp.

kas aizstāv socializāciju, uzstājas pret konfiskāciju, jo tā neizbēgami novedīs pie absolūta saimniecības sabrukuma. Bauers, Kautskis un citi pieprasot nacionalizāciju un izpirkumu. Sociāldemokrāti iestājoties par lieluzņēmumiem arī lauksaimniecībā. Pēc Spektatora domām Krievijā padomju vara izvēlējusies citu ceļu tīri politisku apsvērumu dēļ: «Padomju vara gribēja gūt atbalstu zemniekos, bet zemnieki caur saviem pārstāvjiem — kreisajiem eseriem — pieprasīja muižu dalīšanu.»¹¹³

Spektatora grāmata ļauj ieskatīties socializācijas komisijas darbā no «ķēķa puses». Iepazīsimies ar vēl viena aculiecinieka iespaidiem, bet jau ar lielāku laika atstarpi un vairāk no malas. Palūkosimies, ko par komisijas darbu rakstīja austriešu izcelsmes amerikāņu tautsaimnieks Kārlis Pribrams (1877—1973), iztīrējot ekonomiskās domāšanas attīstību gadsimtu gaitā. Par netiešu socializācijas iniciatoru viņš uzskata Vācijas elektroenerģētikas mašīnbūves koncerna prezidentu Valteru Rātenavu, kurš Vācijas rūpniecību pārkārtoja darbam pirmā pasaules kara laika apstākļos. V. Rātenavs tika vairākkārt ierosinājis ieviest plānotās ekonomikas principus, kara laika tautsaimniecības organizāciju piemērojot miera laika apstākļiem. Šajā nolūkā viņš ieteica katrā rūpniecības nozarē veidot autonomu korporāciju un katrai no tām uzlikt par pienākumu realizēt tādu ekonomisko politiku, kas nodrošinātu visas valsts tautsaimniecības intereses.¹¹⁴

Pēc Pribrama domām, šis plāns noderējis par pamatu socializācijas komisijas darbam. Viņš apraksta komisijas darbu un secina, ka izpildvara bija pieņēmusi tikai ogļraktuvju socializācijas plānu, jo šajā nozarē daudzi uzņēmumi piederēja valstij. Toties marksistiski noskaņotie sociālisti uzstājušies par visu uzņēmumu nodošanu valsts rokās, izpērkot tos no īpašniekiem. Pēc mūsu domām, pretrunas radās tieši šajā jautājumā, un tās komisijas darbu noveda strupceļā.

K. Kautskis, K. Balodis un... J. A. Šumpēters

Pāriesim pie socializācijas komisijas personālā sastāva. Spektators ir minējis tikai dažus ievērojamākos ko-

¹¹³ *Спектатор*. Проблема социализации в Германии, с. 19, 27.

¹¹⁴ *Pribram K.* A history of economic reasoning. — Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1986. — P. 382—383.

misijas locekļus: «Tajā bija divi neatkarīgie sociālisti — Hilferdings un Balodis, divi vairākuma sociālisti — Kunovs un Umbreits un trīs profesori: Lēderers, Šumpēters un Vilbrants.»¹¹⁵

Interesanti būtu zināt, kāpēc šai uzskaitījumā nav dots galvenais ideologs K. Kautskis. Sī nianse dod pamatu minējumam, vai tikai aiz pseidonīma Spektators neslēpjas pats K. Kautskis. Pilns socializācijas komisijas sastāvs tās darba otrajā posmā (pēc Kaņa puča) uzskaitīts ogļraktuvju socializācijas projekta priekšvārdā.¹¹⁶

Varētu daudz rakstīt par šīs komisijas 23 locekļiem un viņu darbu, taču mēs aprobežosimies ar vienu jautājumu.

Izbrīnu izraisa tas, ka Jozefs Šumpēters nekad un nekur nav pieminējis piedalīšanos socializācijas komisijas darbā un ne pušplēsta vārda nav bildis arī par Kārli Balodi. Toties domas par sociālismu, kā liekas, ir pavadījušas viņu kopš jaunības. Visai interesanta ir J. Šumpētera slavenā runa «Ceļā uz sociālismu», ko viņš teica grandiozajā Amerikas ekonomiskās asociācijas rīkotajā mītiņā Ņujorkā 1949. gada 30. decembrī, būdams šīs asociācijas prezidents. Tas bija nedēļu pirms viņa nāves.

Runas galvenā doma — kā Amerikā apkarot augošo pēckara inflāciju, jo parastie finansu mehānismi — procentu likmes, kredītu politika, progresīvie nodokļi — nelīdzot.¹¹⁷ Šumpēters par paraugu cīņai ar inflāciju izvirzīja «angļu sabiedrības tendenci uz sociālismu».¹¹⁸

Šī doma, kā liekas, balstās uz Šumpētera dzīves pieredzi. Viņš visu mūžu bija apgalvojis, ka, attīstoties kapitālismam, uzņēmēju novatoru darbība, kas ir progresa pamatā, aizvien vairāk un vairāk zaudē individualitāti, aizvien vairāk pakļaujas rutīnai. Lielajās korporācijās inovācijas vairs nenosaka atsevišķi uzņēmēji, kā tas bija 19. gadsimtā, bet gan pētniecības laboratorijas un konstruktoru biroji. Tas, pēc Šumpētera domām, paver ceļu uz centralizētu sociālismu, kur visus lēmumus pieņem politiski varasvīri. Pauls Samuelsons šo Šumpētera pieeju

¹¹⁵ *Снекатор*. Проблема социализации в Германии, с. 19.

¹¹⁶ Verhandlungen der Sozialisierungskommission über den Kohlenbergbau im Jahre 1920. — Berlin: Verlag H. R. Engelmann, 1920. — Bd 1.

¹¹⁷ *Schumpeter J. A.* Capitalism, socialism and democracy. — New York: Harper and Brothers, 1950. — P. 422—423.

¹¹⁸ *Schumpeter J. A.* English economists and the state-managed economy // *Journal of Political Economy*. — 1949. — Vol. 57. — P. 297.

nosaucis par kapitālisma pašnāvības vīziju Vāgnera garā.¹¹⁹

Nododamies neizbēgamai kapitālisma pašsabrukšanas vīzijai, Jozefs Šumpēters aizvadīja visu savu mūžu. «Markss kļūdījās savā diagnozē par ceļu, kā sabruks kapitālistiskā sabiedrība, bet viņš nekļūdījās, ka tā noteikti sabruks,» tā Šumpēters, ovāciju pavadīts, beidza savu pēdējo uzstāšanos Ņujorkā 1949. gadā.

Mēs K. Balodī nosodām par to, ka viņš nepamanīja kapitālisma labklājības valsts rašanos, gadu gadiem dzīvojot blakus tās veidotājam Šmoleram. Bet tas varbūt nemaz nav tik liels grēks.

Atlantiks iznāk no pagrīdes

Novembra revolūcija Vācijā Kārļa Baloža dzīvē ievadīja zvaigžņu stundu. Un kur tad vēl Vācijas socializācijas komisijas dibināšana! Vai ir iedomājami labvēlīgāki apstākļi Nākotnes valsts ideju īstenošanai? Viņš steigā sagatavoja grāmatas otro izdevumu, papildinot un paplašinot to ar jaunākiem datiem, un publicēja to ar savu vārdu, liekot pseidonīmu *Atlanticus* iekavās. Gatavojot grāmatas tulkojumu krievu valodā, viņš to papildināja un atsaucās uz pamācošo, pat biedējošo Padomju Krievijas piemēru: «Tagad, pēc 20 gadu pārtraukuma, es ķeros pie sava darba pārstrādes tāpēc, ka ražošanas socializācija šodien vairs nav tikai teoretisks jautājums, bet jau praktiska vajadzība. Plašā Krievija mums kaimiņos (to nepieciešams atzīt) iegājusi sociālismā bez kādas programmas vai ražošanas plāna, bez tā, lai kāds no tās sociālistiskiem pavēlniekiem būtu papūlējies nopietni padomāt par visiem tiem uzdevumiem, kuri nu viņu stāvoklī radušies. Tā rezultātā labākā sociālisma vietā dzīvē tiek ieviests vissliktākais, tas ir vismuļķīgākais.»¹²⁰

K. Baloža «Nākotnes valsts» otrais izdevums iznāca 3000 eksemplāru metienā. Te nu viņš atkal uzstāj, ka,

---

¹¹⁹ Samuelson P. A. Schumpeter's capitalism, socialism and democracy // Schumpeter's vision. Capitalism, socialism and democracy after 40 years. — New York: Praeger, 1981. — P. 12; Balabkins N. W. Joseph A. Schumpeter // Schumpeter, Keynes and Marx: A centennial celebration. — Bethlehem: Lehigh University, 1983. — P. 4.

¹²⁰ Баллод К. (Атлантикус) Государство будущего. — М.: Государственное книгоиздательство, 1921. — С. 5.

nacionalizējot 300 lielākos uzņēmumus, Vācijā sociālismu būtu iespējams ieviest jau tuvākā nākotnē. Sociālistisko Vāciju K. Balodis joprojām iecer kā autarķisku valsti. Uz sociālistiskiem pamatiem organizēti lauksaimniecības uzņēmumi ražotu tikai tik daudz produkcijas, cik liels būtu pieprasījums. Būtu 36 000 lielsaimniecību 500 ha platībā katra. Darbu labi organizējot, varētu četrkāšot laukstrādnieku darba ražīgumu un padarīt Vāciju par lauksaimnieciski autarķisku zemi, kur visi iedzīvotāji būtu nodrošināti ar pārtiku, apģērbu un dzīvokli. Turklāt nodarbināta būtu tikai ceturtā daļa no agrāk darbā iesaistītajiem laukstrādniekiem.

Lai nodrošinātu valsti ar darbaspēku, K. Balodis iesaka ievest (tāpat kā pirmajā izdevumā) jauneklīem no 17., bet jaunavām no 16. dzīvības gada piecus līdz sešus gadus ilgu tēvzemes darba pienākuma laiku. Svarīgākajām pārtikas precēm K. Balodis ieteic noteikt cietas cenas un nepieciešamās patēriņa preču normas. Viņa galvenā ideja ir šāda: visi cilvēki jāapgādā ar pilnvērtīgu, lētu pārtiku, apģērbu un lētu dzīvokli, jo šie trīs faktori atstāj vislielāko ietekmi uz cilvēka mūža ilgumu. Kā redzam, K. Baloža sludināto sociālismu droši varētu dēvēt par «pārtikas preču sociālismu». Otrajā izdevumā viņš, balstoties uz aprēķiniem, minēja šādus datus: vīrieši ik pēc 5 gadiem varēšot par cietām cenām nopirkt 2 vilnas auduma uzvalkus, 2 mākslīgās šķiedras auduma uzvalkus un 4 darba tērpus.

K. Baloža aprēķinu metode ir visai vienkārša. Gluži tāpat kā «Nākotnes valsts» pirmajā, t. i., 1898. gada izdevumā, viņš par pamatu ņem tehnoloģiskos koeficientus tālaika vismodernākajos uzņēmumos katrā saimniecības nozarē.

K. Balodis nebija nekāds «urrā» marksists, bet gan matemātiski domājošs tautsaimnieks, kas šīs kopsakarības starp dažādām tautsaimniecības nozarēm dziļi saprata un apzinājās. Viņa zinātniskā darba mērķis bija meklēt darba ražīguma nepārtraukta kāpinājuma stimulus. Būdam sava laika bērns, viņš to cerēja sasniegt ar «pārtikas preču sociālismu», taču tālaika ierobežotās ražošanas procesu matematizācijas un sistematizācijas dēļ nespēja sevi pilnīgi izteikt šajā jomā.

K. Balodis sevišķi akcentē intelīgences lomu Nākotnes valsts uzbūvē. Arī jaunā Vācijas valdība īpaši negodāja universitātes profesorus. Vēl sliktāk bija Padomju Krie-

vijā, kur boļševiki sāka apkarot savādāk domājošos, pirmām kārtām inteligentus, aizsāka cīņu, kas turpinājās līdz pat pēdējam laikam un valsti noveda postā: PSRS «nogulēja» informatizācijas revolūciju. Tam sākums meklējams garīgā darba nicināšanā, nostādot to zemāk par fizisko darbu. Toreiz Balodis rakstīja, ka vienādu atlīdzību par fizisku un garīgu darbu nekādi nevar uzskatīt par taisnīgu. Tā būtu klaja nevienlīdzība, tā būtu garīgā darba ekspluatācija, jo zinātniekam, inženierim, ārstam, tiesnesim vai skolotājam savam darbam jāgatavojas daudz ilgāku laiku nekā kvalificētam strādniekam.

Jau 20. gados tika likti pamati Padomju Savienības tehnoloģiskajai atpalcībai. Norādot uz Padomju Krievijas praksi, Balodis māca Vācijas labējos sociālistus, kuri piedalījās valsts pārvaldē. Par biedējošu piemēru šai sakarā varot kalpot boļševiku Krievija, kur padzīti un iznīcināti zinātnieki, inženieri un fabriku direktori, tādējādi galīgi sagraujot rūpniecisko ražošanu.

Gatavojot «Nākotnes valsts» otro izdevumu, K. Balodis darbojās Vācijas socializācijas komisijā. Kā zinām, nesekmīgi. Viņš cerēja, ka vismaz Padomju Krievijas atbaidošā prakse var noderēt par pamācību. Bet vai neiznāca tieši otrādi? Ikvienš atgādinājums par boļševikiem tikai izraisīja jaunu niknuma vilni gan Vācijas tautā, gan tās vadītājos.

K. Balodis — neatkarīgais sociālists

Pēc 1918. gada Brestas pamiera Balodis iestājās Vācijas neatkarīgo sociāldemokrātu partijā, kas bija dibināta 1917. gada aprīlī.

Kāpēc viņš to darīja? Uz to mēs nevaram atbildēt. Vai te neslēpjas Kārļa Baloža lielākā kļūda, kas arī noteica neveiksmes viņa dzīves pēdējā posmā? Diemžēl mums nav izdevies apzināt K. Baloža sakarus ar sociāldemokrātiem to 20 gadu laikā, kad viņš gribēja palikt anonīms «Nākotnes valsts» autors. Ārpus izpētes esam atstājuši arī K. Baloža piedalīšanos Kēnigsbergas procesā pret sociāldemokrātiem 1904. gada 12.—25. jūlijā. Tur K. Balodis, būdams jau Vācijas valsts dienestā, uzstājās par Krievijas lietu ekspertu. Sociāldemokrātu aizstāvji tiesā bija Kārlis Lībknehts un Hugo Hāze. Vācijas sociāldemokrātiskā partija faktiski bija sociālistisko un demo-

krātisko reformu partija, kas izvēlējās kapitālistiskās labklājības valsts ceļu. Tā nebija dogmatiska visu ražošanas līdzekļu valstiskošanas partija.¹²¹ Kā jau minējām, Bismarks pirmos sociālos likumus izdeva 19. gadsimta 80. gados, un tie lika pamatus šodienas kapitālistiskās labklājības valstij Vācijā un visās citās Rietumeiropas un Ziemeļeiropas zemēs. Vācu sociāldemokrāti savā programmā izvirzīja prasību pēc privātiem ražošanas līdzekļiem un parlamentārās demokrātijas. Viņi baidījās no visa krieviskā: no tās nihilistiem, anarhistiem un boļševistiskiem, nedemokrātiskiem sociālistiem un vairījās atdarināt boļševiku metodes.

Pēc Vācijas sakāves 1918. gadā Vācijas neatkarīgie sociālisti centās atšķelt šo partiju no vidusšķiras un pārvērst to par revolucionāru strādnieku partiju. Tajā bija vairāk nekā 100 000 biedru, un tā nostājās starp kreisajiem un labējiem sociālistiem: starp kreisākajiem komunistiski noskaņotajiem spartakiešiem un labējākiem Vācijas sociāldemokrātiem, kas propagandēja sociālo progresu pakāpeniskā likumdošanas ceļā. Viņu saimnieciskais mērķis bija dažu rūpniecības nozaru valstiskošana, pārvēršot tās par valsts monopolu.

Kopš 1916. gada neatkarīgie sociālisti, vēl būdami sociāldemokrātiskās partijas biedri, atteicās Reichstāgā balsot par militāro kredītu piešķiršanu valdībai. Viņu uztverē Vācija bija pilsonības un militārisma, nevis strādniecības interešu iemiesojums, tāpēc pēckara Vācijai bija jāklūst proletāriskai un demokrātiskai. Vienīgi ar boļševikiem viņiem nebija pa ceļam, jo boļševistisko Krieviju pēc 1917. gada revolūcijas viņi uzskatīja par «sociālisma karikatūru.»¹²²

Neatkarīgie Vācijas sociāldemokrāti sludināja «visu varu padomēm» un tiecās pēc «proletariāta diktatūras», bet viņi kategoriski noliedza bezmērķīgu vardarbību pret cilvēkiem. Neatkarīgo sociālistu mērķis bija nevis cilvēku iznīcināšana, bet gan kapitālistiskās saimnieciskās sistēmas likvidēšana.

---

¹²¹ *Polthoff H.* Die Sozialdemokratie von den Anfängen bis 1945. — Bonn: Bod Godesberg, 1974. — S. 65; *O'Boyle L.* The German independent socialists during the First World War // *The American Historical Review.* — 1951. — Vol. 51. — P. 825.

¹²² *Prager E.* Geschichte der U.S.P.D. — Glashütten: Taunus-Verlag Detlev Auvermann, 1970. — S. 33, 167, 227.

Lai šo mērķi īstenotu, neatkarīgie sociālisti aicināja uz tūlītēju visu kapitālistisko uzņēmumu nacionalizēšanu, nekavējošu visu enerģētikas, akmeņogļu ieguves, elektrohidrostaciju, derīgo izrakteņu ieguves, dzelzs un tēraudrūpniecības uzņēmumu, kā arī banku un apdrošināšanas iestāžu valstiskošanu. Turklāt jāvalstiskojo arī lielle lauku īpašumi un meži. Pilsētās nedrīkstot atstāt privātīpašumu uz zemi. Viņi domāja, ka visu lielo uzņēmumu nacionalizācija un vismodernākās tehnikas ieviešana nodrošinās strauju darba ražīguma kāpināšanu.

Taču Vācijas neatkarīgie sociālisti nekad tā īsti nevarēja vienoties, pa kuru ceļu iet. Viņi gan sludināja «proletariāta diktatūru», bet nespēja īsti izšķirties, vai iet pa diktatūras vai parlamentārās demokrātijas ceļu. Tāpat viņi lāgā nezināja, vai iet pakāpenisko reformu vai revolūcijas ceļu. Vislielākais politiskais iespaids Vācijā, it īpaši Berlīnē, viņiem bija 1919. gada pavasarī, kad partijas rindās bija 300 000 biedru.

Bet 1919. gada 21. februārī tika nogalināts Kurts Eisners, Bavārijas ministru prezidents, kas bija Vācijas neatkarīgo sociālistu partijas biedrs. Tā paša gada 8. oktobrī tika nogalināts šīs partijas vadonis Hugo Hāze, 1920. gadā partija sašķēlās komunistos un sociāldemokrātos, taču pat savā pēdējā sašķelšanās manifestā tā prasīja tūlītēju visu svarīgāko rūpniecības uzņēmumu valstiskošanu.

Tā vācu neatkarīgie sociālisti nogāja no vēstures skatuves, neatstājot gandrīz nekādas pēdas Vācijas politikajā dzīvē. Tā bija ļoti liberāla 19. gadsimta stilā ieturēta politiskā partija, ar ļoti kreisu demokrātisku noslieci. Tā balstījās uz parlamentāro demokrātiju un pieprasīja cilvēktiesību stingru nodrošināšanu. Balodis bija aktīvs šīs partijas biedrs, un viņa idejas atrodamas daudzos šīs partijas dokumentos un publikācijās.

Keizariskās Vācijas Universitātē bija ļoti maz sociālistu. Savā jaunībā profesors Verners Zombarts (1863—1941), izcils kapitālisma sistēmas attīstības pētnieks, bija aizrautīgs marksists, bet viskreisākais tomēr esot bijis Berlīnes Universitātes kārtējais goda profesors K. Balodis.¹²³ Tas nav īsti pareizi, jo «Nākotnes valsts» 1898. gadā iznāca ar pseidonīmu *Atlanticus*. Gandrīz vai 20 gadus

¹²³ Töpner K. Gelehrte Politiker und politisierende Gelehrte. Die Revolution von 1918 im Urteil deutscher Hochschullehrer. — Göttingen: Musterschmidt Verlag, 1970. — S. 75.

Balodis slēpa savu sociālistisko pārlicību, līdz pat pirmā pasaules kara beigām uzdodamies par statistiķi un finansu speciālistu. Tātad tikai pēc Vācijas sakāves viņš kļuva par aktīvu Vācijas neatkarīgās sociālistu partijas biedru. Balodis daudz rakstīja viņu avīzē «*Die Freiheit*». Pēc rakstiem avīzē var izsekot viņa darbībai socializācijas komisijā. Jau 1918. gada decembrī viņš ierosināja aplikt Vācijas miljonārus, kas kara laikā bija iedzīvojušies bagātībā, ar 50% lielu mantas nodokli. Tiem, kuru īpašuma vērtība pārsniedza 100 milj. marku, vajadzētu maksāt 80 vai 90% lielu mantas nodokli. Par šo priekšlikumu Vācijas «naudas maisi» viņu briesmīgi nozākāja.

Kādā rakstā K. Balodis polemizē ar saviem pretiniekiem, kuri uzskatīja, ka Vācijā «nedrīkst nacionalizēt saimniecību, jo Vācija esot kara laikā kļuvusi nabaga». Balodim šis apgalvojums šķita nepamatots un smieklīgs. Citā rakstā Balodis aicināja Vācijā valstīstot lielos monopulus, likvidēt neproduktīvos sīkuzņēmumus, lai īsā laikā celtu darba ražīgumu. Realizējot šos pasākumus, Vācijā būtu aizsākta kapitālistiskās saimniecības pārveidošana sociālistiskajā.¹²⁴

Pēc Baloža domām, pirmā pasaules kara laikā Vācijā tika veicināta lieluzņēmumu attīstība un, ja šo kara laika saimniekošanas veidu gribētu saglabāt, tad tas būtu labs pamats Vācijas saimniecības socializācijai. Diemžēl pēc kara beigām atkal sāka dominēt privatuzņēmēji. Zīmīgi, ka Balodi toreiz neapmierināja Vācijas sociālpolitika ar slimo kasēm, bezdarbnieku pabalstiem un valsts mūža pensijām. Viņš gribēja vairāk, un proti, iznīdēt privatīpašumu rūpniecībā un lauksaimniecībā. Viņš brīdināja, ka hiperinflācijai Vācijā būs negatīvas sekas. Viņš kritizēja netiešo nodokļu paaugstināšanu un atturēšanos no progresīvo ienākuma nodokļu, arī «kara laika ieguvēju nodokļa», ieviešanas. Balodis norādīja, ka 1915. gadā, ieviešot Vācijā pārtikas (maizes) kartīšu sistēmu, Krievijai neizdevās Vāciju uzvarēt, nedz angļiem Vāciju nomērdēt badā. Aprēķinus maizes kartīšu ieviešanai sagatavoja universitātes profesori, tikai Vācijas birokrātijā neprata pareizi noorganizēt pārtikas sadali. Tā kā Balodis tika apvainots par lopu un cūku izkaušanu Vācijā kara laikā, tad viņu iesauca par «cūku profesoru». Turpmāk

¹²⁴ *Ballod C. Landwirtschaft und Kommunalsozialismus // Die Freiheit. — 1919. — Vol. 2. — № 70; Ballod C. Im Schlepptau der bürgerlichen Parteien // Die Freiheit. — 1919. — Vol. 2. — № 101.*

Balodis vērsās pret valdības politiku un uzņēmēju tendenci bremsēt socializācijas komisiju darbību. Toreiz daudzi Vācijā domāja, ka nekāda smagās rūpniecības nacionalizācija nav vajadzīga, jo sociālisms esot mazvērtīga saimnieciskā sistēma. Balodis šiem uzskatiem, protams, nepiekrita. Viņš ieteica Vācijai atteikties no varmācīgā Versaļas miera līguma ar tā drakoniskajiem noteikumiem. Balodis ieteica Vācijā valstiskot lielās saimniecības un ražot visu sev nepieciešamo, lai nebūtu jāieved pārtikas preces un labība. Viņaprāt, tikai labi organizēta «kara laika sociālistiskā» Vācija būs spējīga panākt drakonisko Versaļas miera līguma paragrāfu revīziju.

K. Balodis mēģināja ar skaitļiem pierādīt Versaļas miera līguma pretrunas, mēģināja pierādīt, ka nav iespējams maksāt reparācijas 100 miljardu zelta marku apmērā. K. Baloža argumenti bija līdzīgi tiem, ko Džons Meinards Keinss minējis grāmatā «Miera saimnieciskās sekas», kas iznāca 1919. gada beigās.¹²⁵ Balodis izanalizēja Vācijas markas ārzemju kursa nepārtraukto lejupslīdi un vēlreiz atkārtoja domu, ka Vācijas saimnieciskā atdzimšana esot vislabāk realizējama sociālismā. Viņš rakstīja, ka Vācija nedrīkstot radīt siksaimniecības, jo tās nespējot apgādāt Vāciju ar labību un pārtikas produktiem, tie tik un tā jāievedot, bet importa apmaksai neesot valūtas, jo valstij jāmaksā smagas reparācijas angļiem un frančiem. Vācijā varētu strauji kāpināt pārtikas preču un labības ražošanu, vienīgi ierīkojot socializētus lauksaimniecības lieluzņēmumus. Balodis arī sūdzējās, ka Vācijas sociāldemokrātiskā valdība ir ārkārtīgi negatīvi noskaņota pret visām socializēšanas tieksmēm sabiedrībā. Tā ir burtiski ieslīgusi «brīvsaimniecības» jomā.

1919. gada rudenī K. Balodis atgriezās Latvijā.

Sodien, domājot par K. Baloža atgriešanos dzimtenē, grūti izprast, kāds tam bijis galvenais iemesls: vēlēšanās kļūt par tautsaimniecības katedras vadītāju Latvijas Augstskolā vai pat par tās rektoru? Bet varbūt bailes par savu dzīvību? Daudzi viņa partijas biedri Vācijā tika nogalināti. Varbūt viņš atgriezās Latvijā, vēlēdamies dzīvot savā dzimtajā zemē.

---

¹²⁵ Кейнс Дж. М. Экономические последствия Версальского мирного договора. — М.: Гос. изд-во, 1922. — 137 с.

Vēlreiz «Nākotnes valsts» un tās kritika

«Nākotnes valsts» otrais izdevums, kas iznāca 1919. gada vasarā, tika asi kritizēts. To var saprast. Asiņainā boļševiku revolūcija Krievijā, smagie pamiera noteikumi, kas tika uzspiesti sakautajai Vācijai, nemieri Austrumeiropā — tā dēļ sociālisma ideja bija krietni vien zaudējusi savu sākotnējo spožumu.

Dr. Ernests Ginters tajā pašā 1919. gadā Leipcigā izdeva brošūru «Nākotnes valsts», kurā ļoti asi uzbruka Vācijas «balodizācijai» un polemizēja ar K. Balodi. Ginters noraidīja Baloža statistiskās metodes un teorētiskos pašizmaksas aprēķinus, pārmeta, ka viņš esot divpadsmitkārtīgi pārrēķinājis savos darba ražīguma aprēķinus. Tāpat Ginters uzsvēra, ka reālajā dzīvē par normu jāpieņem vidusmēra cilvēks, vidējā produkcija un vidusmēra uzņēmumi, nevis izņēmumi, t. i., visproduktīvākie un tehniski vismodernākie uzņēmumi pasaulē, kurus K. Balodis vienmēr diemžēl savos aprēķinos pieņēmis par normu. Viņš K. Balodi nosauca par fantastu un maldu pravieti.¹²⁶ Līdzīga satura darbu publicēja arī R. Prehtls, kurš K. Balodi nosauca par utopistu un demagogu.¹²⁷

Ne jau nu visi pret K. Balodi vērsās tik apvainojoši un asi. Piemēram, profesors A. Bakhauss rakstīja, ka K. Baloža apcerējums esot galvenokārt veltīts lielu lauku kopsaimniecību darba ekonomiskai analīzei. K. Balodis bija liels sīko, vienzirga un divzirgu saimniecību pretinieks. Zemes sadrumstalošana sīksaimniecībās viņu kaitināja. Profesors A. Bakhauss atzinīgi vērtēja šos K. Baloža uzskatus un ar prieku uztvēra viņa ideju par to, ka lielajām lauku kopsaimniecībām ražošanas potenciāls ir daudz pārkāps nekā sīksaimniecībām.¹²⁸ Turklāt Bakhauss piezīmēja, haotiskajā kara un pēckara posmā, kad trūka kā mākslīgo mēsļu, tā akmeņogļu un lauksaimniecības mašīnu detaļu, jāšaubās, vai K. Baloža sludinātā optimālā kopsaimniecība ir iespējama. Ideja ir viens, bet realitāte, it īpaši nabadzīgajā pēckara Vācijā, atkal kas cits. Profesors Bakhauss K. Balodi dēvēja par pazīstamu tautsaim-

¹²⁶ Günther E. Der Zukunftsstaat. — Leipzig, 1919. — S. 18, 22, 31.

¹²⁷ Prechtel R. Wissenschaftliche Demagogie (Offener Brief an Herrn Prof. Ballod). — Charlottenburg, 1919.

¹²⁸ Deutsche Landwirtschaftliche Presse. — 1919. — Vol. 46. — № 24. — S. 165.

nieku un statistiķi. Toties daudzi citi, sevišķi vācu žurnālisti, viņu uzskatīja par «strādnieku padomju aizstāvi» un aizrautīgu socializācijas komisijas locekli, kas grib valstiskot visus lielos Vācijas uzņēmumus.¹²⁹ Daudzi vācieši tomēr neticēja K. Baloža aprēķinātajam un apsolītajam pārtikas preču patēriņa pieaugumam par 33% salīdzinājumā ar miera laiku, proti, 1913. gadu, ja Vācija saskaņā ar K. Baloža ieteikumiem ķertos pie lauku saimniecību valstiskošanas. Vācieši K. Baloža darbu bieži dēvēja par ilūziju un viņu pašu par paviršu reālo apstākļu pazinēju. Normālā situācijā šāda veida grāmatas nevienam neskādējot, taču kara izpostītajā Vācijā sludināt sociālisma labumus, kad no boļševistiskās Krievijas, kura sociālisma vārdā bija sagraāvusi veco pasauli, nāca tikai nekonstruktīvas vēstis, nebija prāta darbs. Tāpēc K. Baloža grāmatai Vācijā bija visai maza piekrišana. Piemēram, avīze «*Reichsbote*» 1919. gada decembrī rakstīja, ka Vācija varot priecāties, jo tā esot tikusi vaļā no K. Baloža, šī dzimušā boļševika; viņš esot aizbraucis uz Latviju,¹³⁰ kur būšot universālprofessors, t. i., diletants.

Grāmatas trešais un ceturtais izdevums

K. Balodis nevar samierināties ar aso kritiku. Tāpēc gatavo «Nākotnes valsts» trešo izdevumu. Tas iznāk Štutgartē 1920. gada aprīlī 5000 eksemplāros. Sajā izdevumā viņš lietišķi uzskaita tās daudzās boļševiku saimnieciskās kļūdas, kas izraisījušas strauju dzīves līmeņa krišanos Padomju Krievijā. Rietumu pasaulē un citur dzīvojošiem sociālisma ideju paudējiem viņš vēlējas parādīt ceļu, kā nākotnē novērst Padomju Krievijā boļševiku pieļautās kļūdas, it īpaši lauksaimniecības jomā. Krievijas boļševisma analīzei viņš pat veltīja atsevišķu brošūru.¹³¹

Kopumā «Nākotnes valsts» pamatdomas arī trešajā izdevumā tiek analizētas, apsvērtas un diskutētas jaunā aspektā. Tāpat kā iepriekšējos divos izdevumos Balodis te sludina nevardarbīgu pāreju uz sociālismu un smagi no-

¹²⁹ Das angebliche Schlepptau // Deutsche Allgemeine Zeitung. — 1919. — 28. Februar.

¹³⁰ Heiteres aus ernster Zeit. Der lettische Universal-Professor // Reichsbote. — 1919. — 2. Dezember.

¹³¹ Ballod C. Sowjet-Russland. — Berlin: Verlagsgenossenschaft Freiheit, 1920. — S. 59.

soda teroru Padomju Krievijā. Viņš iestājas par privāto ražošanas līdzekļu atpirkšanu, nevis atsavināšanu. Viņš propagandē daļēju sociālismu. Balodis ir sevišķi ieinteresēts uzturlīdzekļu un plaša patēriņa preču ražošanā lielos valsts uzņēmumos, kur būtu iespējams izmantot vismodernāko tehniku.

Faktiski K. Balodis sludināja «pārtikas preču» sociālismu, lai strauji paaugstinātu iedzīvotāju dzīves līmeni. Pēc viņa aprēķiniem, šādā sociālismā vācu tautai uzturlīdzekļu daudzums palielinātos par 33%. K. Balodis arī ieteica ievest 5—7 gadus ilgu obligāto darba dienestu. Līdzīgu domu par šāda dienesta ieviešanu Amerikas Savienotajās Valstīs izteica Viljams F. Baklejs 1990. gadā.¹³²

K. Balodis vienmēr uzsvēra, ka par nākotnes sociālismu jādomā konkrētos skaitļos, ne tikai «urrā» saucienos vien. Ja boļševiki būtu vairāk rēķinājuši, tad Padomju Krievijā nebūtu bada.

K. Baloža «Nākotnes valsts» ceturtais pārļabotais izdevums iznāca 1927. gadā Berlīnē. Lielinieku pseidosociālisms ar asiņaino teroru daudzos izraisīja vilšanos par sociālisma īstenošanas iespējām. Tāpēc K. Balodis vairs nekritizēja marksismu jeb analītisko sociālismu, bet, būdams konsekvents sociālists un aizstāvēdams tā saukto sintētiskā jeb konstruktīvā sociālisma mācību, savā darbā izklāstīja šīs mācības būtību. Viņš pa daļai atstāsta «sociālistisko» mācību vēsturi, pa daļai komentē Vācijas straujo saimniecisko attīstību pirms pirmā pasaules kara un raksturo Vācijas saimniecisko un militāro sabrukumu 1918. gadā, attēlo savu ilggadīgo zinātnisko un politisko darbību Vācijā, kā arī atgādina bargajam kritiķim E. Ginteram, ka viņš esot pārpratis un nepareizi tulkojis produkcijas pieauguma skaitļus. Viņam (Balodim) pats galvenais esot bijis meklēt darba ražīguma kāpināšanas iespējas nākotnē, nevis darba ražīguma pieaugumu atsevišķās rūpniecības nozarēs.

K. Balodi interesēja sociālo tiesību problēmas. Viņam, šķiet, toreiz, 1927. gadā, nienāca prātā, ka kapitālistiskā labklājības valsts ar likumiem un neatkarīgām tiesām plašām tautas masām var nodrošināt augstu materiālās labklājības līmeni, sociālo taisnīgumu, pilnu nodarbinātību, mūža pensiju, garantētu runas, vārda, biedrošanās un ticī-

---

¹³² Buckley W. F. Gratitude: Reflections on what we owe to our country. — New York: Random House, 1990. — 169 p.

bas brīvību. Šajā kapitālistiskajā labklājības valstī ir privātpašums gan lauksaimniecībā, gan rūpniecībā.

Diemžēl latviešu valodā K. Baloža darbs «Nākotnes valsts» nekad nav iznācis. Ir publicēti daži fragmenti avīzēs. Pēc K. Baloža nāves viņa cienītājs Jānis Arnolds Ozols avīzē «Jaunā Diena» 1932. gadā 13 turpinājumos nodrukāja «Nākotnes valsts» pamatdomas. Bet viņa politisko programmu mēģināja īstenot pulkvežleitnants Vol-demārs Ozols.

K. Balodis — pirmā Palestīnas tautsaimniecības plāna autors

Ieskats ebreju tautas vēsturē

Zīmīgs notikums Izraēlas valsts vēsturē bija 1917. gada 2. novembris — diena, kad Anglijas ārlietu ministrs Arturs Belfūrs parakstīja rezolūciju, kurā apsolīja ebrejiem mājas vietu Palestīnā.

Tolaik Vispasaules cionistu organizācijas izpildvara bāzējās Berlīnē, un profesors Kārlis Balodis kļuva par Palestīnas komitejas priekšsēdētāju, arī vēsturē pirmā Palestīnas valsts saimnieciskās uzbūves plāna autoru. To mēs uzzinām no kādreizējā Rīgas žurnālista Franka Gordona grāmatas «Latviešu un ebreju tautības cilvēki starp Vāciju un Krieviju».¹³³

Lai izvērtētu šī fakta nozīmi un kaut vai daļēji saprastu Kārļa Baloža lomu, īsi aplūkosim ebreju tautas vēsturi kontekstā ar notikumiem Latvijā.

Ebreju jautājums oficiālās politikas līmenī Krievijas impērijā, tātad arī Latvijā, tika izvirzīts 1795. gadā — pēc Polijas trešās dalīšanas, arī pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai. Togad oficiālajā aprītē ieviesa jēdzienu — ebreju noņemšanas apgabals (черта еврейской оседлости). Šajā apgabalā ietilpa arī Kurzeme. Tāpēc Kurzēmē, tāpat kā Latgalē, kas bija Vitebskas guberņas sastāvdaļa, radās tik daudz ebreju miestu. Interesanti zināt, kāpēc ebreju vēstures kartēs Kurzeme nav uzrādīta par ebreju noņemšanas apgabala sastāvdaļu.¹³⁴

Pēc 1795. gada daudzi Polijas ebreji pārcēlās uz Kurzemi un arī uz Jelgavu. Jelgavas tirgotāji sūdzējās царам, un viņu sūdzību sekas min A. Švābe grāmatā «Lat-

¹³³ Gordon F. Latvians and Jews between Germany and Russia. — Stockholm: Memento, 1990. — P. 12.

¹³⁴ Sk., piemēram: Gitelman Z. A century of ambivalence. The Jews of Russia and the Soviet Union. — New York: The YIVO Institute for Jewish Research, 1988. — P. 2.

vijas vēsture 1800—1914»: «Nikolajs I 1835. gadā izlaida manifestu par žīdu lauksaimnieku koloniju dibināšanu Melnās jūras apgabalā.. Pēc šī manifesta no 1835.—1841. gadam izceļo 344 Kurzemes žīdu ģimenes, kopā 2550 dvēseļu. Šo faktu nevarēja noslēpt, — un zemnieki to iztulkoja kā plašāku valdības akciju, kas domāta arī latviešiem.»¹³⁵

Ebreju izsūtīšana no Latvijas, šķiet, kļuva par vienu no cēloņiem lielākajai Vidzemes zemnieku kustībai 19. gadsimtā — masveida pārejai pareizticībā.

19. gadsimtā ebreju jautājums ieguva traģisku no krāsu. Pēc Aleksandra II noslepkavošanas 1881. gadā vainu uzvēla ebrejiem, kaut arī organizācijā «Narodnaja Voļa» esot bijusi tikai viena ebreju tautības pārstāve — Geza Gelfmane.

Tajā gadā Lieldienās valsts dienvidos Elizabetgradā notika ebreju grautiņi — pirmie cariskajā Krievijā. Pēc tam tie arvien vērsās plašumā. Meklējot izeju no šī stāvokļa, 1882. gadā Krievijā sākās ebreju koloniju veidošanas kustība. Sākumā tā bija nesekmīga — tikai 20 jauni cilvēki nonāca Palestīnā un pie Jafas nodibināja pirmo koloniju. Eiropā aizsākās ebreju labdarības kustība. 1891. gadā barons Hiršs nodibināja Ebreju kolonizācijas biedrību un biedrības rīcībā nodeva 250 milj. franku (viņš bija kļuvis bagāts, Turcijā būvējot dzelzceļus). Lielāko daļu šīs naudas izlietoja Argentīnā, kur bija iecerēts celt ebreju nākotnes valsti. Palestīnas valsts plāna tad vēl nebija.

Veiksmīgāk izdevās izlietot tos 60 milj. franku, kurus kolonizācijas mērķiem bija ziedojis Edmunds de Rotšilds, proti, par šiem līdzekļiem ierīkoja apelsīnu plantācijas Palestīnā.¹³⁶ Par pagrieziena punktu ebreju valsts veidošanā kļuva jau minētā A. Belfūra rezolūcija, kurai savukārt ir gara priekšvēsture un kuras galvenais ierosinātais bija lords Rotšilds.

Ebreju jautājums K. Baloža darbos

No kurienes K. Balodim radās interese par ebrejiem, ir grūti teikt. Franks Gordons uzskaita 19. gadsimta lat-

¹³⁵ Švābe A. Latvijas vēsture..., 192. lpp.

¹³⁶ Бем А. Сионизм. Обзор сионистического движения от начала до смерти Герила. — Рига, 1933. — С. 30, 86, 144.

viešu literātu darbus, kuros parasti aprakstīts simpātisks, darbīgs ebreja amatnieka tēls. Attiecībā uz Balodi tas, protams, neko neizskaidro. Varbūt šī pastiprinātā interese ir saistīta ar ebreju jautājumu Krievijā? Pirmo uzmetumu Palestīnas plānam Balodis devis 1906. gadā darbā «Krievijas ekonomikas kārtējie uzdevumi». Tajā viņš ir aprēķinājis, kā 5,5 milj. ebreju, kas dzīvo Krievijā un ir puse no pasaules ebreju kopskaita, izvietot Palestīnā. Tajā laikā ebreju grautiņi sīta augstu vilni un par to, kā glābt Krievijas ebrejus, sprieda vairāku Eiropas valstu valdības.

Par Palestīnu K. Balodis bija interesējies arī pirms tam. Tā, 1896. gadā viņš publicēja sešus rakstus par Palestīnu, kur atzīmēja, ka Palestīnā visas labākās un auglīgākās zemes esot sagrābuši spekulanti, piekukuļojot turku ierēdņus, turklāt nevis tādēļ, lai zemi apstrādātu, bet gan lai ar to spekulētu.¹³⁷ Pēc viņa domām, ja saimniekošana būtu saprātīga, tad «Palestīna atkal uzzeltu neredzētā košumā», jo zeme esot laba un ar mākslīgo apūdeņošanu tur varētu iegūt «neticami bagātas ražas».

Palestīna toreiz aizņēma ap 15 000 km², t. i., apmēram pusi no Kurzemes. Balodis vairākkārt uzsvēra, ka ūdens Palestīnu «var pārvērst par paradīzi». Palestīna esot tikpat biezi apdzīvota kā Kurzeme, bet diemžēl nolaidīgās Turcijas valdības dēļ tā novesta «posta stāvoklī». Nepietiekot arī ebreju lauksaimnieku, tāpēc Balodis uzskatīja, ka ebreju tautības ieceļotājiem jānācās lauksaimniecība.

1909. gadā Kārlis Balodis rakstīja, ka vislabākais veids, kā atrisināt antisemitisma problēmu Krievijā un Eiropā, ir atdot jūdiem apsolīto zemi.¹³⁸ Organizējot lielu izceļošanas akciju uz Palestīnu, ebreji varētu rast izeju no vajāšanām un pazemojošā stāvokļa Krievijā. Un tad Palestīnā modernā tehnikā un lielais ētiski reliģiskais pacēlums pilnīgi atdzemdinātu ebreju tautā «snaudošo enerģiju», kas veicinātu jaunās paaudzes materiālās labklājības celšanos. Jaunajai jūdu paaudzei Palestīnā «vispārēji atzītā tiesību atņemšana.. vairs neizliksies par normālu parādību», kā tas bija cara Krievijā!

Balodis pirms simt gadiem patiesi bija ne vien gaišregis, bet arī drosmīgs cilvēktiesību pravielis. Viņš iestā-

---

¹³⁷ Balodis K. Palestīna // Mājas Viesa Literāriskais Pielikums. — 1896. — № 1. — 8. lpp.

¹³⁸ Balodis K. Prof. Dr. K. Balodis par žīdu jautājumu // Dzimtenes Vēstnesis. — 1909. — № 62. — 1. lpp.

jās par pazemoto ebreju tautu tajā laikā, kad par šīs tautas tiesībām sapņoja tikai Krievijas cionisti. Balodis bija ne vien statistiķis un tautsaimnieks, bet arī iesvētīts luterāņu mācītājs, un ētika arvien bija viņa veikuma neatņemama sastāvdaļa. Vairums luterāņu mācītāju tā nedomāja nedz Vācijā, nedz Latvijā. Toties Balodis labi saprata, ka ebreju tautības cilvēkiem Krievijā nav pilnu pilsoņu tiesību. Viņi drīkstēja nodarboties tikai ar tirdzniecību vai amatniecību. Tāpēc viņš iestājās par ebreju tautības cilvēku emancipāciju, veicinot viņu izceļošanu uz Palestīnu.¹³⁹

Pēc 1917. gada Belfūra deklarācijas, kas solīja ebrejiem mājas vietu Palestīnā, arī ķeizarkā Vācija vēlējās sekot Anglijas piemēram. Sakarā ar to nodibināja vācu «Palestīnas komiteju», kuras locekļi bija tolaik Vācijā pazīstami žurnālisti, politiķi, valstsvīri, zinātnieki, tirgotāji un uzņēmēji.¹⁴⁰ Šīs komitejas pirmā sēde notika 1918. gada 25. aprīlī Berlīnē, un tajā profesors Balodis kopā ar Vācijas parlamenta deputātu Maksu Koenu-Reisu referēja par cionismu un Vācijas politiku. Tajā pašā gadā Balodis laida klajā brošūru «Palestīna kā žīdu tautas kolonizācijas apgabals»,¹⁴¹ kurā viņš aplēsa, ka ar mākslīgu apūdeņošanu un modernām lauksaimniecības mašīnām Palestīnas lielsaimniecība bez grūtībām varētu uzturēt sešus miljonus iedzīvotāju.

Pēc Baloža domām, Palestīna varētu palikt par Turcijas impērijas sastāvdaļu un ebreju tautības cilvēku ieceļošana no Eiropas pārvērstu Palestīnu par ziedošu zemi, kas nāktu par labu arī pašai Turcijai. Pēc ķeizarkās Vācijas sabrukuma 1918. gadā Palestīnas komiteja beidza darboties.

Sodien Izraēlas valsts, pats par sevi saprotams, ir iekļāvusies neatkarīgo tautu saimē. Tā gan ir maza valsts, tomēr tā ir kopš 1948. gada spējusi saglabāt savu tik apdraudēto neatkarību.

---

¹³⁹ Sk. ļoti interesantu Rīgā nolasītu Vernera Zombarta lekciju «Žīdu loma tautu saimnieciskā dzīvē» // Jauno Latviešu Avīžu Zemkopības un Saimniecības Pielikums. — 1914. — № 6. — 47. lpp.

¹⁴⁰ Pro-Palästina-Komitee // Jüdisches Lexicon. — Berlin, 1930. — S. 1132; Mitteilungen des Kopenhagener Büros der zionistischen Organisation. — 1918. — Vol. 64. — S. 16.

¹⁴¹ *Balod K.* Palästina als jüdisches Ansiedlungsgebiet. — Berlin: Deutsches Komitee zur Förderung der jüdischen Palästina-Siedlung. — 1918. — 32 S.

Ebreju jautājums un Latvija šodien

Latvijas ekonomika gan cariskās Krievijas, gan pirmās Republikas laikā veidojusies ar aktīvu ebreju tautības uzņēmēju līdzdalību. Arī otrās Republikas laikā, mūsu prāt, tā tam vajadzētu būt.

Pēdējos 50 gados Latvijas vēsturē bijis tik daudz dramatisku notikumu! Taču tiem jātiek pāri. Tāpēc vēlreiz ielūkosimies ebreju tautas vēsturē, lai izprastu antisemitisma saknes. Palasīsim N. Balabkina grāmatu,¹⁴² kas veltīta Vācijas reparācijām Izraēlai, īstenībā tās pirmo daļu «Vācijas ceļš uz industriālo genocīdu», kur izklāstītas antisemitisma saknes, balstoties uz plašu literatūru.

Rasisma saknes meklējamas kristiānisma mācībā, vācu tautas ideoloģijā un pretebrejiski noskaņotajā pseidozinātniskajā 19. gadsimta Eiropas antisemitiskajā literatūrā, kas veicināja kristiešu un ebreju izolēšanos. Šo cilvēk-nīdēju noskaņu izplatīšanos Eiropas tautās rosināja daudzi plaši pazīstami intelektuāļi. 1853. gadā dižciltīgais franču rakstnieks Žozefs Arturs Gobino publicēja, kā liekas, pirmo rasistisko darbu mūsdienu vēsturē — «Cilvēces rasu nevienlīdzība», kurā centās pamatot baltās rases pārākumu.

Gobino darbs Francijā neguva atbalsi, toties Vācijā tam radās daudz «cienīgu» sekotāju. «Visievērojamākais» bija H. S. Čemberlens, pārvācojies anglis. Viņš Gobino teoriju sakombinēja ar Frīdriha Ničes pārcilvēka koncepciju un izklāstīja to grāmatā «Deviņpadsmitā gadsimta pamati» (1899), kas kļuva par judofobu bībeli.

No darbiem, kas sludina āriešu rasismu, jāmin otrs francūzis Eduards Drumo un viņa grāmata divos sējumos «Francijas žīds» (1886). Tajā uz ebrejiem noveltas visas franču nācijas neveiksmes, sākot no viduslaikiem. «Lai glābtu nāciju, visiem jāapvienojas cīņā ar žīdiem!», sauca Drumo. «Kronis» šai antizīnātnisko sacerējumu plūsmai bija Sergeja Nilusa «Cionas gudro protokoli» (1903), kuri radās pēc krievu slepenā dienesta rezidenta Parīzē Račkovska pasūtījuma un kuri spilgti raksturo Eiropas kristiešu kolektīvo judofobo psihopatoloģiju. «... protokoli» mēģināja pierādīt vispasaules ebreju sazvērestību pret kristīgo ticību. Šī grāmata kļuva par bestselleru laikā

¹⁴² *Balabkins N.* West German reparations to Israel. — New Brunswick, Rutgers Univ. Press, 1971.

starp diviem pasaules kariem. Vācijā līdz 1933. gadam tika izpārdoti 33 tās izdevumi. Šis darbs kļuva par stūrakmeni nacistiskajai propagandai un sagatavoja augsni visdemagoģiskākajam antisemītiskajam sacerējumam — Alfrēda Rozenberga darbam «Divdesmitā gadsimta mīts» (1930), kurā apgalvots, ka ebrejiem nav tiesību dzīvot starp āriešiem. Ar nacistu nākšanu pie varas 1933. gadā šī grāmata kļuva par viņu darbības programmu. Vācijā izvērstā antisemītiskā propaganda 30. gadu otrajā pusē zināmu atbalsi rada arī Latvijā, kas noveda pie saimniecības apsūkuma, pie daļējas kapitāla bēgšanas.¹⁴³

Ilgāk nepakavējoties pie latviešu un ebreju attiecībām, kurām veltīta minētā Franka Gordona grāmata, aprobežosimies ar tā fakta konstatāciju, ka ebreji no Padomju Savienības, arī no Latvijas, joprojām emigrē. Modē nāk judofobu literatūra, arī «Cionas gudro protokoli». It īpaši Krievijā, tur, kur darbojas biedrība «Pamjatj».

Šī tendence otrajai Latvijas Republikai var nest tikai ļaunumu. To, kā liekas, šodien saprot Latvijas Republikas Augstākā Padome: 1990. gada 19. septembrī tā pieņēma deklarāciju «Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā». Tajā nosodīti genocīda viļņi, kas 50 gadu laikā vēlušies pāri Latvijai, vispirms jau genocīds pret ebreju tautu hitleriskās okupācijas laikā. Domājot par nākotni, deklarācijā izteikta cerība, ka «mūsu bijušie novadnieki Izraēlā saglabās vispusīgus kontaktus ar Latviju».

Ar šo deklarāciju likti pamati sadarbībai nākotnē. Sekojot Kārļa Baloža mācībai, jāraksta jauns plāns, šoreiz Izraēlas—Latvijas kopplāns. Latvijai jāiet mācībā pie Izraēlas, kā celt un aizsargāt savu mazo valsti, kā atrast savu vietu modernās tehnikas pasaulē.

---

¹⁴³ Balabkins N., Aizsilnieks A. Entrepreneur in a small country. — New York: Exposition Press, 1975.

«Nākotnes valsts» slavas un neslavas gājiens Krievijā un Padomju Savienībā

Kā glābt Krievijas ekonomiku

1906. gada sākumā Pēterburgā iznāca Berlīnes Universitātes profesora K. Baloža darbs «Krievijas ekonomikas kārtējie jautājumi». Daļēji tas ir tulkots un publicēts latviski.¹⁴⁴ Grāmatas priekšvārdā autors tiek raksturots kā Prūsijas Karaliskā statistikas biroja speciālists Krievijas finansu jautājumos, tiek minēts arī profesora Baloža raksts par Krievijas finansēm, proti, par aizņēmumiem. Šis Baloža raksts pievērta sev visu Vācijas finansistu uzmanību.

Problēmas izklāstu Balodis sāk ar pašu galveno jautājumu: vispirms jāsakārto finanses, jo bez tā nav domājama ražošanas spēku attīstība. Pēc tam viņš pāriet pie konkrētiem padomiem, kā savest kārtībā Krievijas tautsaimniecību pēc zaudētā krievu—japāņu kara (viņa padomi arī šodien Krievijai varētu būt visai noderīgi): «Atmaskojošā literatūra ātri vien zaudēs savu nozīmi un dienas kārtībā nāks nākotnes programma. . . Vispirms, protams, jāpanāk personības, vārda un preses tiesību garantijas, tiesības sabiedrībai piedalīties valsts jautājumu izlemšanā. Bez visa tā nemaz nav ko spriest par ražošanas spēku ekonomisko attīstību.»¹⁴⁵

Balodis norāda, ka karš Krievijai izmaksājis divus miljardus rubļu, ka kara seku likvidācija prasīšot vēl 600—800 miljonus, turklāt karaspēka uzturēšana Mandžūrijā izmaksāšot 30—40 miljonus mēnesī. Taču, neraugoties uz ekonomiskajām grūtībām, neraugoties uz «pusizglītoto, bieži vien pilnīgi neizglītoto krievu birokrātiju»,

¹⁴⁴ Баллод К. Грядущие экономические вопросы России. — Спб., 1906; Balodis K. Krievijas nākamība // Baltijas Vēstnesis. — 1905. — 240. nr.; Balodis K. Krievijas nākotnes ekonomiskie jautājumi // Laiks. — 1906. — 32., 34. nr.

¹⁴⁵ Баллод К. Грядущие экономические вопросы России, с. 5.

nedrīkst atkāpties no valsts atjaunošanas kursa. Balodis brīdina no atgriešanās pie veclaicīgas politikas, jo tā novedīs tikai pie viena — pie bojāejas. Toties progresīva iekšējā un finansu politika vienas desmitgades laikā var ne tikai atjaunot ekonomiku, bet arī pārveidot Krieviju par pirmklasīgu valsti sociālā un kultūras ziņā.

Krievijas ekonomiskā attīstība līdz pirmajam pasaules karam lielā mērā apstiprināja K. Baloža vārdu patiesīgumu. Arī šodien tie vieš cerību tikt galā ar ekonomisko haosu Krievijā, jo tā ir pasakaini bagāta zeme.

Balodis dod konkrētus saimnieciskus padomus: apgūt Karabogazgola kālija sāls krājumus, lai nodrošinātu laukiem mēslojumu, apūdeņot Turkestānas bagātos lesa līdzenumus. Šie padomi ir realizēti, diemžēl neņemot vērā, ka no dabas ne tikai jāņem, bet kaut kas arī jādod pretī: Kaspijas jūrā ūdens līmenis krītas un jūra iet postā, Turkestānas līdzenumi pārpurvojas.

Toties vairāki K. Baloža padomi arī šodien — gandrīz pēc veseliem simt gadiem — skan aktuāli. Viņš spriež, uz kādiem noteikumiem dot zemniekiem zemi privātipašumā (tad Krievijā zeme vēl bija kopienas īpašums, šodien tā ir kopsaimniecību rīcībā), pievēršas galvenajām valsts budžeta problēmām — armijas un flotes uzturēšanai, analizē varbūtējos bruņotu konfliktu gadījumus, karu ar Vāciju nosauc par bezmērķīgu, ierosina izvest kara floti no Baltijas jūras u. tml.

Rodas jautājums, kāpēc K. Balodis sarakstīja šo darbu. Jādomā tāpēc, ka cerēja dabūt darbu Pēterburgā. P. Zālīte ir minējis, ka K. Balodi darbā aicinājis Sergejs Vite — izcilais krievu valstsvīrs (1905. g. beigās — 1906. g. sākumā viņš bija Krievijas premjerministrs). Dokumentālas liecības par to mums nav izdevies atrast, kaut gan netieši to apstiprina K. Baloža personīgā lieta, kas glabājas Tērbatas Universitātes fondā:¹⁴⁶ 1904. gadā universitātes vadībai viņš lūdzis atļauju kārtot eksāmenu politekonomijas maģistra grāda iegūšanai. Lai stātos valsts darbā Krievijā, bija nepieciešams šis valsts izglītības dokuments, bet K. Balodim bija tikai teologa diploms.

Tajā pašā laikā K. Balodis iesniedza dokumentus Prūsijas Statistikas pārvaldē. Tur viņu pieņēma darbā un atļāva lasīt lekcijas Berlīnes Universitātē. Arī personiskajā

---

¹⁴⁶ ICVVA, 402. f., 1. apr., 1314. l.

dzīvē notika svarīgas pārmaiņas: 1904. gadā viņš ap-
precējās.

Taču pie domas par darbu Krievijā K. Balodis atgrie-
zās vēlreiz. 1908. gada 9. martā viņš iesniedza lūgumu
Tērbatas Universitātes Juridiskās fakultātes dekānam, lai
dabūtu atļauju kārtot eksāmenu politekonomijas maģistra
grāda iegūšanai. Un, atļauju saņēmis, nokārtoja divus ek-
sāmenus: pirmo — statistikā, otro — politekonomijā. Sta-
tistikas eksāmenā vajadzēja sniegt atbildes uz jautāju-
miem: 1) Kettle un viņa nozīme zinātniskajā statistikā;
2) mirstība, mirstības tabulas un vidējais dzīves ilgums.
Politekonomijas eksāmenā vajadzēja atbildēt uz sekojo-
šiem jautājumiem: 1) Markss, viņa vēsturiski filozofiskā
mācība un vērtības teorija; 2) darba ražība lauksaim-
niecībā.

Iegūtais maģistra grāds, šķiet, izrādījās nevajadzīgs:
nav atrasti nekādi dokumenti par to, ka tas būtu bijis par
pamatu kādām pārmaiņām K. Baloža dzīvē.

1905. gada revolucionāru rokasgrāmata. Atlantiks pret marksismu

1905. gada revolūcijas laikā K. Baloža grāmatu «Nā-
kotnes valsts», gan ar pseidonīmu *Atlanticus* un bez au-
tora ziņas, laida klajā vairākas Krievijas izdevniecības
(citur minēti pat 6—8 izdevumi). Krievijas Nacionālajā
(agrākajā Ļeņina) bibliotēkā Maskavā ir četri neatkarīgi
Atlantika «Nākotnes valsts» izdevumi, kas iznākuši
1906. gadā: divi — Pēterburgā, pa vienam — Kijevā un
Odesā. Jau 1905. gada revolūcijas laikā K. Balodis sāk
baidīties, ka revolūcijā virsroku var ņemt marksisms, kas
ne pie kāda laba gala nevar novest. Tāpēc viņš steidzīgi
raksta grāmatu «Marksisms vai visaugstākā darba raži-
guma teorija?»¹⁴⁷ Tā iznāca Pēterburgā 1907. gadā ar to
pašu pseidonīmu *Atlanticus*.

Šajā darbā K. Balodis salīdzina divas tautsaimniecī-
bas teorijas: marksismu un viņa paša piedāvāto visaug-
stākā darba ražīguma teoriju. Viņš sāk ar sociālisma teo-
rētiskajiem pamatiem, ar citātu no Augusta Bēbeļa best-
sellera «Sieviete un sociālisms»: «Sociālisms ir zinātne,

¹⁴⁷ *Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?* — Спб., 1907.

kas pielietojama ikvienā dzīves nozarē» (citāts ņemts no šīs grāmatas 35.(!?) izdevuma). Pēc Baloža domām, šai apgalvojumā nav zinātniska satura. Sociālisms atrodas tikpat tālu no zinātnes kā individuālisms. Arī sociālisma principu praktiskā nozīme vēl ir jāpierāda. Balodis atsauca uz sociāldemokrātu teorētiķi K. Kautski, kurš apgalvo, ka sociālisma principu varot ievērot materiālās ražošanas, bet ne garīgā darba sfērā, kur arī nākotnē — komunisma apstākļos «valdišot anarhija».

Jau 1905. gada revolūcijas laikā Krievijai bijusi reāla izvēles iespēja: iet zem Marksa karoga uz proletariāta revolūciju un pēc tam . . . kaut vai ūdens plūdi, vai izvēlēties sociālo reformu ceļu un celt sabiedrību saskaņā ar Baloža piedāvāto visaugstākā darba ražīguma teoriju. Šos divus ceļus Balodis arī min grāmatas virsrakstā un liek jautājuma zīmi. (Nu ir pagājuši 85 gadi kopš tā laika, un nu varam ar vēsu prātu novērtēt Baloža spējas paredzēt nākotni.)

Balodis te analizē K. Marksa mācību par kapitāla koncentrāciju, plašu sabiedrības slāņu pauperizāciju, kas noved pie proletariāta revolūcijas un ekspropriatoru ekspropriācijas. Bet ko darīt pēc tam? Markss ir daudz pārāk par utopistiem, uzskatot, ka tikai ilgstošas saimnieciskās attīstības rezultātā cilvēki kļūs apzinīgi un uzticīgi saviem pienākumiem, spēs veidot komunistisko sabiedrību. Bet arī Markss nav pratis pierādīt, ka modernās saimnieciskās attīstības rezultātā cilvēku morāle mainīsies tādējādi, ka varēs iztikt bez stingras piespiedu varas no valsts vai sabiedrības puses.

Pēc Baloža domām, pats pieņēmums par morāles kardinalām pārmaiņām vispār ir lieks. Ekonomiskie aprēķini par četrkārtīgu darba ražīguma pieaugšanu, divkārt samazinot darbadienas ilgumu, ļauj Balodim apgalvot, ka ievēdot sociālistisko ražošanas kārtību, nebūt nav nepieciešams prasīt cilvēka morāles izmaiņas. Tā ir K. Baloža grāmatas principiālākā doma.

Jau toreiz, 1907. gadā, K. Balodis marksistiem ļoti asi pārmeta dogmatismu, un viņa vārdu patiesīgumu ir pierādījis 20. gadsimts. Pēc Baloža domām, marksisms ved uz fatālismu un ikvienu šīs mācības sekotāju lemj garīgai neauglībai. Tāpat kā luterticīgajam dota tikai bībele, tā arī marksistam ir stingri noteikts tas apgabals, kura robežās viņam ir tiesības veikt pētījumus, nepievēršot ne mazāko uzmanību pētījumiem par sociālisma īstenošanas

iespējām, par darba organizāciju sociālistiskajā sabiedrībā.

Grāmatas nobeigumā atrodam pamatojumu tam, kāpēc K. Balodis tik ļoti steidzās šo darbu uzrakstīt: viņa mērķis bija novērst no Krievijas marksisma draudus. Pēc viņa domām, Marksa pauperizācijas shēmas aplamību Anglijā un Vācijā pierādījusi pati dzīve, strādnieku stāvokļa uzlabošanās. Austrumeiropā gan sākotnējā Marksa shēma paliek spēkā, un ar to arī ir izskaidrojama marksisma plašā izplatība Krievijā.

Cik praviētiska doma! Bet Krievijā to nesadzirdēja. Kad K. Markss rakstīja «Kapitāla» pirmo sējumu, tad Anglijā ikvienā nozarē, arī lauksaimniecībā, tiešām bija vērojama ne tikai lielražošanas tendence, bet arī plašu iedzīvotāju slāņu pauperizācija. Pēc Baloža domām, šis fakts Marksu padarīja «aklu». Toties vēlāk, vismaz Rietumeiropā, virsroku guva pretēja tendence, iedzīvotāju dzīves līmenis būtiski cēlās, zemnieks iemācījās saimniekot. Protams, Marksa pienākums bija pamanīt, ka saimnieciskā dzīve Anglijā un Vācijā nepavisam neattīstās saskaņā ar viņa teoriju. Rezultātā radās tās «pretrunas» ar viņa sākotnējiem apgalvojumiem, kuras vērojamas otrajā un trešajā «Kapitāla» sējumā un kurām «revizionists» Eduards Bernšteins mēģināja pievērst tautsaimnieku uzmanību.

Ne Marksam, ne Engelsam nebija spēka pielabot «Kapitālu» saskaņā ar reālās dzīves prasībām. Bet varbūt tieši šajā melīgumā slēpjas Marksa mācības spēks? Tās velnišķīgais spēks.

V. Ļeņins realizē K. Baloža plānu

V. Ļeņina grāmatas «Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija» melnrakstos atrodam daudzkārt minētu K. Baloža vārdu.¹⁴⁸ Divas Baloža grāmatas Ļeņins pat iekļāvis ieteicamās literatūras sarakstā: «Statistikas pamati» (Berlīne, 1913. g.) un «Ražošana un patēriņš sociālā valstī» (1898. g.) ar K. Kautska priekšvārdu. Liekas, viņš pat daļēji atklājis pseidonīma *Atlanticus* noslēpumu, jo attiecībā uz pirmo Baloža grāmatu vēl piebildis:

¹⁴⁸ *Ленин В. И. Сочинения. — Изд. 5. — Т. 28. — С. 14, 16, 48, 111, 164, 555.*

«Ļoti labs, šķiet, skaitlisko datu kopsavilkums, turklāt autors visvairāk interesējas par ražošanas statistiku (produkcijas daudzumu) — sal. Atlantiks! Pēc Baloža domām Vācijā ir divi dzelzs vergi (mašīnas) uz vienu strādnieku.»¹⁴⁹

Sevišķi bieži un atzinīgi Kārļa Baloža vārds tika minēts Padomju Krievijas GOELRO (Krievijas Valsts elektrifikācijas komisijas) plāna izstrādāšanas laikā. GOELRO plāna komisija sagatavoja «Ievadu referātam 8. Padomju kongresā» (1920. gada decembrī) ar šī plāna izklāstu. Jau 2. lappusē, tūlīt pēc GOELRO plāna uzdevumu uzskaitījuma, lasām: «Lai sastādītu uz elektrības izmantošanu orientētu Krievijas tautsaimniecības plānu, jābūt, protams, skaidram priekšstatam par šīs saimniecības perspektīvām kopumā. . . Vācijai vienotu valsts plānu tās sabiedriskotajai saimniecībai mēģinājis sastādīt prof. Balodis plaši pazīstamajā darbā «Nākotnes valsts». . . Pēc viņa aprēķiniem, kurus viņš pārbaudīja veselus 20 gadus, sociālistiskā Vācija. . . pēc 3—4 gadu mierīga radoša darba pārvērstos par laimīgu vispārējas pārticības un labklājības valsti. . .

Mēs zinām, ka Baloža plāns palika gaisā karājamies, tam bija ļoti vājas atbalsis pat vācu zinātniski tehniskajā presē, tomēr nevis tāpēc, ka tas nebūtu bijis pietiekami argumentēts, bet gan tāpēc, ka Vācijā bija tikai priekšnoteikumi sociālismam, bet nebija paša sociālisma.

Šajā ziņā mēs esam laimīgāki par mūsu Eiropas brāļiem.»¹⁵⁰

Sis citāts pierāda, ka jaunajā Padomju Krievijā profesora K. Baloža vārds bija plaši pazīstams. Viņa popularitāti ļoti veicināja V. Ļeņins. 1921. gada 22. februārī Ļeņins «Pravdā» publicēja rakstu «Par vienotu saimniecības plānu»: «Lai novērtētu, cik milzīgs un cik vērtīgs ir GOELRO veiktais darbs, palūkosimies uz Vāciju. Analogu darbu tur veicis kāds zinātnieks Balodis. Viņš sastādījis visas Vācijas tautsaimniecības sociālistiskas pārkaršanas zinātnisku plānu. Kapitālistiskajā Vācijā plāns palicis gaisā karājamies, palicis kā literārisms, kā vienpatņa darbs. Mēs esam devuši valstisku uzdevumu, mobilizējuši simtiem speciālistu un desmit mēnešos (protams,

¹⁴⁹ Ленин В. И. Сочинения, с. 111.

¹⁵⁰ План электрификации РСФСР. Введение к докладу 8-му Съезду Советов. — М., 1920. — С. 2.

ne divos, kā sākumā bijām paredzējuši) esam ieguvuši vienotu, zinātniski izstrādātu saimniecības plānu.»¹⁵¹

Uz Baloža autoritāti Ļeņins balstījies Komunistiskās Internacionāles 3. kongresā (1921. g. jūlijā), lai pamatotu grandiozā elektrifikācijas plāna īstenošanas iespējas: «Piesardzīgie speciālisti saka, ka pirmais darba posms prasīs ne mazāk par 10 gadiem. Profesors Balodis izrēķinājis, ka Vācijas elektrifikācijai pietiktu ar trim četriem gadiem.»¹⁵²

Ļeņins 1922. gada 28. janvārī vēstulē G. Kržižanovskim, sakarā ar iecerēto priekšvārdu A. Goreva grāmatai «Francijas elektrifikācija» un cerot uz drīzu proletariāta revolūciju Francijā, ieteica grāmatā dot pamatojumu tam, kā francūži «3—5 gadu laikā varētu kļūt trīsreiz bagātāki, strādājot ne vairāk par 6 stundām dienā, ja Francijā būtu padomju vara, kas realizētu valsts elektrifikāciju», un tāpēc ieteica «pasūtīt.. «īso Balodi» Francijas vajadzībām».¹⁵³

Sie citāti liecina, ka oficiālajās runās K. Balodi cildināja visaugstākajā līmenī un viņa grāmatu ņēma par pamatu, izstrādājot GOELRO plānu.

Dzīvē gan viss iznāca citādi. Daļēji tur bija arī paša K. Baloža vaina: viņš nespēja noklusēt patiesību, nespēja būt liekulīgs politiķis uz gludā melu parketa. Viņš ikvienā projektā saskatīja vājās vietas un atklāti par tām runāja. Tā bija arī ar GOELRO plānu. Balodis to atļāvās arī kritizēt. To piemin G. Kržižanovskis 1930. gadā rakstā «GOELRO plāna desmitgadei»: «Tāds izcils «plānsaimniecības» teorētiķis kā Balodis apgalvoja, ka lielo elektrostaciju celtniecību mūsu Dņeprostroja mērogos noteikti jāatliek uz celtniecības plāna otro kārtu.»¹⁵⁴ Komisijas vīri Balodi izsmēja. Bet vai šodienas diskusijas par zaudētajām aramzemes platībām, kas tagad atrodas gigantisko HES ūdenskrātuvju dibenā, neliecina, ka Baloža vārdos vajadzēja ieklausīties?

---

¹⁵¹ Ленин В. И. Сочинения. — Изд. 5. — Т. 44. — С. 280—281.

¹⁵² Турпат, 51. лрр.

¹⁵³ Ленин В. И. Сочинения, т. 54, с. 146.

¹⁵⁴ Кржижановский Г. М. К десятилетию ГОЭЛРО // Плановое хозяйство. — 1930, № 12. — С. 39.

Socializācijas jautājumi Krievijā

1920. gada pavasarī profesors K. Balodis noticeja savai likteņzvaigznei: «Krievija uzceļ Nākotnes valsti!» Maskavā tulkoja viņa grāmatu. Balodis raksta tai papildinājumu «Socializācijas jautājumi Krievijā». Puse no šī teksta ir publicēta grāmatas tulkojumā, otra puse palikusi rokrakstā. Liekas, Balodis to nav iesniedzis redakcijā, «aizcērtot» durvis uz Maskavu 1920. gada vasarā. Tik tikko salasāma mašīnraksta kopija glabājas Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.¹⁵⁵

Publicētajā raksta daļā atrodam attaisnojumu K. Baloža darbībai, viņa cerībām ieviest dzīvē socializācijas plānu: «Padomju Krievijai ir visas nepieciešamās dabas bagātības, lai atjaunotu ieguves un pārstrādes rūpniecību un sasniegtu augstu kultūras līmeni, atbilstošu sociālajam ideālam. Sociālisma galvenais uzdevums — nodrošināt vienlīdzību nevis nabadzībā, bet gan augstā dzīves līmenī.»¹⁵⁶

Padomju Savienība diemžēl uzcēla «vienlīdzību nabadzības līmenī».

Sīkāk aplūkosim raksta nepublicēto daļu. Tajā Balodis pamato vairākus tautsaimnieciskus priekšlikumus, kuru īstenošana, pēc viņa domām, nodrošinātu «vienlīdzību augstā dzīves līmenī». Galvenais — pārvietot rūpniecību no valsts ziemeļiem uz dienvidiem, tuvāk ogļraktuvēm un dzelzsrūdas baseiniem.

Krievijas attīstība un it īpaši rūpniecības attīstība tajā vēsturiski esot gājusi pret dabisku ceļu. Krievijas ziemeļi, kur pat nepietiek maizes iedzīvotāju pārtikai un tā jāieved, kur nav ne akmeņogļu, ne naftas, ne dzelzsrūdas, kļuvusi par valsts rūpniecisko centru. Pēterburgas un Rīgas rūpniecības vajadzībām bija jāieved angļu akmeņogles, bija jāieved dzelzs no Urāliem un Doņecas. Maskavas apgabala rūpniecībai vajadzēja Baku naftu un Doņecas ogles. Balodis analizē Kubaņas apgabala un Ziemeļkaukāza īpatnības un iesaka no Vladimiras uz turieni pārvietot tekstilrūpniecību, jo tur iedzīvotājiem būtu lēta maize un cukurs, lēta elektrība un kokvilnas ražotāji būtu tuvāk. Pats galvenais — veselīgāki dzīves apstākļi cilvē-

¹⁵⁵ K. Baloža fonds. 1. kārba, 4. gl. v., 7. nr.

¹⁵⁶ Баллод К. (Атлантикус) Государство будущего, с. 164.

kiem: dienvidos mazāk slimojot ar plaušu iekaisumiem, tuberkulozi.

K. Balodis daudz runā par Krimu un Kaukāza Melnās jūras piekrasti, atzīstot, ka, pārvietojot iedzīvotājus no ziemeļiem uz vidējiem platuma grādiem, iegūs ne tikai valsts ekonomika, bet arī cilvēku veselība un skaistums.

Ko tādā gadījumā darīt ar Pēterburgas un Maskavas lielpilsētām? Tur palikšot puse vai pat trešdaļa iedzīvotāju. Tiem pietikšot platības, lai dzīvotu veselīgos apstākļos, nevis mitinātos pagrabos vai nemājīgās pažobelēs bez saules un dienasgaismas.

Jauku, skaistu pilsētu celšanai Krimā un Kaukāzā pietiekot materiālu uz vietas. No Grieķijas un Itālijas pa jūru varot atvest marmoru apmaiņai pret Krievijas maizi.

Raksta nobeigumā K. Balodis neaizmirst lielo Krievijas elektrifikācijas plānu: steigšus jābūvējot spēkstacijas, ūdens jāizmantojot arī auglīgo dienvidu zemju apūdeņošanai. Vienlaikus (jau toreiz!) viņš brīdina no Kaspijas jūras līmeņa iespējamās krišanās, spriež par Krievijas ziemeļu daļas mežu bagātībām salīdzinājumā ar Rietumeiropas valstīm. To izmantošanai gan jābūvējot ceļi vairāku desmitu tūkstošu verstu garumā. Viņš vēlreiz atgādina, ka Krievijai ir visas dabas bagātības, lai sasniegtu augstu kultūras un labklājības līmeni; vajagot tikai to vēlēties, nenolaist rokas šajā grūtajā laikā un strādāt.

Pēc 70 gadiem K. Baloža novēlējums Krievijai nav zaudējis aktualitāti.

«Nākotnes valsts» boļševiku izpildījumā

1920. gada vasarā, kad K. Balodis piedalījās miera sarunās Maskavā Latvijas delegācijas sastāvā, bija sagatavots viņa grāmatas «Nākotnes valsts» otrā izdevuma tulkojums krievu valodā (iznāca 1921. g.). Tajā bija izteikti visai asi pārmetumi boļševiku realizētās ekonomikas bezjēdzībai. Lai šos pārmetumus mīkstinātu, Maskavā dzīvojošais poļu komunistu līderis Juliāns Marhļevskis (Karskis) sagatavoja cildinošu priekšvārdu, kurā tomēr nosodīja arī Baloža «kļūdas». Mums nav izdevies atrast dokumentus par Baloža un Marhļevska savstarpējiem kontaktiem. Iespējams, ka viņi bijuši pazīstami, jo Vācijas neatkarīgajiem sociāldemokrātiem bija kontakti ar boļševikiem, varbūt viņi sapazinušies Marhļevska aģitācijas

braucienу laikā pa Vācijas rūpniecības apgabaliem, lai Vācijas revolūciju iegrieztu Oktobra revolūcijas «sliedēs».

Grāmatā ievietots arī pēcvārds (to rakstījis N. Meščerjakovs), lai vēlreiz mikstinātu Berlīnes profesora izteiktās rupjības par boļševikiem: «Grāmata uzrakstīta tad (1919. g. pavasarī), kad vācu labējie sociāldemokrāti vēl nebija bankrotējuši, vēl Kautskis ar līdzgaitniekiem cieņā un dziļdomībā strādāja pie «socializācijas» projektiem, pie sociālistiskās saimniecības izveides bez proletariāta diktatūras, balstoties uz buržuāziju un sociālnodevējiem. . . Toreiz tā domāja arī Balodis, no turienes viņa grāmatā asie uzbrukumi boļševikiem.

Bet jau pēc gada atklājās Kautska fantastiskā neveiksme iet uz sociālismu bez šķiru ciņas, bez varas sa-grābšanas.»¹⁵⁷

Kāpēc Maskavā izdeva šī revizionista grāmatu? Revizionisms — tas taču bija šausmīgs noziegums pret marksismu. Droši vien iemesls bija pa daļai subjektīvs: K. Baloža darbus atzinīgi vērtēja V. Ļeņins. Tomēr galvenais iemesls būs bijis objektīvs: K. Baloža darbs «Nākotnes valsts» tajā laikā bija vienīgā grāmata, kurā bija sistematiski izklāstīta socializētās tautsaimniecības izveide, kaut gan tikai pārtikas un citu iedzīvotājiem nepieciešamo preču ražošanā. Citas līdzīga satura grāmatas, piemēram, Kārļa Kautska «Dienu pēc revolūcijas» (Pēterburga, 1918. g.), Augusta Bēbeļa «Nākotnes sabiedrība» (Maskava, 1918. g.) bija daudz virspusīgākas.

K. Balodis, būdams sajūsmā par grāmatas atzinīgo uzņemšanu, gribēja stāties darbā Padomju Krievijā, turklāt visaugstākajā līmenī — viņš taisījās piedāvāt savus pakalpojumus tieši Ļeņinam. Bet no tā nekas neiznāca! Kā tas notika, ar ko Balodis Maskavā uzņēma sakarus, par to mēs zinām gaužām maz. Ir tikai viena — P. Stučkas liecība, kas rakstīta 1921. gada janvārī ļoti nelabvēlīgā tonī: «Man bija jārunā, jo es biju viens no tiem, pie kā griezās K. Balodis. Viņš šinī nolūkā izbrauca ar automobili 30 verstis uz sanatoriju, kur es atrados, un nekautrējās lūgt «agrāko carisma cildinātāju un patriotu denuncētāju», lai pabalstot viņa plānus dabūt 100 000 desetīnu zemes un 10 milj. kredīta zeltā, lai aplaimotu Krievijas darbatautu. To es nosaucu par fantastisku plānu un tūlīt pateicu, ka tas ir neiespējami. Ātri vien pēc tam, kad es

¹⁵⁷ Баллод К. (Атлантикус) Государство будущего, с. 174.

vēl biju sanatorijā, Balodis aizbrauca, nosaucot Krievijas padomju varu par imperiālistisku.»¹⁵⁸

Pēc Padomju Krievijas neveiksmīgā apmeklējuma K. Balodis kļuva aktīvs antikomunists. Citā rakstā 1920. gada decembrī P. Stučka izsakās vēl žultaināk, izgāžot ilgi krāto ienaidu: «Var pieminēt beigās Dr. Balodi. Atstājot pie malas viņa pagātni, kā latviešu aizceļotāju aģentu uz Brazīliju un viņa karjeru līdz «slepenpadomniekam» pie ķeizara Vilhelma Vācijā, pietiek aizrādīt, ka pēc revolūcijas viņš pasludinājās par neatkarīgo sociālistu, tad nobrauca uz Rīgu, visu laiku būdams pret boļševikiem un viņu komunismu. Maskavā turpretim meklē iespēju iestāties Padomju Krievijas dienestā un šinī nolūkā savas grāmatas jaunizdevumā izstripo vietas pret Padomju Krieviju.»¹⁵⁹

Neveiksmīgais mēģinājums īstenot humānu sociālismu Krievijā nošķīra K. Balodi no abām nometnēm: gan no Krievijas boļševikiem, gan no Latvijas pilsonības līderiem.

Ir pamats domāt, ka Stučkas un Baloža savstarpējā naida ietekmē radušies Balodim nevēlamie labojumi arī Padomju Krievijas Valsts elektrifikācijas komisijas ziņojumā, kuru mēs jau citējām. Ielūkosimies tajā vēlreiz.

Tūlīt pēc tam, kad GOELRO plāna materiālos K. Baloža darbs tiek pasludināts par šī plāna pamatu, tekstā seko vārdi, kas izraisa kļaju neizpratni: «Ja mēs pēc Baloža parauga mēģinātu jau tuvākajā laikā sastādīt analogu Krievijas tautsaimniecības sabiedrisko plānu, tas, bez šaubām, ciestu pilnīgi neveiksmi.»¹⁶⁰

Kāpēc gan? Tāpēc, ka Krievijas kapitālistiskā saimniecība bija sākotnējā stadijā un pirmskara statistika bija ļoti fragmentāra, bet pēcrevolūcijas statistika vēl tikai aizsākās. Bet vai tas varēja būt par iemeslu, lai atteiktos no plānošanas? Ne jau velti pēc dažiem gadiem tika sastādīta «PSRS tautsaimniecības bilance 1923.—24.», kurā atkal par pamatu lielā mērā tika ņemtas K. Baloža «Nākotnes valsts» idejas.

Neizpratni rada arī dažas tēzes nodaļā «Elektrifikācijas nozīme lauku lielsaimniecībās». Vispirms tiek citēts Baloža darbs: «Vācijas apstākļiem prof. Balodis izstrā-

¹⁵⁸ Stučka P. Rakstu izlase. — 7 sēj. — R.: Avots, 1981. — 4. sēj. — 74.—75. lpp.

¹⁵⁹ Turpat, 44.—45. lpp.

¹⁶⁰ Кржижановский Г. М. Избранное. — М.: Гос. изд. полит. лит., 1957. — С. 67.

dāja ļoti detalizētu projektu, kā racionāli vadīt lauku saimniecību 450 desetīnu platībā..» Taču tālākajā tekstā šis Baloža projekts atkal tiek noliegts: «Dienžēl šis piemērs rāda, cik daudzi priekšnoteikumi vajadzīgi, lai plašā mērogā iekārtotu racionālas lielsaimniecības.»¹⁶¹

Rodas iespaids, ka kāds «no pašas augšas» (varbūt tas bija pats Ļeņins?) uzstājās par Baloža socializācijas plāna izmantošanu, bet kāds mazāk iespaidīgs, arī no augšas, tam pretojās. Un vai šī otrā persona nebija P. Stučka? Stučkam tolaik piederēja milzīga vara: viņš bija KPFSR Augstākās tiesas priekšsēdētājs, Kominternes Starptautiskās kontroles komisijas priekšsēdētājs.

Pēc 1920. gada neveiksmes K. Balodis nekad vairs nemēģināja tuvoties Maskavā dzīvojošajiem latviešu boļševikiem. Viņš līdz pat mūža beigām saglabāja asi noraidošu attieksmi pret marksismu: «Strādnieki, pēc Marksa, slīgst zem kapitālisma valdības arvien lielākā nabadzībā un trūkumā.. Kapitālisma «iekšējais likums» novedot uz arvien stiprāku kapitāla centralizāciju. Lielie kapitālisti apriņot mazos un vidējos, vislielākie — lielos..

Strādnieku masas, lūk, tiek organizētas un sakarsētas, «sasveicētas» caur pašu kapitālisma mehānismu — lielumā augošām fabrikām.. Strādniecība ņem pati ražošanu savās rokās, ieceļot nogāzto kapitālistu vietā vispirms «proletariāta diktatūru», kura nu organizē komunistiski sociālistisku ražošanas iekārtu, komunistu sabiedrību.»¹⁶² Tā K. Balodis universitātes studentiem — nākošiem tautsaimniekiem klāstīja Marksa teorijas būtību. Viņš vienmēr atzīmējis Marksa sekotāju bezdarbību: sociālistam galva neesot jālauza un neesot jādomā, kas būs pēc revolūcijas uzvaras. Viņa vietā domājis Markss, viņa vietā strādājis, gatavojis sociālisma uzvaru sociālisma pretinieks — kapitālists.

Tajā laikā sociāldemokrāti Vācijā un boļševiki Krievijā jau bija parādījuši savu nemākulību valsts celtniecībā. Nu Balodim bija pamats atgādināt, ka viņam bijusi taisnība. Vācijā socializācija aprobežojās ar 8 stundu darbības laiku un ar aicinājumu laukos dibināt sīksaimniecības. Šis plāns naudas trūkuma dēļ gandrīz pilnībā palika uz papīra. Ja ne, būtu izpostīta Vācijas lauksaim-

¹⁶¹ Кржижановский Г. М. Избранное, с. 147, 149.

¹⁶² Balodis K. Ievads tautsaimniecībā. — R., 1930. (3. pārlabotais izdevums.) — 108. lpp.

niecība. Arī finansu sistēma, kas ar Baloža līdzdalību pirmskara Vācijā bija savesta kārtībā, tika sagrauta. Lai apturētu hiperinflāciju, bija vajadzīga stingra roka. Tā vācu tauta nonāca Hitlera varā.

Vēl drausmīgāks liktenis bija lemts Padomju Krievijai. Komunisti, dabūjuši valsts varu savās rokās, rīkojās ar tik pasakainu nemākulību un šausmīgu visa pastāvošā izpostīšanas kāri, ka iznākums bija vispārīgs bads.

Pēc 1920. gada neveiksmīgā mēģinājuma tikties ar Ļeņinu un piedalīties Krievijas socializācijā K. Balodis zākāja Padomju Krieviju «pa labi un pa kreisi», taču vēlreiz uz Krieviju tomēr aizbrauca. Tas bija 1925. gada rudenī, kad PSRS Zinātņu akadēmija svinēja 200 gadu jubileju. Profesors K. Balodis bija aicināts uz šīm svinībām kā goda viesis 120 pasaules slavenāko zinātnieku skaitā.

Pēc atgriešanās Rīgā Balodis savus iespaidus atstājis avīzē «Jaunākās Ziņas»: «10. septembrī apskatījām Vites dibināto Politehniku Ļesnojā . . . No Politehnikas bija jādodas uz audienci pie Zinovjeva Smoļņas institūtā — viena no iespaidīgākajiem, ja ne paša iespaidīgākā padomju valdības vīra. Braucām kopā ar slaveno angļu ekonomistu Meinardu Keinsu.»¹⁶³

Sarunā ar Zinovjevu viņi galvenokārt pievērsušies ārzemju aizdevumiem Krievijai. Keinss atzīmējis, ka angļu un amerikāņu kapitālisti neesot apmierināti ar to, ka krievu valdība nemaksājot parādu procentus, uz ko Zinovjevs atteicis, ka «gar agrākās, cariskās Krievijas parādiem tai neesot daļas».

Apmeklējuma iespaidus Dž. M. Keinss fiksējis grāmatā «Īss ieskats Krievijā», kas izdota tajā pašā 1925. gadā. Tur mēs lasām: «Pēc garām sarunām ar Zinovjevu divi tēraudgribas komunisti no viņa svītas cēlās, lai, zibot

---

¹⁶³ Jaunākās Ziņas. — 1925. — 213. nr. — Dž. M. Keinss, būdams izcils finansists, bija Anglijas eksperts 1919. gada miera konferencē Parīzē (Versalā) un kopš tā laika ieguva pasaules slavu. Viņš uzstājās pret prasībām, ko sabiedrotie izvirzīja Vācijai: tās esot pārāk smagas un neizpildāmas, un tās tuvākajā laikā Eiropā izraisīšot karu. Kad Keinsa brīdinājumu neņēma vērā, viņš demonstratīvi atstāja konferenci un vēlāk publicēja darbu «Versaļas miera līguma ekonomiskās sekas» (1919. g. to izdeva Anglijā, 1920. g. — Amerikā, 1922. g. krievu valodā Maskavā). Keinsa politiskās prognozes piepildījās.

Istu atzinību Dž. M. Keinss ieguva vēlāk — pēc lielās krīzes 30. gadu sākumā, kad Eiropa un Amerika pievienojās Keinsa viedoklim, ka kapitālisma attīstībā iestājies jauns posms, kam raksturīga valsts iejaukšanās ekonomikā.

acīm fanātiskā pārliecībā, teiktu noslēguma vārdus. «Mēs jums zvēram,» viņi sacīja, «ka desmit gadu laikā dzīves līmenis [Krievijā] būs augstāks, toties dzīves līmenis pārējā Eiropā būs zemāks nekā pirms kara.»¹⁶⁴

Sodien sapnis par pārpilnību komunismā nu ir izsapņots. Komunistiskās ideoloģijas patiesais raksturs nu ir atmaskots pasaules priekšā. Tagad sāk meklēt vainīgos. Kāpēc skaisti iecerētā jaunā pasaule 70 gadu laikā nav nodrošinājusi pārpilnību, bet gan tautai tikai «vienlīdzību nabadzībā» un izredzētajiem — specveikalus.

Kas vainīgs? «Profesors K. Balodis,» atbild žurnālists Viktors Jarošenko rakstā «Interesu partijas».¹⁶⁵ Ja palasa viņa rakstu, tad tiešām tā iznāk. Vēl vairāk — pat Staļina nāves nometnes viņam izdodas saistīt ar Baloža vārdu: jau GOELRO plāna kartē 1920. gadā, kas veidota Baloža darbu iespaidā, atzīmētas vietas Volgo-Balta, Belomor-Balta, Tuloma, Kola u. c., kur vēlāk izauga Gulaga arhipelāga «salas».

Pēc Jarošenko domām, Padomju Krievijā K. Balodis esot tēlojis unikāla speciālista-konsultanta virsprofesora lomu. Norādot uz līdzību starp uzvārdiem Balodis un Volands, žurnālists atsauc lasītāja atmiņā velnu kārdinātāju profesora izskatā no Mihaila Bulgakova romāna «Meistars un Margarita».

Jarošenko uzskata, ka Staļins, kolektivizējot lauksaimniecību, esot realizējis Baloža iecerēto lielsaimniecību izveides plānu. Viņš pārmet Balodim, ka tas neesot ievērojis automobiļu un autoceļu nozīmi, kas esot pamatā saimniecības uzplaukumam Amerikā.

Pēdējā laikā Krievijas presē vairākkārt cildinošus vārdus par K. Balodi izteicis Jegors Gaidars.¹⁶⁶ Jādomā, ka Baloža ieteikumi par Krievijas tautsaimniecības pārkārtošanu, kas doti viņa rakstā «Socializācijas jautājumi Krievijā», arī šodien var lieti noderēt.

Ārēja līdzība starp K. Baloža ieteikumiem un Padomju Savienības saimniecisko praksi tiešām pastāvēja. Bet vai tā varēja būt par pamatu tam, lai Padomju Savienības ekonomiskās neveiksmes noveltu uz Kārli Balodi un viņa darbu «Nākotnes valsts»?

¹⁶⁴ Keynes J. M. Essays in persuasion. — London: Rupert Hart-Davis, 1952. — P. 305.

¹⁶⁵ Ярошенко В. Партии интересов // Новый мир. — 1990. — № 2.

¹⁶⁶ Гайдар Е. Т. Экономические реформы и иерархические структуры. — М.: Наука, 1990. — С. 83.

Pirmais PSRS tautsaimniecības plāns: K. Balodis un V. Ļeontjevs

Austrāliešu tautsaimnieks ceļ gaismā K. Baloža vārdū

Šī grāmatas nodaļa radās austrāliešu politekologa D. L. Klārka iespaidā: 1984. gadā viņš publicēja visai pamatīgu rakstu par starpnozarū bilances metodi.¹⁶⁷ Tajā viņš spriež arī par K. Baloža ideju ietekmi uz pirmajiem PSRS tautsaimniecības plāniem un viņa grāmatas «Nākotnes valsts» saikni ar starpnozarū bilances metodi. Šī raksta pamatmērķis gan nav Baloža darbu analīze. K. Baloža vārdū un viņa darbus Klārks piemin tāpēc, lai pierādītu marksisma mācības ietekmi uz V. Ļeontjevu — starpnozarū bilances metodes autoru. Taču Klārka raksts izraisa kritiskas pārdomas. Kādi tad ir viņa atzinumi? Pirmkārt: «Visi pētnieki, kas ir diskutējuši par starpnozarū bilances metodes pirmsākumiem, šķiet, nav pamanījuši svarīgu, kaut arī netiešu Marksa ietekmi. Viņi ignorējuši Kārļa Baloža darbu iespaidu uz padomju plānošanas metodēm pirmajos pēcrevolūcijas gados. Vēsturnieki parasti apgalvo, ka pirmie padomju plānotāji smēlās iedvesmu Vācijas impērijas kara mašīnā, kas darbojās pirmā pasaules kara laikā. Šo argumentu izmanto, lai pamatotu Ļeņina pragmatismu un Marksa teorijas trūkumus plānošanas jomā. Toties, ja ievērojam, ar kādu sajūsmu Padomju Savienībā uzņēma K. Baloža nozīmīgāko darbu «Nākotnes valsts» un cik plašu izplatību tas guva, tad ir pamats uzstāties pret šo argumentu.»¹⁶⁸ Tā Klārks atsauc atmiņā sen aizmirstu stāstu par Padomju Savienības tautsaimniecības sākumiem. Viņam var pilnīgi pievienoties. Turklāt, ja atceramies, ka K. Balodis, būdams Vācijas Kara ministrijas padomnieks, zināmā mērā pats perso-

¹⁶⁷ Clark D. L. Planning and the real origins of input-output analysis // Journal of Contemporary Asia. — 1984. — Vol. 14. — № 4. — P. 408—429.

¹⁶⁸ Turpat, 422. lpp.

niski veidoja šo «kara mašīnu», tad jo pamatotāks ir Klārka apgalvojums.

Klārka nākamā tēze ir vēl svarīgāka. Pēc viņa domām jau pirmajā K. Baloža grāmatas izdevumā, kas publicēts 1898. gadā, dots starpnozaru bilances metodes tehnoloģisko koeficientu novērtējums svarīgākajās tautsaimniecības nozarēs.

Klārka apgalvojumam, ka Baloža darba teorētiskie pamati meklējami Marksa atražošanas shēmās, gan nevar piekrist. Sai sakarā jāatzīmē, ka Balodis pats ir kategoriski norobežojies no K. Marksa. Jau pirmajā sava darba izdevumā Balodis raksta, ka viņa aprēķinos un konstrukcijās Markss neesot vajadzīgs.

Tālāk Klārks atsaucas uz Leņina interesi par K. Baloža darbiem, minot GOELRO plānu, kas, pēc viņa domām, liecinot, ka Baloža nozīmi nevar ignorēt. Pēc tam viņš atgriežas pie savas *idea fixe* par saikni starp Marksu un Leontjevu, proti: «Baloža pūles izstrādāt konkrētu plānu centralizēti vadītās tautsaimniecības darbībai ne tikai aizpilda robu marksisma literatūrā par pēcrevolūcijas situāciju, bet vēlreiz apliecina, ka starp Marksu un Leontjevu ir pastāvējusi kāda saikne.»¹⁶⁹ Šis Klārka apgalvojums ir visai apšaubāms, jo ir pamats domāt, ka viņš nav lasījis apspriežamos darbus. Novērtējot Baloža popularitāti 20. gadu sākumā Padomju Savienībā, viņš raksta: «Kaut arī to tieši nevar pierādīt, bet būtu mulķīgi noliegt, ka pirmo padomju plānu veidotāji, arī tie, kas sastādīja tautsaimniecības bilanci, nezinātu Baloža grāmatu un nepazītu viņa uzskatus.»¹⁷⁰ Klārkam, kā liekas, nav bijis pieejams «PSRS tautsaimniecības bilances 1923—24» oriģināls. Tajā K. Baloža darbs «Nākotnes valsts» atstāstīts 12 lielformāta lappusēs. Diemžēl šis teksts nekad nav ticis tulkots angļiski. K. Baloža grāmatu «Nākotnes valsts» Klārks arī nebūs lasījis, jo tās četri izdevumi pieejami tikai vācu, nevis angļu valodā, krievu valodā tulkoti pirmie divi izdevumi.

Latvijas tautsaimnieki var būt pateicīgi D. L. Klārkam par K. Baloža vārda popularizāciju pasaulē. Nu jācinās tālāk par mūsu izcilā tautieša vietu ekonomiskās domas vēsturē.

Vēlreiz atgādinām, ka līdz pat pēdējam laikam K. Baloža vārds tika noklusēts gan padomju, gan pasaules eko-

¹⁶⁹ Clark D. L. Planning and the real origins..., p. 423.

¹⁷⁰ Turpat.

nomiskajā literatūrā. Kā pierādījumu tam var minēt 1990. gadā iznākušo «Vispasaules ekonomiskās domas vēsturi»,¹⁷¹ kur gan norādīts, ka P. Popova sastādītajā «PSRS tautsaimniecības bilancē 1923—24» pirmoreiz pasaulē sākotnējā formā dota starpnozaru bilance, bet K. Baloža vārds netiek minēts. Viņa vārdu neatrodam arī V. Tremla sastādītajā anotētajā bibliogrāfijā «Starpnozaru bilances analīze un padomju ekonomika».¹⁷²

Starpnozaru bilances metodes būtība

1953. gadā — laikā, kad beidzās Korejas karš, ASV Finanšu ministrija pārtrauca finansēt starpnozaru bilances sastādīšanu pēc profesora V. Ļeontjeva izstrādātās metodes. Šai 190 nozaru bilancei bija skaļš nosaukums «Ārkārtējā stāvokļa modelis», un tā bija domāta ASV ekonomikas plānošanai kara apstākļos. Modrie kara eksperti šajā modeli amerikāņu ekonomikai bija saskatījuši socializācijas briesmas. ASV kongress viņu viedokli atbalstīja un finansēšanu pārtrauca.

Pēc dažiem gadiem Ļeontjeva metodi reabilitēja, jo izrādījās, ka Korejas kara laikā tā tikusi izmantota Amerikas tautsaimniecības praksē un palīdzējusi novērst iespējamās disproporcijas dzelzs un tērauda ražošanā.¹⁷³

Kāda ir Ļeontjeva metodes būtība? Tās pamatā ir gaužām vienkārša doma: ikviens priekšmets (ražojums), kas ir izejas produkts (*output*) kādai vienai nozarei, neizbēgami ir ieejas produkts (*input*) tai pašai vai kādai citai nozarei. Svarīgi izprast, ka viens un tas pats produkts var būt gan ieejas, gan izejaš produkts. Piemēram, lai palielinātu liēgabalū ražošanu vai tērauda eksportu, vienlaicīgi jāpalielina domnu celtniecība, dzelzceļu vai soļojošo ekskavatoru būve utt., kur savukārt atkal izmanto tēraudu. Šo sakarību var izteikt ar matemātiskiem vienādojumiem. Pieņemsim, ka mums jānosaka, kādam jābūt *i* veida ra-

¹⁷¹ Всемирная история экономической мысли. — М.: Мысль, 1990. — Т. 4.

¹⁷² Treml V. Input-output analysis and the Soviet economy. An annotated bibliography. — New York: Praeger Publishers, 1975. — 170 p.

¹⁷³ Polenske K. The US multiregional input-output accounts and model. — Lexington: Toronto Lexington Books, 1980. — P. 11—13. — Cit. pēc: Клименко Б. И. Межотраслевые балансы капиталистических стран. — М.: Наука, 1986.

žojumu apjomam X_i , lai varētu eksportēt (vai patērēt kā gatavu preci) šo ražojumu apjomā Y_i , vienlaicīgi ievērojot, ka šo ražojumu izmanto citu izstrādājumu ražošanā (citās nozarēs), kuru ražošanas apjomiem jābūt X_j , kā arī tajā pašā i nozarē. Šajā nolūkā jāatrisina vienādojumu sistēma:

$$X_i - \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j = Y_i, \quad (1)$$

$$i = 1, 2, \dots, n,$$

kur a_{ij} — tā saucamie Leontjeva jeb tehnoloģiskie koeficienti. Tie norāda, kāds i tipa produkcijas apjoms jāpatērē, lai saražotu vienu vienību j tipa produkcijas.

Starpnozaru bilances metodes pamatformulu (1) var pierakstīt ar matricu un vektoru palīdzību:

$$X - A \cdot X = Y, \quad (2)$$

kur A apzīmē tehnoloģisko matricu, $A = (a_{ij})$,

Y — patērētāju pieprasījumu kādai precei (Y ir n dimensiju vektors kolonna),

X — noteiktā laikā, teiksim, vienā gadā, saražotās produkcijas daudzums (X arī ir n dimensiju vektors kolonna).

Pēc iepriekš dotās formulas ar matricu palīdzību var atrast, cik liels ir X . Šai nolūkā jāizskaitļo sekojošais:

$$X = [E - A]^{-1} \cdot Y,$$

kas savukārt nozīmē, ka saražotās produkcijas daudzumu X var aprēķināt, ņemot matricu $[E - A]^{-1}$, kur E ir vienības matrica, un to pareizinot ar Y , kas izsaka patērētāju pieprasījumu tajā pašā laika posmā.

Pieņemsim, ka mums ir divas ražošanas nozares X_1 un X_2 . Pirmajā nozarē tiek ražots 1000, bet otrajā — 2000 produkcijas vienību gadā. Pieņemot, ka pirmā ražošanas nozare pati patērē 150 vienību sava saražotā produkta un otrajai nozarei tā nodod 500 vienību, apzīmēsim tās attiecīgi z_{11} un z_{12} .

Otrā ražošanas nozare pašas vajadzībām (sk. tab. 2. rindu) patērē 100 vienību no sava galaprodukta, citai nozarei piešķirot 200 vienību. Šos daudzumus apzīmēsim ar z_{22} un z_{21} .

Šos datus apkopojot, iegūstam sekojošu ainu:

	Pirmā nozare	Otrā nozare	Kopprodukcija gadā
Pirmā ražošanas nozare	150	500	1000
Otrā ražošanas nozare	200	100	2000

Katras ražošanas nozares produkcija sadalās pa daudzām citām nozarēm. Toties kolonna savukārt rāda, no kurienes viena ražošanas nozare saņem savai ražošanai vajadzīgās (nepieciešamās) izejvielas. Šī tabula dod mums iespēju sastādīt tehnoloģisko matricu $[A]$, kuras izteiksmi vispārējā veidā var sniegt šādi:

$$a_{11} = \frac{z_{11}}{X_1} = \frac{150}{1000} = 0,15,$$

$$a_{12} = \frac{z_{12}}{X_2} = \frac{500}{2000} = 0,25,$$

$$a_{21} = \frac{z_{21}}{X_1} = \frac{200}{1000} = 0,2,$$

$$a_{22} = \frac{z_{22}}{X_2} = \frac{100}{2000} = 0,05.$$

Tātad tehnoloģiskā matrica būtībā ir sekojoša:

$$[A] = \begin{bmatrix} 0,15 & 0,25 \\ 0,2 & 0,05 \end{bmatrix}$$

Sodien Ļeontjeva matricas kompilē un starpnozaru bilances sastāda vairāk nekā 50 pasaules valstīs. Tāpēc arī mums radās interese par šīs metodes vēsturi un par pašu V. Ļeontjevu.

Vasilijs Ļeontjevs, krievu cilmes amerikāņu ekonomists, 1973. gadā saņēma Nobela prēmiju par starpnozaru bilances metodes izstrādi. Ekonomiskās domas vēsturē figurē uzskats, ka V. Ļeontjeva metodei nav bijis sakara ar padomju ekonomistu darbiem. Šādu viedokli balsta arī pats Ļeontjevs.¹⁷⁴ Tas rada jautājumu, kā to izskaidrot,

¹⁷⁴ Seligman B. Main currents in modern economics. — New York, 1962. — p. 835.

jo vēl jaunībā viņš ir recenzējis Padomju Savienības tautsaimniecības plānu 1923.—1924. gadam¹⁷⁵ un šajā recenzijā sīki iztirzājis tās problēmas, kuru atrisinājumu vēlāk sniedz starpnozaru bilances metode.

Izbrīnu izraisa arī tas, ka V. Ļeontjeva kritiskās piezīmes par Padomju Savienības tautsaimniecības plānu ir publicētas gadu pirms paša plāna publicēšanas.¹⁷⁶ Ielūkosimies V. Ļeontjeva recenzijā. Kā pozitīvu faktu viņš atzīmē to, ka šajā bilancē, salīdzinot to ar parastiem, piemēram, ar amerikāņu vai angļu tautsaimniecības statistikas pētījumiem, principiāli jauns ir sekojošais: skaitļos izteikta ne tikai ražošana, bet arī sabiedriskā produkta sadale. V. Ļeontjevs norāda uz diviem «Balances...» trūkumiem. Pirmkārt, bilancē ietverti tikai materiālie labumi. Tajā uzskaitīti vagoni un lokomotīves, bet nav ņemti vērā pakalpojumi — pasažieru pārvadāšana. Tāpēc no valsts kopējā budžeta 1,5 milj. rbļ. apjomā ņemti vērā tikai 0,5 milj. rbļ. Otrkārt, bilancē aprēķināts tautsaimniecības bruto ienākums, nepamatoti paaugstinot izmaksas par ražojumiem, kuru izgatavošanā piedalās vairāki uzņēmumi: katrs ražotājs pieskaita izstrādājumam visus iepriekšējos izdevumus. Šo trūkumu, kā šodien zinām, var novērst ar starpnozaru bilances metodi, kas pareizi atspoguļo dažādu nozaru savstarpējās sakarības.

Ja uzmanīgi palasām recenziju, tad neviļus rodas pārlicība, ka jau tolaik V. Ļeontjevs ir apjēdzis šīs metodes būtību. Piecas lappuses — divas trešdaļas no recenzijas apjoma — viņš veltījis bruto ienākuma aprēķinu kritikai, nosaucot «Balances...» pieeju par «galīgi kļūdainu», jo «zūd jēga kopējā ienākuma aprēķiniem uz vienu strādājušo vai uz vienu iedzīvotāju».¹⁷⁷

Ja pēc visa tā V. Ļeontjevs tomēr noliedz savus sakarus ar padomju ekonomistu darbiem, tad rodas otrs jautājums: kas ir šīs recenzijas autors? Grāmatā «Esejas par ekonomiku» V. Ļeontjevs min šo recenziju: «Caurskatot vecus ekonomikas žurnālus, atrodam, ka vienā no tiem 1925. gadā ir publicēts neliels raksts par tikko sastādīto krievu tautsaimniecības bilanci, un zem tā ir mans pa-

¹⁷⁵ Леонтьев В. (младший) Баланс народного хозяйства СССР // Плановое хозяйство. — 1925. — № 12. — С. 254—258.

¹⁷⁶ Баланс народного хозяйства Союза ССР 1923—24 года. // СССР. Труды ЦСУ. — М., 1926. — Т. 29.

¹⁷⁷ Леонтьев В. (младший) Баланс народного хозяйства СССР, с. 258.

raksts. (Īstenībā šo rakstu es sagatavoju, būdams Berlīnes Universitātes students; sākumā tas bija publicēts Vācijā, tad tika tulkots un publicēts Krievijā).»¹⁷⁸ Te, kā rādās, ir kaut kas sajaukts. No V. Ļeontjeva biogrāfijas zināms, ka 1925. gadā 19 gadu vecumā viņš beidza Ļeņingradas Universitāti. Rodas jautājums, kā 19 gadu vecais students V. Ļeontjevs, 1925. gadā tikai īslaicīgi uzturēdamies Ļeņingradā, varēja sagatavot un nopublicēt recenziju par dokumentu, kas Padomju Savienībā atklātībā parādījās tikai pēc gada — 1926. gadā?

Arī zinātniskās domas briedums, kas vērojams recenzijā, tās praviētiskā saikne ar vēlāko starpnozaru bilances metodi izraisa izbrīnu. Bet, šķiet, atbilde te ir visai vienkārša. Varētu domāt, ka recenzijas autors ir bijis V. Ļeontjeva (jaunākā) tēvs — arī V. Ļeontjevs, Ļeņingradas Universitātes politekonomijas profesors.

Starptozaru bilances metodes elementi K. Baloža darbā «Nākotnes valsts»

Ielūkosimies šajā K. Baloža darbā, lai tur meklētu (un atrastu!) šīs metodes koeficientu novērtējumu. Jāatzīst, ka koeficienti a_{ij} Baloža darbā nekur nav doti vienkopus, bet izkliedēti pa visu tekstu. Piemēru ņemsim no grāmatas otrā krievu izdevuma.

Lūk, raksturīgs piemērs. Izmantojot Vācijas 1907. gada tautsaimniecības statistikas datus, K. Balodis sastādījis tabulu (2. tab.), kas rāda, cik daudz darbaspēka vajag, lai apstrādātu 100 ha zemes.¹⁷⁹

No šīs tabulas izriet, ka lielsaimniecībās (virs 100 ha) vidēji nepieciešami 12 cilvēki uz 100 ha. Šo ciparu tad Balodis arī liek tālāko aprēķinu pamatā. Salīdzinājumā ar sīksaimniecībām darba efektivitāte lielsaimniecībās ir 5—10 reizes augstāka. Tāpēc K. Balodis iesaka ierīkot lielsaimniecības jeb muižas ar 500 ha lielu platību (400 ha aramzemes un 100 ha pļavu). Uz 72 milj. Vācijas iedzīvotāju viņš ierosina iekārtot 36 000 tādu muižu, jo viena muiža spēsot pabarot 2000 cilvēku.

Līdzīgā kārtā viņš analizē ikvienu saimniecības nozari, atrod tajā visefektīvāko saimniekošanas veidu un rezul-

¹⁷⁸ Leontief W. Essays in economics. — New York: Oxford University Press, 1966. — P. 232.

¹⁷⁹ Баллод К. (Атлантикус) Государство будущего, с. 144.

Darbaspēka patēriņš uz 100 hektāriem zemes
Vācijā 1907. gadā

Saimniecības lielums	Darbaspēks		
	vīrieši	sievietes	kopā
Lielsaimniecība:			
virs 100 ha	8	4	12
no 20 līdz 100 ha	10	7	17
Vidējā saimniecība (5—20 ha)	18	15	33
Sīksaimniecība (2—5 ha)	31	32	63
Pundursaimniecība (līdz 2 ha)	48	77	125

tātā nosaka visai tautsaimniecībai nepieciešamo darbaspēka daudzumu. Tādā pašā kārtā, apsteidzot Ļeontjeva metodi, Balodis sastāda lauksaimniecības izdevumu bilanci, iesakot iekārtot 36 000 muižu pēc jaunākajiem lauksaimniecības zinātnes atzinumiem: «Mēs atrodam izdevumu kopējo summu: celtniecībai 10 800 milj. marku + 3600 mākslīgai apūdeņošanai + 648 dīķu rakšanai + 360 par zemes rokamām mašīnām + 3960 par lauksaimniecības mašīnām un darbarīkiem + 500 drenāžai, tātad pavisam 19 868 milj. marku. Vēl pieskaitot izdevumus augsnes uzlabošanai, māla un merģeļa pievešanai smilšainās vietās, purvu meliorācijai un citus izdevumus ap 2 miljardiem, iegūstam 22 miljardus marku, kas jāiztērē, lai lauksaimniecībā sasniegtu visaugstāko ražošanas līmeni.»¹⁸⁰

Vēl vairāk Ļeontjeva metodei K. Balodis pietuvojies tērauda ražošanas aprēķinos. Kā zināms, lielu daļu tērauda patērē paši metalurģijas uzņēmumi un to blakusnozares. Un šo patēriņu var precīzi aprēķināt tikai ar Ļeontjeva matricas palīdzību.

K. Balodis parāda amerikāņu rūpniecības pārkumu par vācu rūpniecību: amerikāņu strādnieka darbs ir par 15% produktīvāks, jo Amerikā lieto gāzes un elektrības dzinējus, nevis tvaika mašīnas kā Vācijā. Viņš atgādina, ka 1913. gadā Vācija saražoja 19 milj. t čuguna, tādējādi divreiz apsteidzot Angliju. Trešo daļu no saražotā Vācija eksportēja: precīzāk, 6 milj. t dzelzs lējumos un 716 tūkst. t

¹⁸⁰ Баллод К. (Атлантикус) Государство будущего, с. 92—93.

mašīnās. Bet galvenais: divas trešdaļas saražotā palika valstī un tika izmantotas nevis tam, lai nomainītu novecojušo iekārtu daļas, piemēram, dzelzceļa sliedes, bet gan lai paplašinātu pašu ražošanu, ierīkojot jaunas rūpnīcas un pārkārtojot vecās. Atzīmēsim, ka tieši tērauda ražošanas aprēķini bija tie, kas savā laikā ASV reabilitēja Leontjeva metodi.

Grāmatā «Nākotnes valsts» minētie piemēri ļauj uzskatīt K. Balodi par starpnozaru bilances metodes pirmatklājēju un datēt šo metodi ar 1898. gadu. Atliek tikai cerēt, ka šim visai nozīmīgajam zinātnes vēstures faktam piekritīs tautsaimniecības zinātnu vēstures speciālisti pasaules mērogā. Taču atzinību var kavēt tas, ka K. Baloža grāmata paliek noslēpumā tīta tiem tautsaimniekiem, kuri aprobežojas ar literatūru angļu valodā.

PSRS 1923.—1924. gada tautsaimniecības bilance un K. Balodis

Drīz vien pēc Ļeņina nāves attieksme pret K. Baloža grāmatu «Nākotnes valsts» Padomju Savienībā kardināli mainījās.

P. Popovs, «PSRS tautsaimniecības bilances 1923—24» redaktors, kategoriski norobežojās no K. Baloža un viņa «Nākotnes valsts». Bilances ievaddaļā Popovs sīki izklāstīja franču ekonomista Fransuā Kenē (1694—1774) bilances metodi un Marksa atražošanas shēmu. Tam sekoja K. Baloža darba «Nākotnes valsts» satura sīks atstāstījums ar pārmetumiem par atkāpšanos no marksisma: «Balodis . . . nav vadījies no Marksa metodoloģiskajiem principiem, kas izriet no viņa [Marksa] paplašinātās un vienkāršās atražošanas shēmas.»¹⁸¹

P. Popovs, būdams konsekvents marksists, nevar pieļaut atkāpšanos no proletariāta diktatūras idejas. Vienlaidīgi viņš izsmej domu, ka var novērst pilsoņu karu, maksājot īpašniekiem izpirkšanas naudu. Balodis nesot pierādījis šāda problēmas atrisinājuma ekonomisko rentabilitāti. Dabiski radās jautājums: «Vai pilsoņu karš ir rentabls pasākums?» Un, ja jau Balodis nav marksists, tad par viņu var ņirgāties, kā tik vēlas: «Atkāpjoties no

¹⁸¹ Баланс народного хозяйства Союза ССР 1923—24 года, с. 19.

marksistiski leņiniskās pieejas sociālistiskās saimniecības organizācijā, Balodis zaudē saimniecisko perspektīvu, ekonomisko nojausmu.» Tāpēc Popovs rezumē, ka no darbiem un aprēķiniem, kas balstās uz Baloža metodi, jānorobežojas kā praktiski un zinātniski nepamatotiem. (Vai Baloža sekotājus iznīcināja arī fiziski, tas vēl nav izpētīts.)

Lai galīgi «izreķinātos» ar K. Balodi, bija jārod attaisnojums viņa popularitātei Padomju Krievijā. P. Popovs spiests atzīt Baloža darbu milzīgo ietekmi uz tiem cilvēkiem, kuri bija izstrādājuši tautsaimniecības organizācijas teorētiskās problēmas. Un tomēr viņš atrod asprātīgu izeju: proti, Baloža darbi guvuši piekrišanu kara komunisma periodā, bet pašreizējiem apstākļiem, proti, sociālisma celtniecības sākumposmam, tie neatbilstot. Īstenībā gan bija otrādi: K. Baloža grāmatā bija dota detalizēta programma, kā būvēt sociālās taisnības valsti mierīgu reformu ceļā, nevis ar vardarbīgu ekspropriāciju, kas bija raksturīga pilsoņu karam.

P. Popova rīcībai var rast attaisnojumu: pēc Leņina nāves sākās asa cīņa par varu un jebkāda atkāpe no marksisma varēja maksāt dzīvību.

Kā lai šodien vērtējam saikni starp «Bilanci...» un «Nākotnes valsti»? P. Popovs balstās uz priekšnoteikumu, ka pēc vardarbīgās revolūcijas un pilsoņu kara tautsaimniecība ir pilnīgi sagrauta, tāpēc Baloža plāns nekam neder, jo nav kur ņemt naudu, lai īpašniekiem atmaksātu nacionalizētā īpašuma vērtību, nav kur ņemt naudu miljonu sīksaimniecību pārkārtošanai, zemes meliorācijai, rūpnīcu rekonstrukcijai. Protams, Baloža plāns no viņa plāna atšķīrās pašos pamatos: Balodis aicināja mierīgu reformu ceļā pāriet uz sociālās labklājības valsti un ar aprēķiniem pierādīja, ka tad pietiktu ar katra iedzīvotāja 5—6 darba klausības gadiem, lai izpildītu uzdevumus, kas jāveic sociālistiskai valstij, un vienlaicīgi pietiktu līdzekļu arī izpirkuma naudai. Ja arī šodien apmierinās ar to minimumu (maize, gaļa, dzīvoklis, apģērbs u. c.), ko uzskaita Balodis, bet nepretendē uz personisko automobili, krāsu televizoru utt., tad K. Baloža aprēķini joprojām paliek spēkā.

Nobeidzot «Balances...» un «Nākotnes valsts» salīdzināšanu, var secināt, ka grūti atrast metodoloģisku atšķirību starp Baloža metodi un 1923.—1924. gada PSRS tautsaimniecības plāna sastādīšanas principiem.

Cīņa par Latvijas valsts izveidošanu

Mazas valsts īpatnības

1919. gada rudenī K. Balodis pārcēlās uz dzīvi Latvijā, kur arī pavadīja sava mūža nogali, līdz 1931. gada janvārī viņš mira.

Sodien atskatāmies pagātnē, lai izprastu, ko Latvija nozīmēja K. Balodim kā tautsaimniekam, politiķim un aktīvam sabiedriskam darbiniekam, lai noskaidrotu, kā viņš iekļāvās mūsu jaunās valsts dzīvē un kā mēģināja analizēt, sistematizēt un risināt Latvijas tautsaimniecības neatrisinātās problēmas.

ASV prezidenta Tomasa Vilsona doktrīna par mazo zemju pašnoteikšanos šodien ir tikpat populāra kā pēc pirmā pasaules kara. Toreiz no sakautās Austrijas un Krievijas impērijas gruvešiem radās tādas valstis kā Somija, Polija, Čehoslovākija un Ungārija, arī trīs neatkarīgas Baltijas republikas. Pēc otrā pasaules kara jaunu valstu veidošanās turpinājās, jo Anglija, Holande, Francija, ASV un Beļģija atteicās no savām aizjūras kolonijām. Daudzas no jaunajām neatkarīgajām valstīm ir tā sauktās mazvalstis ar visai zemu saimniecisko, politisko un kultūras līmeni. Vismazākā starp tām ir 1968. gadā nodibinātā Nauru ar 3000 iedzīvotāju. Tā atrodas uz mazas saliņas Klusajā okeānā.

Sis īsais ievads rāda, ka pasaulē — Eiropā, Āzijā, Āfrikā un Dienvidamerikā — ir daudz sīku valstiņu. Taču literatūra par mazo valstu tautsaimniecību ir samērā trūcīga, it sevišķi latviešu valodā. Tāpēc A. Aizsilnieka grāmatas «Latvijas saimniecības vēsture. 1914—1945» iznākšana aizpildīja dziļu robu ne tikai Latvijas tautsaimniecības literatūrā, bet arī vispār literatūrā par mazo valstu attīstību.

Kad 1919. gadā K. Balodis ieradās Latvijā, pasaules tautsaimniecībā valdīja tā sauktā slīdošās lentes jeb kon-

vejera metode. No šīs metodes viedokļa mazās valstis saimnieciski lielā mērā atšķiras no lielvalstīm ar visai raksturīgām iezīmēm, un proti:

1. Maza teritorija nozīmē šauru izejvielu bāzi. Nav dažādības dabas bagātībās. Tautsaimnieki tāpēc šādos gadījumos runā par nediferencētu jeb vienusīgu izejvielu profilu. Tā, piemēram, Kuveitai ir tikai nafta, Ganai — kakao, Jaunzēlandei — lieliskas pļavas, kas sekmē intensīvu lauksaimniecību. Latvijas dabas bagātība ir meži.

2. Maza teritorija būtībā nozīmē mazu iekšzemes tirgu, kas, no saimnieciskā viedokļa raugoties, padara automobiļu, kuģu, turbīnu, frēzmašīnu un citu smagās rūpniecības izstrādājumu ražošanu saimnieciski neizdevīgu. Tas nozīmē, ka visām mazajām valstīm, kā saimnieciski attīstītām, tā atpalikušām, smagās rūpniecības ražojumi jāievie no ārzemēm, kur tos ražo lielā skaitā un ar zemu pašizmaksu.

3. Izejvielu trūkums un šaurais iekšzemes tirgus, kas stipri samazina smagās rūpniecības izstrādājumu ražošanas efektivitāti, spiež mazās neatkarīgās valstis specializēties nedaudzās saimniecības nozarēs, lai nopelnītu valūtu izejvielu, pusfabrikātu un smagās rūpniecības izstrādājumu importam.

Latvija tolaik galvenokārt eksportēja kokmateriālus un sviestu (3. tab.).

Minētajām mazo zemju tautsaimniecības iezīmēm ne vienmēr ir izšķiroša nozīme. Piemēram, pēc iedzīvotāju

3. tabula

**Kokmateriālu un sviesta eksports
Latvijā 20. gadsimta 20. gados¹⁸²**

Gadi	Eksporta kopsumma, milj. latu	No tās, %	
		kokma- teriāli	sviests
1924	170	33	8
1929	274	30	21
1932	97	19	32
1934	85	36	17
1936	138	27	18
1938	227	31	24

¹⁸² *Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture...*, 832. lpp.

skaita vērtējot, Šveice ir maza, toties Indija liela. Taču, no saimnieciskā viedokļa raugoties, Indija ir liliputs, bet Šveice — milzis. Kāpēc? Pirmkārt, tāpēc, ka Indijā ir ļoti zems vidējais gada ienākums uz vienu iedzīvotāju, otrkārt, tur nav nozīmīga radošā kapitāla nedz lauksaimniecībā, nedz rūpniecībā, tai nav arī ievērojama sociālā kapitāla un, visbeidzot, Indijā raksturīgs ļoti nevienmērīgs nacionālā ienākuma sadalījums, kā rezultātā tautas masas nav pirkspējīgas, kas gandrīz izslēdz «slidošās lentes» metodes izmantošanu. Šveicē turpretī ir ļoti augsts vidējais gada ienākums uz vienu iedzīvotāju. Tur nemitīgi aprit liels ražojošais un sociālais kapitāls, ir daudz maz vienmērīga nacionālā ienākuma sadale, kas nodrošina masu pirkspēju. Tāpat demogrāfiskais un saimnieciskais «mazums» vai «lielums» ne vienmēr ir salīdzināmi jēdzieni.

Pēc atgriešanās dzimtenē K. Balodi nodarbināja doma par progresīvu nākotnes Latviju. Pēc viņa domām saimnieciskai attīstībai ir nepieciešami divējādi faktori, no kuriem pirmo sauc par infrastruktūru jeb sociālo kapitālu, kas aptver dzelzceļus, pastu, telegrāfu, zemes ceļus, iedzīvotāju speciālo un vidējo izglītību un veselības stāvokli. Otrs faktors ir tieši kapitāls, kas ir ieguldīts rūpniecībā, tirdzniecībā un lauksaimniecībā. Viņš zināja, ka pirmais pasaules karš Latvijas infrastruktūrai un uzkrātajam kapitālam kā laukos, tā pilsētās nodarīja milzīgus zaudējumus. Tā, 1914. gadā Latvijā bija 2,5 milj. iedzīvotāju, bet 1920. gadā — tikai 1,6 milj., kas nozīmē, ka Latvija bija zaudējusi 1/3 no iedzīvotāju skaita 1914. gadā. Pēc J. Rutka vērtējuma tas esot bijis augstākais procentuālais zaudējums starp Eiropas tautām.¹⁸³ Ja Rīgā 1913. gadā bija 507 000 iedzīvotāju, tad 1920. gadā — tikai 200 000. 1919. gadā Latvijā, salīdzinot ar 1913. gadu, bija palikuši tikai 2% lokomotīvu un dzelzceļa vagonu, zemesceļi bija pilnīgi izbraukti, ostas vai nu uzspridzinātas, aizsērējušas, vai mīnētas. Bija galīgi izpostīti arī pasta, telegrāfa un telefona sakari.

Karš sagrāva ne vien Latvijas infrastruktūru, bet arī rūpniecisko un lauksaimniecisko ražošanu. Piemēram, 1915. gadā steidzīgā evakuācija izpostīja Rīgas rūpniecību, jo uz Iekškriviju tika izvestas ražošanas iekārtas

---

¹⁸³ *Rutkis J.* Latvijas ģeogrāfija. — Stokholma: Zengale, 1960. — 268. lpp.; *Bērziņš J.* Latvijas Republikas transports un sakari // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — 1992. — 2. nr. — 119.—120. lpp.

un kvalificētais darbspēks. Sugas lopus vai nu rekvizēja un aizveda, vai nokāva. Bēgļu straumei plūstot uz Krievzemi, aramzeme palika atmatā, zemkopības inventārs tika izlaupīts vai izpostīts. Kara darbības dēļ 1/4 no visām 1914. gada ēkām bija daļēji vai pavisam sagrautas.

1920. gadā pēc miera līguma noslēgšanas ar Krieviju Latvijas saimnieciskais stāvoklis bija gaužām bēdīgs, jo visapkārt mētājās gruveši, valdīja posts, bada briesmas un inflācija. Valstij nebija nedz pārvaldes aparāta, nedz līdzekļu. Haosa dēļ naudas sistēmā Rīgas veikalos tirgotāji neņēma pretī emitēto Latvijas rubli, bet ņēma vienīgi cara rubli. Tā sauktās krenkas cirkulēja vienlaikus ar vācu okupācijas rubļiem un pilsētu pašvaldību izdotajām naudaszīmēm.

Pēc atdalīšanās no Krievijas starp Baltijas valstīm neveidojās cieša saimnieciska sadarbība, Latvijas lielās fabrikas nespēja atsākt darbu un tāpēc attīstījās sīkrūpniecība. Piemēram, 1922. gadā Latvijas rūpniecībā strādāja tikai 1/3 no 1910. gadā rūpniecībā nodarbināto skaita.¹⁸⁴

Arī lauksaimniecībā agrārās reformas gaitā notika lielas pārvērtības, baronu muižas sadalīja vienzirga un divzirgu saimniecībās, kuru platība nepārsniedza 22 ha. Nav noliedzams, ka nacionālpolitisku iemeslu dēļ muižas nevarēja atstāt muižniekiem un zeme bija jādod gan brīvības cīņu dalībniekiem, gan bezzemniekiem. Taču, no saimnieciskā viedokļa raugoties, agrārā reforma iznīcināja muižās ieguldīto kapitālu, radīja milzīgu kapitāla pieprasījumu jaunsaimniecību ēku celtniecībai un inventāra iegādei. Sīs minifundijas nebija spējīgas pat apgādāt sevi ar maizi. Turklāt zemi dabūja daudzi tādi cilvēki, kuriem trūka iemaņu un priekšzināšanu zemes kopšanā. Tādējādi radušās sīksaimniecības neatbilda racionālas saimniecības optimālajam lielumam, kas visai negatīvi ietekmēja gan turpmāko valsts saimniecisko, gan sociālo struktūru.

Latvijai nebija nedz izrakteņu, nedz izejvielu rūpniecībai. Latvijas bagātība bija tikai zeme, meži un cilvēki.

20. gados Latvijā sāka strauji attīstīties piensaimniecība, jo sviesta cenas kāpa. Lai veicinātu piensaimniecības attīstību, ganāmpulkos, pienotavās un transportā no jauna vajadzēja ieguldīt kapitālu. Spēkbarības importa ierobežojumi nenāca par labu piensaimniecībai, jo, izēdinot lopiem pašražotus graudus, kuru pašizmaksa bija augstāka

¹⁸⁴ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture..., 228. lpp.

nekā pasaules tirgos, cēlās arī sviesta pašizmaksa. Latvijā govju ēdināšanā nebija ieviestas zinātniski pamatotas barības devas, tāpēc arī izslaukumi bija zemi. Ja daņi nodrošināja vienmērīgu sviesta eksportu, izēdinot govīm spēkbarību, tad Latvijas sviesta eksports bija visai svārstīgs.

20. gadu otrajā pusē kokrūpniecībā darbojās 300 uzņēmumi ar 14000 strādnieku. Bet, tā kā valstij piederēja visi lielākie mežu masīvi, tad privātie uzņēmēji atturējās ieguldīt lielāku kapitālu zāgētavu modernizēšanā. Tās bija sīkas nemodernas kokzāgētavas, kur koksnes ražošanas izmaksas bija daudz augstākas nekā Zviedrijā. Koksnes eksports naudas izteiksmē sasniedza aptuveni 30% no Latvijas kopējā eksporta.

Latvijas rūpniecība strādāja ar ārzemju izejvielām, ar iekārtām, kas bija ievestas no ārzemēm, un diemžēl pa daļai arī ar ievesto labību un uzturlīdzekļiem. Lielākie rūpniecības uzņēmumi nevarēja efektīvi darboties gan mazā iekšzemes tirgus, gan izejvielu trūkuma, gan ierēdņu patvaļas dēļ.

Nedrošība, ko privātuzņēmēju aprindās radīja valdības saimnieciskā politika, rūpniecībā izpaudās divējādi: kapitāla bēgšanā un investīciju trūkumā. Kā krīzes, tā autoritārā režīma laikā lielo privātuzņēmumu skaits saruka, bet nepārtraukti palielinājās mazo uzņēmumu daudzums.

To visu labi saprata un dziļi pārdzīvoja K. Balodis. Viņu sāpināja biežā valdības maiņa: desmit pirmajos Latvijas Republikas pastāvēšanas gados 13 reizes valdība demisionēja. Ministri nāca un gāja, bet tautsaimniecība nīkuļoja nemākuļu, afēristu un neracionālas ekonomiskās politikas dēļ.

1919. — brīvības cīņu gads

Oktoobra revolūcija Krievijā 1917. gadā un Novembra revolūcija Vācijā 1918. gadā izraisīja ārējās varas apsūkumu Baltijā. Tas ļāva latviešiem apzināties sevi. 1918. gada 18. novembrī Latvijas Tautas Padome nodibināja Latvijas valsti ar Kārli Ulmani priekšgalā. Jaunajai valdībai bija neatliekami jārūpējas par iedzīvotāju apgādi ar pārtiku, bija jāpanāk, lai pārtikas krājumi netiktu izvesti no Latvijas. Bet kā to nodrošināt, ja nav kara spēka?

Arī Kārlis Balodis uz laiku bija pārtraucis risināt Vācijas socializācijas problēmas un ieradies Rīgā, lai jaunajai Latvijas valdībai piedāvātu savas zināšanas. Uzstādāmie ar publisku lekciju, viņš sacīja: «Esi sveicināta, mana mazā, izlaupītā un izpostītā, vātis vārgstošā, asarās un asinīs mirkstošā dzimtene! Maza Tu esi, mana tēvu zeme, bet liela diezgan, lai varētu uz pašas kājām stāvēt! .. No Tevis pašas atkarāsies, vai Tu varēsi ieņemt cienīgu stāvokli citu Eiropas tautu starpā vai atkal nogrimsi atkarībā un važās.»¹⁸⁵ Viņš salīdzināja Latviju ar Beļģiju, Holandi, Dāniju, Šveici, Serbiju, Grieķiju zemes platības, iedzīvotāju skaita, ražošanas apjoma ziņā un secināja, ka Latvija var būt patstāvīga gan kultūras un saimnieciskajā dzīvē, gan politiskā ziņā. Latvijai ir plašas, raženas drūvas, brīnišķīgi meži (Eiropai varētu pārdot koksni par 120 milj. angļu mārciņu), upju ūdeņu enerģija, kuras pietiku satiksmei un apgaismošanai. Arī cukuru un dzelzi Latvija varētu ražot pati.

Balodis mudināja Latviju sekot Dānijas paraugam. Abās valstīs pirms kara esot bijis apmēram vienāds iedzīvotāju skaits (Latvijā — 2,5, Dānijā — 2,8 milj.). Toties zemes dāņiem krietni mazāk: Dānija esot tikai nedaudz lielāka par pusi no Latvijas (Dānija — 35,1 tūkst. km², Latvija — 65,7 tūkst. km²). Taču graudaugu ražas un mājlopu skaits esot visai atšķirīgs. Dānija ražojot divreiz vairāk labības, 1913. gadā Dānijā bijis pāri par 2,4 milj. liellopu un 2,5 milj. cūku, Latvijā — 0,94 milj. liellopu un 0,6 milj. cūku.

Pēc Baloža aprēķiniem, lai Latvijas pilsētas apgādātu ar pārtiku, pietiktu ar 300 muižu saimniecībām 500 ha platībā, kas piederētu valstij. Katrā saimniecībā vajadzētu 54 strādniekus, tātad kopā 16 200, pusi vīriešu, pusi sievietes.

Balodis pievērsās Latvijas kapitālistiskā un sociālistiskā attīstības ceļa analīzei. Viņš šos divus ceļus, pa kuriem 20. gadsimtā gājusi pasaule, centās savienot. Galvenais gan toreiz bija, gan arī šodien ir jautājums par īpašuma tiesībām uz zemi. Pēc K. Baloža domām, grūti lietas izgrozīt tā, ka netiktu aizskartas neviena cilvēka intereses — ir grūti nosargāt lielgruntniecības intereses un vienlaikus rūpēties par zemes rūķiem bezzemniekiem. Balodis ieteica valdībai daļu muižu zemes izpirkt, lai ap-

¹⁸⁵ Balodis K. Latvijas izveidošana. Individuāla un sociāla Latvija. — R.: J. Treimanis, 1919. — 24 lpp.

gādātu ar to bezzemniekus, toties muižu centrus saglabāt, lai neizpostītu iekoptās zemes un saimniecības ēkas. Viņš uzskatīja, ka Latvija nedrīkst nonākt nevienas citas valsts atkarībā, tā būtu tautas nodevība.

Par iespaidu Latvijā cīnījās trīs lielvaras — krievu, vācu un angļu. Vai šādos apstākļos jēl kādam bija laiks ieklausīties Berlīnes profesora ieteikumos? Protams, ne. Tāpēc viņš atgriezās Vācēmē, lai lasītu lekcijas par Krievijas sabrukušo tautsaimniecību un mācītu sociāldemokrātu valdībai bez asinīm celt sociālistisku Vāciju.

1919. gada 13. janvārī Rīgas Operas teātrī Jakovs Sverdlovs sveica neatkarīgās Padomju Latvijas nodibināšanu un P. Stučkas valdību. Kurzēmē patvērās Ulmaņa Pagaidu valdība un baltvācu organizētās brīvprātīgās karaspēka (Baltijas landesvēra) vienības. Izmantojot nesaskaņas Ulmaņa Pagaidu valdībā, aprīļa vidū landesvērs izdarīja militāru apvērsumu. Ulmaņa valdība sabiedroto apsardzībā paglābās uz kuģa «Saratov» Liepājas ostā. Bez armijas, bez naudas, bez tautas atbalsta. Tauta vēl joprojām ticēja lieliniekiem. 11. maijā nodibinājās provāciskā Andrieva Niedras valdība. Un tā nu sanāca, ka tobrīd par varu mūsu zemē cīnījās trīs valdības. Šajā laikā K. Balodis atradās Vācijā un centās veicināt A. Niedras provāciskās valdības sakāvi un Ulmaņa valdības nostiprināšanos. «Pēc 1919. g. 16. aprīļa Liepājas puča Balodis enerģiski uzstājās vācu neatkarīgo sociālistu avīzēs un citādi Ulmaņa kabineta un Tautas Padomes labā un panāca to, ka vācu vairākuma sociālisti bija spiesti likt «Baltijas jautājumu» kongresā uz dienaskārtības. Kongress nosodīja kara ministra Noskes un grāfa fon der Golca politiku. Tādējādi tika panākts, ka Vācija vairs oficiāli nedrīkstēja uz Latviju sūtīt karaspēku un ieročus.»¹⁸⁶

Jāšaubās, vai nu šī K. Baloža cīņa ar vairākuma sociālistiem (pretstatā neatkarīgajiem sociālistiem, kuru pusē nostājās K. Balodis) Latvijai būtu ko līdzējusi, ja Vācija pirms tam jau nebūtu kapitulējusi.

Kārļa Baloža dzīve Latvijā ir cieši saistīta ar Volde-māru Ozolu. Pēc Baloža nāves viņš mēģināja īstenot K. Baloža tautsaimniecisko programmu Latvijā. Kapteinis V. Ozols ir personība, kura, kā liekas, ir nepamatoti noklusēta ne tikai padomju varas gados, bet pat vēl daudz agrāk — no neatkarīgās Latvijas sākuma gadiem.

¹⁸⁶ Prof. Dr. K. Baloža 60. dzimšanas diena // Jaunākās Ziņas. — 1924. — 137. nr.

1914. gadā — pasaules kara priekšvakarā — viņš ar izcilību beidza Ģenerālštāba akadēmiju un tika nosūtīts uz Kaukāza fronti. Tur saņēmis apbalvojumus par cīņām pret turkiem, organizējis armēņu brīvprātīgo korpusu. Pēc tam viņš ķērās pie latviešu nacionālo pulku organizēšanas un kļuva slavens 1916. gada Ziemassvētku kaujās. 1917. gada vasarā viņu ievēlēja par pirmo Latviešu strēlnieku padomes (Iskolastrel) priekšsēdētāju. Šis amats viņam dārgi maksāja: vēlāk viņam inkriminēja Iskolastrela pieņemto lielinieku garā rakstīto rezolūciju par kara pieteikšanu Krievijas Pagaidu valdībai. Ar to arī izskaidrojama K. Ulmaņa kategoriskā atteikšanās izmantot V. Ozola pakalpojumus. Liepājā Ozolu arestēja un izraidīja uz Igauniju. Tallinā viņam piesprieda nāves sodu, bet viņu izglāba ģenerālis Johans Laidoners, igauņu armijas virspavēlnieks, kurš arī bija absolvējis Ģenerālštāba akadēmiju. Tā V. Ozols nonāca igauņu dienestā un piedalījās brīvības cīņās, būdams Igaunijas armijas virsnieks.

Latvijas atbrīvošanas cīņu kulminācijas punkts bija Cēsu kaujas, kurās Ziemeļlatvijas un Igaunijas armijas sakāva fon der Golca vadīto karaspēku. Tas notika 1919. gada 22. jūnijā pie Cēsīm Raunas upītes labajā krastā. V. Ozols tad bija Ziemeļlatvijas armijas štāba priekšnieks.

Slavas smailē — universitāti dibinot

1919. gada 29. septembrī tika atklāta Latvijas Augstskola. Tās atklāšanas akts esot izvērties daudz greznāks nekā Latvijas valsts pasludināšana. Ar šīm svinībām saistīts izcils, iespējams, pat visizcilākais notikums profesora Baloža dzīvē tajā viņa dzīves posmā, kas saistīts ar neatkarīgās Latvijas vēsturi.

Savus iespaidus par šo grandiozo pasākumu apraksta dziedonis Mariss Vētra grāmatā «Rīga toreiz».

Ievadvārdus teicis rektors Eižens Laube, apsveikuma runu — valsts prezidents Jānis Čakste. Un tad... «Starp mirtēm, lauriem un palmām uz skatuves pie gaiši brūnās runātāju pulks nostājās arī liels vīrs, ar lielu bārdu. Viņa bārda bija melna, daudz garāka nekā Jānim Čakstem, drusku izspūrusi un mazāk kopta, mazāk apstrādāta, kantaiņa, bet šaurāka par lāpstu. Melnā bārda piederēja viesim no Berlīnes, Vācijas Valsts universitātes slavenu-

jam, ilggadīgajam profesoram Kārlim Balodim. Ķeizars Vilhelms viņu esot saucis uz pili ikreiz, tikko Vācijai sācis trūkt naudas un maizes. Viesis no Berlīnes, karaļdraugs Balodis runāja gudri un gari. Viņš stāstīja par mūžīgā miera domu un miera ideju, kurai ir jābūt cilvēku un cilvēcīgo zinātņu nākotnes mērķim. Latvijas jaunajai universitātei viņš novēlējis izkopt un audzināt zinātnes, kas atnestu mieru un aizdzītu karus.»¹⁸⁷

K. Balodis savā akadēmiskajā runā «Mūžīga miera ideja un pasaules sauszemes izdalīšana tautu starpā» akcentēja domu, ka mūžīgs miers pasaulē būšot iespējams tikai tad, ja katrai tautai došot ne vien pašnoteikšanās tiesības, bet arī pasauli taisnīgi sadalīšot starp tautām. Pēc Baloža aplēsēm, par pamatu pieņemot 1912. gadu, katram cilvēkam pasaulē jāpiešķirot 3,64 ha lauksaimniecībā izmantojamas zemes. Baloža runā bija pasaules mēroga domas.¹⁸⁸ Šī runa bija Baloža biogrāfijas kulminācijas punkts Latvijas periodā un vienlaikus sākuma punkts lejupslīdei un vienpadsmit vientulības gadiem Latvijā. Balodis cerēja, ka viņu cels rektora amatā, jo slavenais ķīmiķis Pauls Valdens bija izlēmis pārcelties uz Vāciju. Taču rektora godā viņš netika. Viņu iecēla gan augstskolas vicerektora amatā, bet 1919. gada decembrī šo iecelšanu anulēja, jo universitātes amatpersonas varēja ievēlēt tikai paši mācībspēki. Nācās samierināties ar ierindas profesora amatu Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē, un šajā amatā Balodis sabija līdz nāves stundai.

Tūlīt pēc universitātes dibināšanas svinībām Balodim bija lemts nonākt Rīgas aizstāvju rindās ar šauteni rokās. Tolaik Kurzemē vēl joprojām atradās vācu karaspēks, bet 1919. gada vasarā Latvijai uzradās vēl viens pretinieks — Bermonta vadītās Krievijas armijas paliekas. Oktobra sākumā fon der Golcs un Bermonts devās uzbrukumā Rīgai.

Balodis palīdzēja sastādīt universitātes uzsaukumu, kas aicināja «visus valstiski domājošos mācību spēkus un studējošo jaunatni nodot sevi uz laiku valdības rīcībā valsts aizsardzības uzdevumiem. Turiet vērā — ja nebūs Latvijas, nebūs arī Latvijas Augstskolas, nebūs mūsu kultūras.»

Laikā, kad Bermonts uzbrūk Rīgai, 55 gadus vecais profesors atrodas brīvprātīgo rindās Tautas Padomes rotā,

¹⁸⁷ *Vētra* M. Rīga toreiz. — Bruklina: Grāmatu Draugs. — 328 lpp.

¹⁸⁸ Jaunākās Ziņas. — 1919. — 30. septembris.

kas sargā galvaspilsētu.¹⁸⁹ Rotas komandiera, leitnanta Bruno Kalniņa pamācība saviem tuvredzīgajiem karavīriem, kā tēmēt, bijusi īsa un skaidra: «Karsē tikai pāri Daugavai! Dienā uz ierakumiem, naktī — cilvēka augstumā.»¹⁹⁰

Protams, mūžīgā miera ideju, ko popularizēja K. Balodis, Latvijas valdībai nebija lemts realizēt ne Latvijas—Lietuvas savienības, ne Baltijas valstu savienības ietvaros. Ja tas būtu izdevies, varbūt Eiropas vēsture būtu bijusi citāda.

Latvijas nākotne pie sliktas un pie labas valdības

1920. gada 13. janvārī Padomju Latvijas valdība ar Pēteri Stučku priekšgalā demisionēja. Nu tika brīva arī Latgale — pēdējais boļševiku placdarms Latvijā. 1920. gada 1. februārī Latvija noslēdza pamieru ar Krieviju.

Radās labvēlīgi priekšnoteikumi Latvijas valsts veidošanai. K. Balodis steigšus sāka rakstīt grāmatu «Latvijas nākotne pie sliktas un pie labas valdības», kur vienkāršā, tautai saprotamā valodā izklāstīja savas zināšanas par tautsaimniecību. Viņš sāka ar spilgtu piemēru no Ēģiptes vēstures: «Kas tad ir laba un kas slikta valdība? Par šo jautājumu var daudz strīdēties, skatoties no partiju politiskā viedokļa. Priekš muižniekiem laba valdība ir tā, kas tiem atļauj zemniekus un kalpus bez kādiem ierobežojumiem izmantot. Cara valdība tiem bija laba valdība. Mēs turpretī zem labas valdības saprotam demokrātisku, citiem vārdiem sakot, tautas valdību. Labai valdībai visplašākā mērā, dienu un nakti, jā rūpējas par tautas materiālās un garīgās kultūras pacelšanu.»¹⁹¹

Reiz Napoleons par Ēģipti izteicies šādi: «Pie labas valdības Nilupe aizsniedz tuksnesi, pie sliktas valdības — tuksnesis Nilupī.» Tiešām toreiz, kad Napoleons nonāca Ēģiptē, turienes iedzīvotāju skaits ārkārtīgi nolaidīgās

¹⁸⁹ *Labsvīrs J.* Profesors Kārlis Balodis kā zinātnieks un jaunu ideju autors // Akadēmiskā Dzīve. — 1968. — 11. sēj. — 36. lpp.

¹⁹⁰ *Kārklīņš J.* Latvijas preses karalis. — Ņujorka: Grāmatu Draugs. — 1962. — 37. lpp.

¹⁹¹ *Balodis K.* Latvijas nākotne pie sliktas un pie labas valdības. — Liepāja: LSDSP komiteja, 1920. — 1. lpp.

mameluku valdīšanas dēļ bija samazinājies līdz 2,5 milj. un tuksnesis aizsniedza Nīlupi... Turpretī pirms 2000—2500 gadiem, seno faraonu un vēlāk Ptolemaju valdības laikā Ēģiptē pārticībā dzīvojuši 7,5 milj. cilvēku, jo toreiz, sirmā senatnē, Ēģiptē visur bija izbūvēti dambji un kanāli, kas aizturēja Nīlupes ūdeni un novadīja to uz valgmes tvīkstošo zemi, kura tad deva bagātus augļus — divas ražas gadā. Bet, kad pie varas nāca turki, tad par dambjiem un kanāliem pārstāja rūpēties, zemniekam tikai plēsa vairākas ādas, bet negādāja, lai būtu ko zemē sēt. Tā tuksnesis pārņēma bagāto Nīlas ieleju, tauta panīka, lielākā daļa iedzīvotāju nomira badā. Bet Ēģiptes valdnieki neapjēdza, ka līdz ar tautas grūšanu nabadzībā tie izposta arī paši savu bagātību.

Runājot par Latvijas saimniecību, K. Balodis vispirms pievērta uzmanību mūsu finanšu politikai. Toreiz, 1920. gadā, izdevumi seškārt pārsniedza ienākumus, valdība drukāja papīrnaudu.

K. Balodis izteica asus pārmetumus valdībai: «Mēs sevi ekonomiski nododam svešu spekulantu varā, atdodam emisijas banku, linus, mežus. Mēs labi zinām, ka mēs sevi postām, .. ļaujamies vadīties no Latvijas izpostītājiem. Bet mēs tiem tomēr ļaujam pilnu vaļu, jo citādu plānu, citādas metodes, citādas izejas taču neesot. Ja kāds liek priekšā citus plānus Latvijas labā, tad pret tādu projektu taisītāju tūliņ ceļam aizdomas, no kā gan tas būs nopirkts un samaksāts, tā .. aizdomīgais latvietis ļaujas samulsināties, apmulķoties, pierunāties, lai netic saviem pašiem labākiem lietpratējiem, bet lai notic gudrajiem svešiem vadītājiem.»¹⁹²

Jādomā, ka profesors vispirms cerēja būt noderīgs Latvijai finanšu jautājumos. Iepazīsimies ar K. Baloža spriedumiem par naudu un nodokļiem. Šodien tie nav mazāk aktuāli. K. Balodis jau toreiz norādīja, ka ir neiespējami izveidot jebkādu finanšu sistēmu, iekams nav nokārtots valūtas jautājums. Bet kā lai tiek pie cietas valūtas? Izdevumus no ārzemēm velti gaidīt. Bet līdzekļus var dabūt, piemēram, ja valdība linus iepirktu nevis par 3—4% no to tirgus cenās, bet vismaz par 33% un to pašu maksātu angļu valūtā vai arī ievadamajās precēs, mašīnās utt., paturot tikai vešanas izdevumus.

¹⁹² Balodis K. Latvijas nākotne..., 3. lpp.

Linu tirgus cena esot 300—360 angļu mārciņu par tonnu, tātad Latvija varētu saņemt 3—3,6 milj. angļu mārciņu, no tām vismaz 1 milj. saņemtu latvju zemniecība, 2 milj. — valdība. Šo naudu tā varētu izmantot, lai nodibinātu valsts emisijas banku ar 1 milj. angļu mārciņu lielu pamatkapitālu, turklāt par atlikumu ārzemēs varētu iepirkt nepieciešamo pārtiku (15 000 t miltu, kas maksātu aptuveni 2,5 milj. dolāru, un 3000 t tauku 1,5 milj. dolāru vērtībā).

Cietu valūtu varot pelnīt arī, pārdodot koksni.

K. Balodis detalizēti pievēršas nodokļu sistēmas analīzei. Zemes nodoklis bez šaubām jāpārvērš graudā. Ja zemes nodokļa vietā ņem 1 pudu graudu no desetīnas, tad tas nekādā ziņā nebūtu par daudz. Latvijā ir aptuveni 4,3 milj. desetīnu zemes (1 desetīna = 1,02 ha), par kuru valdība kā nodokli saņemtu tikpat daudz pudu labības. Bezzemniekiem sadalītā valsts un iepirktā muižu zeme valdībai dotu papildu nodokli zemes rentes vietā, kas nodrošinātu vēl tikpat daudz labības. Puds graudu tad maksāja 60 rbļ. Pēc Baloža rēķiniem, zemes nodoklis un zemes rente kopā valdībai dotu 530 milj. rbļ. lielu ienākumu.

Toreiz vissvarīgākais uzdevums bija zemkopības attīstība Latvijā. K. Balodis uzskatīja, ka spilgts paraugs zemkopības augstam attīstības līmenim un augstām ražām ir Dānija un Prūsija, kas līdzīgos klimatiskajos un augsnes auglības apstākļos ražo daudz vairāk produkcijas nekā Latvija.

Prūsija bija apmēram tikpat liela kā Latvija (62 500 km², Latvija 65 700 km²), bet Dānijas teritorija sasniedza tikai divas piektdaļas no Latvijas. Taču graudaugu kopražā Dānijā bija 103 milj., Latvijā tikai 52 milj. pudu, tātad uz pusi mazāka. Prūsijā labības kopražā bija 180 milj. pudu, t. i., 3,5 reizes augstāka nekā Latvijā! Kartupeļu tur izaudzēja 4,3 reizes vairāk. Dānija tāpat kā Rietumprūsija cukuru pat eksportēja. Toties pašai savu kokmateriālu Dānijai nepietika. Turpretī Latvija koksni varēja izvest. Katrā ziņā Latvija varētu ražot un izvest vairāk lauksaimniecības produkcijas nekā Dānija. Ja mēs pienācīgi attīstītu augkopību, varētu izvest līdz 2 milj. t labības vai, vēl labāk, tās vietā 20—22 milj. pudu cūkgaļas. Mēs varētu saražot un izvest 5 milj. pudu sviesta tāpat kā Dānija.

K. Balodis dod konkrētus padomus, kā atjaunot izpostīto Latvijas rūpniecību, kas pirms pirmā pasaules kara

bija bijusi visas Krievijas lepnums. Tikai fabrikā «Provodņiks» vien strādājuši 15 000 cilvēku, kuri gadā saražojuši 12 milj. pāru galošu 22 milj. rbļ. vērtībā un tikpat daudz citu gumijas izstrādājumu (automobiļu riepu u. tml.).

Kādas rūpniecības nozares vajadzēja atjaunot pirmām kārtām? Vispirms bija jāatjauno tekstilrūpniecība un noteikti lauksaimniecības mašīnu ražošana. Tā kā fabriku ēkas bija saglabājušās, Liepājā pat darbojās liela fabrika, tad būtu nepieciešams tikai piepirkt iekārtas traktorū, tvaika kuļmašīnu un pļaujmašīnu ražošanai aptuveni 0,25—0,5 milj. angļu mārciņu apmērā. Lai ražotu modernas mašīnas, vajadzētu noformēt licences, t. i., dabūt atļaujas dažādu lauksaimniecības mašīnu ražošanai pēc visjaunākajiem un vislabākajiem ārzemju paraugiem.

Pēc tekstilrūpniecības atjaunošanas būtu svarīgi organizēt lina audumu rūpniecisku izgatavošanu, jo šai nozarei izejvielas ir mūsu pašu zemē. Arī apavu fabriku un ģērētavu ierīkošanai ir sava nozīme, jo tad jēlādas netiktu pārdotas par smiekla naudu uz ārzemēm un mums par dārgu naudu nebūtu jāpērk apavi. Dzelzceļa vajadzībām, dažādu metālizstrādājumu ražošanai nepieciešamas savas domeņu krāsnis kopā ar tēraudlietuvu un valcējamām ietaisēm. Pietiktu 100 000 t tērauda gadā.

Graudkopības attīstībai mums nepieciešami slāpekļa mēsli. Ievest tos par bargām cenām no Čīles ir visai nesaimnieciski. Tagad pasaulē esot zināmas metodes, kā slāpekļa mēslus, sevišķi amonjaku, ražot 3—4 reizes lētāk salīdzinājumā ar dabisko Čīles salpetri.

Ir svarīgi pašu zemē attīstīt arī cukura rūpniecību. Tā kā gadā būtu nepieciešami apmēram 1,5 milj. pudu cukura, tad šādu daudzumu varētu saražot piecas fabrikas. Katra no tām neizmaksātu vairāk par 100 000 angļu mārciņu.

Pēc K. Baloža aplēsēm Latvijas rūpniecības atjaunošanai iesākumā vajadzētu 7 milj. mārciņu valūtas. Un šo naudas summu var sagādāt gada laikā, pārdodot mežus. Mežus var izcirst tur, kur tie atrodas vistuvāk pie ostām, piemēram, mežus Rucavas un Ventspils tuvumā. K. Balodis uzskatīja, ka rūpniecības attīstībā jāīsteno trīs virzieni:

1) rūpnīcu atjaunošana Latvijā jāsāk ar tām rūpniecības nozarēm un iekārtām, kur jāiegulda vismazākais kapitāls. Vispirms jānostāda uz kājām kokrūpniecība;

2) ar valūtu, ko iegūtu, pārdodot kokrūpniecības ražojumus un izvedot līnus, pakāpeniski jāatjauno lauksaimniecības mašīnu ražošana un metalurģiskā rūpniecība. Pēc tam jāierīko lokomotīvu un vagonu labošanas darbnīcas, jāatjauno tekstilrūpniecība, ādu un apavu rūpniecība;

3) lai iegūtu lētu dzinējspēku un saudzētu mežus, steigīgi jāceļ spēkstacijas Daugavas krācēs, vispirms tur, kur ar vismazāko kapitālu un darba patēriņu var iegūt vislielākos panākumus, t. i., Kokneses un Stukmaņu krācēs.

Ja Latvijā būs laba valdība, tad rūpniecību varēs atjaunot 2—3 gadu laikā, pēc tam varēs pievērsties kultūras attīstīšanai. Laba valdība no valsts ieņēmumiem prastu atlicināt 10—20 milj. zelta rubļu gadā, un ar tiem pietiktu lielāku mākslas iestāžu būvei, neaizmirstot arī sociālās prasības: nodrošinātību vecumā, nespēkā, slimības un nelaimes gadījumos. Slikta valdība nepievēršot uzmanību nedz sociālajām vajadzībām, nedz visnepieciešamākajām valsts funkcijām, tā atbalstīšot vienīgi spekulantu saimi.

Taču K. Baloža priekšlikumi palika neuzklausīti. Kāpēc? Kāpēc arī Latvijā viņš piedzīvoja neveiksmi?

Galvenais iemesls šķietami bija vāciskā izglītība. To min arī pats Balodis: «Pie mums modē vācu kultūras un zinātnes nicināšana, zobgalīga nīrgāšanās: ko gan no Vācijas varot mācīties. Bet vissliktāko, ko no Vācijas varēja mācīties, varas skurbuli, kas Vāciju gāza bezdibenī, mēs mācāmies, tikai ar to starpību, ka mēs paši sev tomēr neuzticam, nemēģinām kaut ko valstisku cauri izvest, bet bāžam kaklu svešu «industrijas bruņinieku» cilpā.»¹⁹³

Bet vēl daudz vairāk īgnuma un naida izraisīja Baloža netaktiskie pārmetumi Ulmaņa valdībai. Ar laiku tie izrādījās pareizi, bet tas jau neko nelīdzēja. Nesaskaņas sākās 1919. gadā, kad Balodis pareizi brīdināja Ulmani par bermontiešu uzbrukuma plāniem, un turpinājās arī vēlāk, kad viņš asi pārmeta valdībai Latvijas mežu un līnu monopola nodošanu ārzemju spekulantu rokās.

Sodien, kad atkal pašiem jāmācās «staigāt», būtu jāveido kaut kas līdzīgs Baloža plānam par Latvijas rūpniecības attīstību. Tikai ievērojot jaunus apstākļus modernās kompjuterizētās civilizācijas pasaulē, kur pašreiz valda princips «viss, kas mazs, ir skaists». Tagad daudzas mazas valstis atrodas pasaules bagātības rangu tabulas augšdaļā.

¹⁹³ Balodis K. Latvijas nākotne..., 4. lpp.

Miera sarunas ar Padomju Krieviju

1920. gada vasarā K. Balodis, būdams Latvijas delegācijas eksperts miera sarunās ar Padomju Krieviju, kādu laiku uzturējās Maskavā. Un tur vācu neatkarīgo sociālistu uzdevumā viņš tikās ar komunistu līderiem. Viņš centās būt noderīgs arī Padomju Krievijas socializācijā. Šie kontakti ar Maskavas komunistiem bija liktenīgi profesora K. Baloža karjerai Latvijā, jo kļuva par ieganstu tam, ka viņam kā Latvijas delegācijas ekspertam izteica neuzticību. Viņš kā politiķis pieļāva kļūdu. Nepiedodamu kļūdu.

Miera sarunām ar Krieviju 1920. gadā bija divi posmi: pirmais — Maskavā 1920. gada jūnijā, otrs — Rīgā tā paša gada augustā. Balodis piedalījās tikai sarunu pirmajā posmā. Pēc pirmā sarunu posma kādā intervijā K. Balodis izsakās šādi: «Sarunās Krievijas priekšstāvji izturējās visai nepiekāpīgi un lietoja vislielākos sofismus sava stāvokļa pamatošanai. Tā, piemēram, Jofe (Krievijas delegācijas vadītājs) dažreiz pat aizstāvēja tādu ieskatu, it kā Latvijai pēc atdalīšanās no Krievijas esot jāmaksāot pēdējai atlīdzība, bet nevis jāprasot sev. Attiecībā uz fabriku un citu rūpniecisku uzņēmumu reevakuāciju Krievijas delegācija turas pie ieskata, ka Latvijai būtu atdodami tikai tie uzņēmumi, kuri pieder Latvijas pavalstniekiem. Arī ripojošo materiālu komunisti ne labprāt grib mums atdot pēc mums pienācīgā samēra. Tāpat arī attiecīgo daļu zelta ne.»¹⁹⁴

Noslēgto miera līgumu Balodis vērtēja šādi: «Latvija apcirta no visām pusēm. Krievijā paliek par apmēram 15 milj. evakuētā zelta un sudraba, paliek visu lielāko fabriku mašīnas un ietaises, visi Krievijas vērtspapīri un skaidra nauda, kas pārsniedz 10 000 rubļu uz vienu personu.»¹⁹⁵

Otrajā miera sarunu posmā Balodis nepiedalījās. Kāpēc? Vienu versiju par to atstāsta Ādolfs Klīve atmiņu grāmatā «Latvijas neatkarības gadi».¹⁹⁶

¹⁹⁴ Biedrs prof. K. Balodis par miera sarunām ar Krieviju // Sociāldemokrāts. — 1920. — 158. nr.

¹⁹⁵ Balodis K. Par saprašanās iespējamību starp latviešu partijām // Sociāldemokrāts. — 1920. — 185. nr.

¹⁹⁶ Klīve Ā. Latvijas neatkarības gadi. — Ņujorka: Grāmatu Draugs, 1976. — 128. lpp.

Eksperts saimnieciskos jautājumos bijis profesors K. Balodis. Viņš patiesi bijis neapturams runātājs un delegācijas vadītāja J. Vesmaņa norādījumus nekad neņēmis vērā.

Dažus gadus vēlāk J. Vesmanis stāstījis, ka viņš lūdzis Balodi no delegācijas atsaukt tādēļ, ka profesors nokļuvis pilnīgā latviešu boļševiku iespaidā un ar stučkistu safabricētiem datiem centies aizstāvēt savu taisno lietu un nepadoties ne «krievu nejēgām», ne latviešu buržuāzijai. Tas esot nācis par labu Stučkas politikai — vilkt Latvijas un Krievijas miera sarunas garumā.

Lūk, cik liktenīgi Balodim atspēlējās vēlēšanās socializēt Krieviju, kā arī tikšanās ar Pēteri Stučku. Un tieši tolaik Balodi sāka vajāt arī presē, nostādot viņu avantūrista — vietas meklētāja — lomā, kas visur kur gribot «piesmērēties», gan Vācijai, gan Padomju Krievijai un Latvijai. K. Balodis centās aizstāvēties, bet vienlaikus bija spiests atzīt, ka Maskavā vācu neatkarīgo sociālistu uzdevumā esot 4—5 reizes privātā kārtā sarunājies ar dažiem ievērojamiem Padomju Krievijas darbiniekiem, lai noskaidrotu, ar kādiem noteikumiem iespējama viņu piedalīšanās III Internacionāles darbā, un lai izzinātu, kā Padomju Krievijai veicas ar sociālisma celšanu.

Sī taisnošanās tomēr nepierāda, ka apgalvojums par iespējamo Baloža stāšanos komunistu dienestā būtu nepatiess. Sī versija tika tālāk izplatīta presē, ne tikai Latvijā, bet arī Krievijā. Un Balodim nācās atzīties: «Galu galā — lai apmierinās Stučkas un Jofes kungi. Kāds komunistu komisārs, kas iespaidīgāks par Stučku, mani gan uzaicināja nākt pēc noslēgtā miera uz Padomju Krieviju palīdzēt pie tās uzbūves. . . Es to nevarēju darīt tāpēc, ka nācu pie pārliecības, ka zem tagadējiem apstākļiem, teroram turpinoties un nelietpratējiem sēdot atbildīgākās vietās, sekmīga saimniecības uzbūve nav iespējama.»¹⁹⁷

Jāatzīst, ka profesors Balodis ir nopietni domājis par «stāšanos boļševiku dienestā», jo kā gan citādi viņš varētu realizēt Krievijas socializācijas plānu. Mums nav nekāda pamata šaubīties par Baloža godīgumu attiecībā uz Latviju, bet jāatzīst, ka toreiz Vesmanim kā Latvijas delegācijas vadītājam bija pamats izteikt Balodim neuzticību. Un kopš tā laika līdz pat mūža beigām viņu pavadīja sabiedrības neuzticība un atsvešināta attieksme.

---

¹⁹⁷ Sociāldemokrāts. — 1920. — 293. nr.

Nobeidzot tēmu par Padomju Krievijas un Latvijas miera sarunām un profesora Baloža neveiksmīgo piedalīšanos tajās, pakavēsimies nedaudz pie miera līguma tālākās vēstures.

Protams, šis miera līgums nebija nekāda garantija ilgam mieram. Latvija par to pārliecinājās 1940. gadā — 20 gadus pēc līguma noslēgšanas. Toties Gruzija, kas, tāpat kā Latvija, 1920. gadā noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju, patstāvību zaudēja jau pēc pusgada. Tāpēc arī šodien visai pravietiski izskan K. Baloža vārdi: «Un Gruzijas liktenis mums stāv kā draudošs piemērs acu priekšā, tas rāda, kā iet mazām valstīm, kas paļaujas uz miera līgumiem ar Padomju Krieviju.»¹⁹⁸

Latvija miera līgumu ar Padomju Savienību noslēdza 1920. gada 11. augustā. Pēc Baloža domām, tas nebija taisnīgs līgums. Vissliktākais bija tas, ka šajā miera līgumā nebija paredzēta pat ne daļēja Latvijas pasaulslavenās pirmskara rūpniecības reevakuācija. Tā bija vismaz 186 milj. zelta rbļ. vērtā. Sādā veidā Krievija mēģināja padarīt Latviju saimnieciski atkarīgu. Turklāt vēlāk atklājās, ka līgumu noslēdzot, tikušas pieļautas juridiska rakstura kļūdas, kas būtiski mazināja līguma ekonomisko nozīmīgumu. Tātad eksperti no Latvijas puses nebija pietiekami kompetenti vai arī eiforiskā neatkarības ideja bija ņēmusi virsroku pār lietišķo prātu.

Tā tautsaimnieks A. Aizsilnieks, sīki analizējot šī miera līguma vēsturi, raksta: «Lai palīdzētu Latvijas zemniecībai atjaunot šī kara laikā nopostītās saimniecības, [Padomju Krievija — M. Š.] dod Latvijai priekštiesību cirst mežu 100 000 desetīnu lielā platībā . . Profesors K. Balodis 1929. g. 7. maija Saeimas sēdē aizrādīja, ka līgumā apsolītas tikai «priekštiesības», bet nevis pats mežs un ka tādā kārtā šis punkts pārvērsts par sofismu . . Krievi paši vēlāk smiedamies sacījuši, kāpēc mēs esot parakstījuši tādu redakciju, jo uz šī panta pamata Latvija tikai sacensību kārtībā, sacensībā ar spekulantiem, varēs saņemt tās 100 000 desetīnas meža, t. i., par tādu cenu, kādu būs nosolījuši meža tirgotāji.»¹⁹⁹

Ar to K. Balodis nepārprotami norāda, ka viņš kā eksperts gan tādu sofismu nebūtu pieļāvis.

Miera līgumu novērtējot, Aizsilnieks saka, ka miera līguma saimnieciskā vērtība jau tuvākajos gados pēc tā

¹⁹⁸ Jaunākās Ziņas. — 1922. — 252. nr.

¹⁹⁹ *Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture...*, 162. lpp.

parakstīšanas lielā mērā pietuvojās «aprakstīta papīra vērtībai». Bet 1940. gadā par tādu kļuva arī šī līguma politiskā vērtība.

Šķiršanās no sociāldemokrātiem

K. Balodis piedalījās augsta līmeņa sociāldemokrātu politiskajās spēlēs. Latvijas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā atrodam K. Balodim adresētu vēstuli: «Miļo biedri! Esiet tik laipni un, ja jums ir izdevība, nododat klātpielikto vēstuli b. Martovam. Bet lieta jādara tā, lai Martovam neceltos nepatīkšanas no Krievijas valdības puses. Ar biedra sveicienu Menders.»²⁰⁰

L. Martovs bija padomju varasvīru ienaidnieks numur viens. Tūlīt pēc Oktobra revolūcijas viņš bija spiests no Pēterburgas emigrēt, jo bija ierosinājis izmeklēt Staļina noziedzīgo pagātni.

Vienlaikus kontaktēties gan ar Martovu, gan ar Maskavas lieliniekiem — tas kā Vācijā, kur notika daudzas politiskās slepkavības, tā Latvijā nozīmēja spēlēt ar nāvi, jo arī Latvijas drošības dienests nespēja pretoties starptautiskajiem teroristiem.

Pēc viesošanās Maskavā 1920. gadā K. Balodis zaudēja jebkādu cerību socializēt Krieviju un kopš tā laika ik uz soļa lādēja boļševikus. Izjuka arī viņa kontakti ar Vācijas neatkarīgajiem sociālistiem, jo 1920. gadā, nodibinoties III Internacionālei, šī partija likvidējās. Tās kreisais spārns ar Ernstu Tēlmani priekšgalā iekļāvās komunistiskajā Internacionālē un pārgāja Maskavas klausībā, labais — pievienojās labējiem sociāldemokrātiem.

Baloža neveiksmīgie kontakti ar P. Stučku 1920. gada vasarā noveda pie asas domu apmaiņas presē, kas vēlāk izraisīja sakaru saraušanu ar LSDSP.

1920. gada 21. jūlija sēdē tika lemts par priekšā stāvošajām Satversmes sapulces vēlēšanām Ziemeļlatvijā un par partijas kandidātiem tika izvirzīts profesors Balodis un Bastjānis.²⁰¹

²⁰⁰ Latvijas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, K. Baloža fonds, 3. kārba.

²⁰¹ LVVA 3017. f., 1. apr., 46. l.

Diemžēl pēc polemikas ar P. Stučku K. Balodis zaudēja LSDSP atbalstu un vēlēšanu listē neiekļuva.

Mēs varam tikai minēt, kā Balodis pārdzīvoja savas neveiksmes. Diemžēl viņš nav atstājis ne dienasgrāmatu, ne kādas citas liecības.

Rainis dienasgrāmatā 1919. gada 10. jūlijā ir izteicis šādu vēlmi: «Man jātop par tās [Latvijas] pirmo prezidentu. . . Man jāizveido sava mīļā Latvija par brīvu, politiski un ekonomiski neatkarīgu valsti vēl šajā gadā.» Varbūt līdzīgi sprieda arī Balodis? Visu atlikušo dzīvi viņš tiešām veltīja ekonomiski neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanai, taču diez vai viņa mērķis būs bijis nostāties tās priekšgalā. Vismaz sākumā ne.

Balodis bija dziļi vilies Latvijas valdības politikā. Viņš pat nopietni domāja par atgriešanos Vācijā. Par to liecina vēstule K. Ulmanim, kas rakstīta 1921. gada 4. jūnijā:

«Augsti godāts Prezidenta kungs!

Atstājot Latviju nākamās dienās ziniskā nolūkā uz 3 mēnešiem, varbūt arī pavisam, man pie Jums tik viens sirsnīgs lūgums: Glābiet Latviju! Tikai Jūs paši kā ministru prezidents varat radīt tik stipru godīgu cilvēku nacionālu un sociālu bloku, ka tas kļūs iespējams. Bet — vajadzīgi kabinetā vienīgi «*homines novi*» — tauta nesapratīs un neticēs glābšanas darbam, ja paliek Meierovics, kas vainīgs pie 200 000 dolāru nosūtīšanas amerikāņu švindleru biedrībai «*International Corp.*» un Ringolds Kalniņš, kas taupa grašus. . . Jo pilsoniskās partijas, kuras grib paturēt Finanšu ministriju, nespēj izbīdīt finanšu lietpratēju (nevis bankas cilvēku), tad lūdzami, Prezidenta kungs, uzņematies paši pagaidām Finanšu ministriju! . . . Un rehabilitējiet mūsu armijas cēlāko ziedu — pulkvedi Ozolu, Latvijas faktisko atbrīvošanas armijas veidotāju. . . Viņš ir taisns un godīgs, kuram nav ne mazākās tendences uz patvaru.

K. Balodis.»²⁰²

Iespējams, Balodis Vācijā cerēja uz finanšu speciālista amatu. Varbūt pat uz Veimāras Republikas finanšu ministra posteni. Kad 1923. gadā par finanšu ministru kļuva Baloža kolēģis socializācijas komisijā profesors Rūdolfs Hilferdings, Balodis viņu asi kritizēja par to, ka tas esot «salaidis grīstē» Veimāras republikas naudas sistēmu. Hil-

---

²⁰² Latvijas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, K. Baloža fonds, 3. kārba.

ferdinga finansiālo neveiksmju dēļ sociāldemokrātu iespajds Vācijā esot nokritis līdz nullei.²⁰³

Neguvis atbalstu Vācijā, Balodis atgriezās Rīgā.

Darba Savienības partija un Saeimas batālijas

1922. gada Saeimas vēlēšanas K. Balodim gāja secen: LSDSP viņa vārdu neiekļāva partijas listē. Tāpēc laikus bija jāsāk gatavoties nākamajām vēlēšanām. Bija jāorganizē attiecīga reklāma.

1924. gadā K. Balodis svin 60 gadu jubileju, 1925. gada 21. februārī universitatē atzīmē viņa 25 gadu darba jubileju, arī Rainis dienasgrāmatā atzīmējis, ka tajā ir piedalījies. Tā paša gada 18. maijā universitatē profesoru K. Balodi un valsts prezidentu J. Čaksti ievēl par goda doktoriem. Tam seko vēl izcilāks notikums: K. Balodis kā PSRS Zinātņu akadēmijas ārzemju goda viesis piedalās tās 200 gadu svinībās Ļeņingradā un Maskavā. Kur nu vēl labāku reklāmu?

Priekšvēlēšanu programmu K. Balodis izklāsta brošūrā «Kur meklējams Latvijas saimniecības glābiņš» (1925). Tajā apkopoti jau agrāk viņa rakstos un grāmatās izteiktie uzskati. Taču šoreiz viņš saņēma visasākos pārmetumus, piemēram: «Nav vairs tā spārnu stipruma, tā augstuma lidojuma, kuru viņš sasniedza savā «Zukunftsstātā» vēl tikai pāris gadus atpakaļ, kad viņš ar visu pieri apgalvoja, ka pilnīgs sociālisms un nevis kāds «daļu sociālisms» esot izvedams tūliņ piecu gadu laikā.. [atzina] «tikai» valsts monopolus uz tabaku, tēju, cukuru, šokolādi, alu, šņabi utt., kā arī, lai uz valsts rēķina tiktu dibinātas dažas dzelzs un mašīnu fabrikas.»²⁰⁴

Otrā Saeimā K. Balodis neiekļuva. Taču šīs neveiksmes dēļ profesors nesabruka. Lai piedalītos trešās Saeimas vēlēšanās, bija jādibina sava partija, tāpēc K. Balodis ar domubiedru P. Zāliti dibina Darba Savienības partiju. 1928. gada 1. jūlijā Rīgas Latviešu biedrības mazajā zālē notika tās pirmais kongress ar 64 delegātiem. Partijas dibināšanas neatliekamība tika pamatota šādi: «Latvijas valsts dzīvē valdošie apstākļi ir radījuši nepieciešamību pēc tādās partijas, kura reformētu visu mūsu

²⁰³ Balodis K. Ievads tautsaimniecībā, 1930, 111. lpp.

²⁰⁴ Kauls J. Profesora Baloža «gulbja dziesma» // Latvijas Sargs. — 1925. — 106. nr.

dzīvi. Pašreizējās politiskās partijas, iestigdamas korupcijā, diametrāli mainījušas savus ideālus.»²⁰⁵

Darba Savienības partijas priekšvēlēšanu programmu K. Balodis izklāstījis grāmatā «Latvijas saimniecība pie spējīgas un nespējīgas valdības», kas iznāca 1928. gadā. Un to viņš sāk ar jautājumu «Vai Latvija var pastāvēt?», īpaši uzsverot domu, ka mums jābiedrojas ar lietuviešiem un igauņiem, domu, kas pirmās Latvijas Republikas laikā tā arī netika īstenota: «Mēs par brīnumu novērojam, ka ļoti daudzi netic neatkarīgai Latvijai, netic tādas neatkarīgas Latvijas pastāvēšanas iespējamībai. Mūsu sabiedrībā mēs sastopam gan krievu orientāciju, domas, ka tikai tuvākā saimnieciskā apvienībā ar Krieviju meklējams Latvijas glābiņš, gan poļu orientāciju (domu, ka politikas drošības pēc mums jāpiesienas Polijai), gan vācu orientāciju. Pie malas nostumta tikai tiek latviski baltiskā orientācija. Tie uzskati, ka mums jābiedrojas visupirmā kārtā ar mūsu vēstures un likteņa bēdubrāļiem, ar lietuviešiem, igauņiem un, ja vien iespējams, ar somiem. Neizslēdzot, protams, lietderīgus tirdznieciskus, saimnieciskus salīgumus ar citām valstīm.»²⁰⁶

Balodis pārmet Latvijas valdībai, ka tā joprojām vēl nav līdz galam realizējusi agrāro reformu, nav piešķirusi zemi vēl daudziem Latvijas brīvības cīnītājiem: tikai trešā daļa, apmēram 20 000 no visiem cīnītājiem, esot dabūjuši solīto zemi.

Balodis te galvenokārt pievēršas zemniecībai — tās turības un labklājības celšanai, aicina būvēt amonjaka un superfosfāta fabrikas, lai zemniekus nodrošinātu ar minerālmēsliem, jo citādi nav iespējams tuvotes Dānijas ražām. Viņš uzskata, ka valstij jāiegādājas 2—3 ātrgaitas kuģi bekona, olu, sviesta transportam uz Angliju un Vāciju, kā arī jāierīko saldētavas-noliktavas Anglijas un Vācijas ostās.

Balodis min ļoti iespaidīgus faktus par savu lauksaimnieka pieredzi, kurai, pēc viņa domām, jānostiprina ticība viņa saimnieciskajiem ieteikumiem un varbūt šodien jārosina inteliģence ņemt jaunsaimniecības. Viņš atgādina, ka 14 gadus (no 1900. līdz 1914. g.) kopā ar svaini profesoru P. Zālīti viņi Kurzemē nomājuši divas valsts muižas: Jēkaba muižu 150 ha platībā līdz 1908. gadam un Bram-

²⁰⁵ LVVA, 3260. f., 1. apr., 1. l.

²⁰⁶ Balodis K. Latvijas saimniecība pie spējīgas un nespējīgas valdības. — Rīga: Autora izdevums, 1928. 3. lpp.

berģu muižu 300 ha platībā. Karš izpostīja Bramberģu uzplaukušo saimniecību ar 140 liellopiem. Pārņakot uz Latviju, Balodis bija cerējis, ka viņiem abiem ar svaini tiks dota iespēja turpināt izmēģinājumus Latvijas valsts interesēs. Taču tās bija veltīgas cerības.

Darba Savienības partija ar 1928. gada 30. septembri sāka izdot savu laikrakstu «Jaunā Diena», kura galvenos uzdevumus izskaidro profesors P. Zālite ievadrakstā: ««Jaunā Diena» uzsāk savu gaitu. Nepieciešamība viņu radījusi. Latvija ir pārvērtusies par panamu zemi. Korup-tanti staigā, galvas augstu pacēlušī. Temīdas zobens viņus neķer.»

Jaunās avīzes pirmajā numurā K. Balodis aplūkoja konkrētu jautājumu, kuru viņi uzskatīja par svarīgāko zemkopjiem, proti, par minerālmēsliem. «Latvija ir agrāra zeme, ar viscaur zemkopībai noderīgu klimatu. Iedzīvotāju tajā maz. Tikai 28 uz kv. kilometru. Bet maizi tā nespēj sev saražot. Latvijai pēdējos 4 gados bijis jāieved pa 120 000 tonnu (7 1/2 milj. pudi) labības gadā. Neskatoties uz to, ka tā patērē par 6—7 milj. latu mākslīgos mēslus. Dānija, kuras teritorija ir par 1/3 mazāka, ražo 4 reizes vairāk labības, 2 reizes vairāk siena un āboliņa, 2 reizes vairāk kartupeļu, 20 reizes vairāk lopbarības biešu. Tāpēc, ka dāņi pārvērtuši 65% no savas zemes platības par druvām, latvieši tikai 28%. Taču pats galvenais ir tas, ka dāņi ražo, sēklu atskaitot, 2000 kg labības uz ha, latvieši tikai 750. Dāņi savu zemi daudz labāk apstrādā, dziļāk apar, pielietojot agrārās zināšanas. Viņu lauki gandrīz viscaur drenēti. Slapjas vasaras tiem posta nenes. Par visām lietām tie zemi daudz labāk mēslo. Visupirms jau tiem vairāk kūtsmēslo. Fosfora skābo mēslo vien 400 000 tonnas uz tūruma zemes, kas par 50% lielāka par Latvijas tūruma zemi, turpretī Latvija patērē tikai 60 000 tonnas fosfora skābo mēslo. Uz vienas tūruma zemes platības tikai 1/4 daļu! Dāņi patērē slāpekļa mēslo 120 000 tonnu. Latvieši tikpat kā nemaz! Kālija mēslo gan arī dāņi nepatērē daudz; bet papildus tikai pērk 3/4 milj. tonnas spēkbarības (sevišķi eļļas raušus), tad, pateicoties tiem, kūtsmēsli ir bagāti ar kāliju. Kas darāms, lai mēs vismaz atsvabinātos no labības ievadumiem, kas savukārt mums drīz vien vairs nebūs pa spēkam? Visupirms jāuzlabo sēkla, jādod vairāk mākslīgi mēsli. Protams, ka būtu arī zeme jādrenē, jākaļķo.»²⁰⁷

²⁰⁷ Jaunā Diena. — 1928. — 30. septembris.

Tā Balodis mācīja latviešu zemniekus. Tolaik Latvija bija iedomājama tikai kā agrāra valsts. Tagad, 20. gadsimta beigās, Eiropa ir būtiski mainījusies, lauksaimniecības produktus tai tagad nav kur likt. Jāšaubās, vai zemniecība viena pati Latviju spēs glābt. Bet vismaz sevi, savu tautu pabarot jāprot, tāpēc K. Baloža aprēķini arī šodien var lieti noderēt.

Darba Savienība kopā ar Tautas Apvienību trešās Saeimas vēlēšanās uzstājās vienā listē Nr. 11. Rīgas apgabala kandidātu sarakstā bija minēti 19 uzvārdi. To vidū K. Balodis, P. Zālīte, rakstnieki K. Skalbe un E. Treimanis, komponists E. Melngailis, ģenerālis A. Auzāns, atv. pulkvežleitnants V. Ozols, advokāti V. Zāmuels, A. Frīdenbergs, J. Arājs un citas sabiedrībā plaši pazīstamas personas. Liste Nr. 11 Saeimas vēlēšanās ieguva vienu vietu un to dabūja K. Balodis.

Saeimas sēdēs K. Balodis runāja ļoti aizrautīgi. Viņa gada laikā teiktās runas izdeva pat atsevišķā grāmatā.²⁰⁸

No Saeimas tribīnes Balodis varēja runāt par visai dažādām tēmām, kaut vai, piemēram, izteikt valdībai pārmetumus par bezdarbu. Pēc viņa domām, Latvijā bija tik ārkārtīgi daudz ko būvēt un strādāt, ka bezdarbs tikai liecināja par līdzšinējās valdības nespēju darbus organizēt.

1930. gada 16. decembrī — tā tad īsi pirms nāves — K. Balodis, referējot Saeimā par mežiem, nedaudz pakāvējies arī pie dažām biogrāfiskām ziņām. Izrādās, ka pēdējā dzīves mēnesī viņam universitātē, neskaitot Saeimas sēdes, bijusi liela pārslodze. Runas nobeigumā viņš izteicis asu apsūdzību deputātam M. Dubinam par nelikumīgām koncesijām. Šo apsūdzību pēc Baloža nāves uztur P. Zālīte, un Saeimas izmeklēšana tiešām atklāj, ka Dubinam nelikumīgi izsniegta spirta brūža koncesija. Pēc tam Saeima ilgi sprieda par soda mēru, jo tas Saeimas praksē bija pirmais gadījums, kad deputāts tika pieķerts tādās nelikumībās.

Un tā līdz pēdējai dzīves stundai Balodis palika «taisnīgākais cilvēks latviešu vidū». Taču par nepārtrauktu taisnības meklēšanu nācās paciest uzbrukumus no visām pusēm. Visu rūgtumu profesors nesa sevī, ļoti reti ļaujoties emocijām. Tikai kādreiz...

Pēc K. Baloža nāves Saeimā Darba Savienības deputāta vietu ieņēma P. Zālīte, aktīvi turpinot K. Baloža aiz-

---

²⁰⁸ *Balodis K. Runas III Saeimas sesijās. — Rīga, 1930.*

sākto cīņu pret korupciju. Zālīte cerēja sarakstīt un izdot profesora K. Baloža biogrāfiju, kā arī viņa «Nākotnes valsti» un citus darbus. Diemžēl šīs ieceres nepiepildījās.

K. Baloža nāve

1931. gada 5. janvārī K. Balodis saslima ar gripu. Todiēn no rīta viņš vēl esot devies uz pilsētu, iegriezies arī Saeimā, bet pēc pārnākšanas mājās juties visai saguris un pat atteicies no pusdienām. Ik pa brīdim kritis bezsamaņā, elpošana bijusi ļoti apgrūtināta. Ārsti — J. Alksnis, A. Lūsis, P. Perlbahs un prof. J. Ruberts — konstatējuši, ka Balodis esot ļoti nopietni slims. Gripa drīz vien pārgājusi plaušu karsonī, un 11. janvārī radusies jauna komplikācija — zarnu iekaisums. 12. janvārī iestājies sirds vājums, un 13. janvārī plkst. 1.20 Kārlis Balodis mira.²⁰⁹

Viņa nāve plaši atbalsojās tā laika presē. K. Balodim veltīti vairāk nekā 20 nekroloģi un ap 10 dzejoļu. Nekroloģos apcerēti K. Baloža dzīves galvenie posmi: cīņa par latviešu izceļošanu uz Brazīlijas mūža mežiem, cīņa par sociālismu Vācijā un Krievijā, kā arī par neatkarīgas Latvijas izveidošanu.

Par K. Baloža nāvi rakstījusi pat populārā amerikāņu avīze «*New York Times*», īpaši atzīmējot viņa nopelnus Palestīnas komisijas darbā Vācijā 1918. gadā. Latviešu presē daudzi nekroloģi rakstīti asā, partijas interešu stilā, jo, tāpat kā vēlēšanu cīņā un Saeimas darbā, viņam nākas saņemt sitienus gan no labā spārna — Zemnieku Savienības, gan no kreisā spārna — sociāldemokrātiem. Tas atspoguļojas arī nekroloģos.

Zemnieku Savienība Balodim nespēja piedot pārmetumus par korupciju un saimniecisko nemākulību un ik uz soļa noliedza Baloža padomus, aizbildinoties ar profesora «nepraktiskumu».²¹⁰

Otrs valdošais spēks — sociāldemokrāti — nepiedeva K. Balodim «šķiršanos» no viņu partijas un tenkoja visvairāk. Kaut vai ķīviņš ap nelaiķa kapa vietu. Kuros no trim kapiem — Lielajos, Raiņa vai Meža kapos — nelaiķi guldīs un cik izmaksās kapa vieta, un vai būs mācītājs.

²⁰⁹ Prof. Dr. K. Baloža pēdējās dienas // Jaunākās Ziņas. — 1931. — 13. janvārī.

²¹⁰ Latvis. — 1931. — 2764. nr.

Avīzes daudz rakstīja par aizgājēja personīgo dzīvi. Kārlis Balodis visu mūžu nodzīvojis, savas māsas Hermīnes aprūpēts. Viņam daudz palīdzēja arī vecākais brālis Aleksandrs (Saša). Hermīne Kārlēnu izauklēja, dzīvoja ar viņu kopā Tērbatā un Jēnā, kad Kārlis studēja — sākumā teoloģiju, vēlāk ģeogrāfiju.

Viņi divatā daudz ceļoja. 1896. gada vasarā Kārlis ar Hermīni apbrauca vai visu Eiropu: Vāciju, Austriju, Itāliju, Sveici, Franciju, Holandi. Vairākas reizes viņi ceļoja trijātā — kopā ar Pēteri Zālīti. Pirmais tāds ceļojums bija uz Brazīliju 1891. gadā.

1904. gadā K. Balodis apprecēja Adeli fon Hugo (dzim. Strubele) — austriešu virsnieka atraitni ar divām meitām. Taču satiecības viņu starpā nebija. 1916. un 1917. gadā Baloža sieva sasirga ar nerviem un ārstējās nervu klinikā.

1916. gadā Balodis atstāja sievas māju un Lihterfeldē noīrēja sev citu dzīvokli, kur dzīvoja kopā ar brāli Aleksandru un māsu Hermīni.

Žurnālisti daudz spriedelēja arī par Baloža bruņinieku pili. Kurš gan negribētu būt pils īpašnieks? K. Balodim tas izdevās. Viņš kopā ar P. Zālīti 1911. gadā nopirka senu bruņinieku pili Kacengrīnā, burvīgā Egeras upes ielejā Bohēmijā. Diemžēl viņam nebija lemts ilgstoši baudīt pils īpašnieka priekus. Sākoties pirmajam pasaules karam, pili nācās pārdot.

Presē bezgala daudz tika cilāts arī K. Baloža nāves cēlonis. Viņš vēl gulēja slimnīcā nāves gultā, kad viņa tuvinieku vidū radās aizdomas par nozāļošanu. Noindēšanas versija pēc tam vairākus gadus satrauca Rīgas inteligences prātus.

Sodien ir grūti teikt, kāds ir bijis noindēšanas versijas iegansts. Varbūt draudu vēstule, kuru īsi pirms nāves saņēmis Balodis (izsūtīta 9. janvārī):

«Brīvi sveiks, Balodīt!

Tu gan labāk varētu laisties uz viņu sauli — dibināt tur savu «nākotnes valsti», kā jau vecs mācītājs, nekā šeit palikt, kurls, slimis, akls kraķis. Lai tas Svētīts gars no savas nākotnes valsts nolaižas pār tevi kā viens balodīts.»²¹¹

Tā rakstīta ar neasu krāsu zīmuli, un uz tās uzzīmēts lidojošs balodis, piecstaru zvaigzne un krusts.

---

²¹¹ Latvijas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, P. Zālītes fods, 1. kārba, 4. gl. vien. 1.a lpp.

Nozālošanu saistīja ar gleznotājas Emīlijas Gruzītes (1873—1945) vārdu. Tā bija sena K. Baloža pažiņa, vēl no «Dienas Lapas» laikiem, kad 1903. gadā viņš bija bijis šīs avīzes redaktors un talantīgā gleznotāja redakcijas telpās bija sarīkojusi nelielu gleznu izstādi. Gleznotājas domubiedri un draugi bija Blaumanis, Poruks, Rainis. Gruzīte mēģināja arī dzejot. Viņas tekstu izmantojis Em. Dārziņš dziesmai «Tevi atstāju».

5. janvāra rītā pirms došanās uz Saeimas sēdi un liktenīgās saslīmšanas K. Balodis viesojies pie E. Gruzītes. Kāpēc šī viesošanās tika saistīta ar noindēšanu, šodien ir grūti izskaidrot. Iespējams, ka ar Gruzīti bijusi naidā Zālītes ģimene, it īpaši Hermīne.

Nevar zināt, vai noindēšanas versiju izplatījis pats P. Zālīte vai Baloža māsa Hermīne. Pēc Hermīnes nāves Zālīte atzina, ka Hermīne uzstājusi, lai liķi izrok un no-skaidro, vai viņas brālis ticis noindēts.

Ārstu slēdzienam par nāves cēloni P. Zālīte nepiekrita un, sākot izmeklēšanu uz savu roku, vāca ziņas caur avīzi. Tas vēl vairāk satrauca Rīgas sabiedrību. Arī P. Zālīte saņēma draudu vēstules. Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas P. Zālītes fondā glabājas viena no tām, un tā ir parakstīta Vispasaules komunistiski anarhistiskās apvienības melnzilā ērgļa kaujas dražīnas vārdā. Zālīte tomēr savu panāca, un 1932. gada 15. jūnijā K. Baloža liķi ekshumēja, taču indes pēdas tā arī netika at-rastas.

Profesora Kārļa Baloža mirstīgās atliekas ar mācītāja piedalīšanos guldīja attālā Lielo kapu nostūrī, blakus viņa mātei un brālim Aleksandram.²¹²

Kapa runā profesors P. Zālīte atgādināja, ka K. Balodim tuvs bijis Rainis un ka Raiņa vērtējumā Kārlis Balodis bijis «gudrākais un taisnīgākais latviešu vidū». Zālīte uz Baloža kapa kopiņas nolika Aspazijas sūtītu ceriņ-ziedu vainagu (slimības dēļ viņa bērēs nepiedalījās) un nolasīja viņas veltījumu aizgājējam:

«Tu iegāji citā sfērā,
Nav garu mums vairs tādā mērā,
Ko nākamību aizpildīt,
Kas mazai Latvijai vairs pāri!

²¹² Pēc gada tur guldīja Baloža māsu Hermīni un arī P. Zālīti. Līdz šodienai brīnumainā kārtā saglabājusies kapa plāksne ar visu šo piecu personu vārdiem. Un kā pirmais minēts profesors Kārlis Balodis — *Atlanticus*.

Mēs topam vienmēr vairāk bāri,
Kad lieli gari krīt un krīt.»²¹³

«Vismazāk dzirdīgās ausis saviem plāniem un priekšlikumiem Balodis atrada taisni Latvijā, kas viņu stipri sāpināja, jo līdz savas dzīves beigām viņš palika ideālists, kas nesavtīgi rūpējās un karoja par visas cilvēces un pirmā kārtā par latviešu tautas un dzimtās zemes skais-tāku nākotni, par labāku un laimīgāku sadzīves un it īpaši sabiedriskās dzīves materiālo iekārtu.»²¹⁴ Šie laika-biedra vārdi no veltījuma aizgājējam vislabāk raksturo viņa dzīves tragēdiju. Starptautiska mēroga zinātnieks K. Balodis savā dzimtenē palika nesaprasts un neatzīts. Viņa domas gan uzklausīja, bet nepieņēma. Šī neuzticības atmosfēra lielo zinātnieku padarīja vēl vientuļāku.

Kārļa Baloža politiskā darbība pēc viņa nāves neguva turpinājumu. Kā jau tas nereti gadās, viņa tuvākie, izci-lākie sekotāji P. Zālīte un V. Ozols nonāca konfliktā. P. Zālīte dibināja jaunu Kārļa Baloža Darba partiju, no kuras arī viņš tika ievēlēts ceturtajā Saeimā. Toties par Darba Savienības līderi kļuva V. Ozols.

Abas partijas pēc tam plēsās par Baloža dibināto avīzi «Jaunā Diena» un abas pārņēma K. Baloža Latvijas valsts celtniecības programmu, kurā precīzi uzskaitītas direktīvas Latvijas saimniecībai, proti: cik daudz dzelzceļu, ceļu un šoseju jāuzbūvē, cik cementa, mākslīgo mēsļu jāsarāžo, jāuzbūvē 3—4 cukura fabrikas, jānopērk 2—3 saldētāj-kuģi utt.²¹⁵

Abi partiju vadoņi — kā P. Zālīte, tā arī V. Ozols — šo programmu pieņēma par savu. Tikai līdzekļi šīs pro-grammas realizācijai, kā liekas, viņiem bija dažādi. P. Zā-līte turpināja darboties Saeimā, toties V. Ozols metās militārā avantūrā — gatavoja valsts apvērsumu. Šim no-lūkam 1933. gadā viņš nodibina jaunu biedrību «Le-ģions», — izstrādāja «Korupcijas un bezdarba apkaroša-nas likumu».

---

²¹³ Mūžībā aizgājis liels cilvēks, slavens zinātnieks un sirsnīgs konkordiešu saimes loceklis // Studentu Dzīve. — 1931. — 30. jan-vāris.

²¹⁴ B. Prof. Dr. philos. et Dr. oec. h. c. Kārlis Balodis // Izgli-tības Ministrijas Mēnešraksts. — 1931. — 1. nr. — 69. lpp.

²¹⁵ Prof. K. Baloža valstsceltnieciskā programma // Jaunā Diena. — 1932. — 8. nr.

«Legionam» nebija lemts ilgi pastāvēt. V. Ozolu arestēja. Vai šī organizācija gatavoja valsts apvērsumu, tas jāpēta atsevišķi.

Atceroties tās senās dienas, kad pirmoreiz tika veidota demokrātiska Latvijas valsts, der atgriezties pie Kārļa Baloža partijas 1932. gadā izvirzītās valsts celtniecības programmas, kura lielā mērā nav zaudējusi aktualitāti arī šodien.

Uz K. Baloža garīgo mantojumu atskatoties

Ko mēs šodien varam gūt no Kārļa Baloža garīgā mantojuma? Viens otrs atbildēs īsi: «Neko.» Tiešām rītdienā nevar raudzīties ar vakardienas acīm. Taču ir iespējams neatkārtot vakardienas kļūdas.

Vispirms jau Balodis ir jālasa, lai viņa vārdu izceltu no aizmirstības un, liekot blakus latviešu tautas dižākajiem gariem, celtu savu nacionālo pašapziņu, bet galvenais, lai, uz Kārļa Baloža — pasaules mēroga zinātnieka — kamiešiem pakāpjoties, tālāk koptu latviešu tautas kultūru.

Profesora K. Baloža garīgais mantojums aptver šādas jomas:

1. Šodienas valodā runājot, Kārlis Balodis ir bijis futurologs. Viņš izstrādājis tehnokrātiskā un «pārtikas preču» sociālisma mācību, kategoriski noliedzot K. Marksa teoriju par kapitālisma neizbēgamu sabrukumu.

Industriālā sabiedrība, postindustriālā sabiedrība, tehnokrātiskā sabiedrība, programmējamā sabiedrība, mikroelektronikas revolūcija. Ar šādiem un līdzīgiem jēdzieniem sociologi mēģina raksturot šodienas un tuvākās nākotnes sabiedrību. Visu šo nākotnes vīziju galvenais virzītājspēks ir tehnoloģijas attīstība, tāpat kā Marksa mācībā. Marksisti gan šīs vīzijas dēvē par ideālistiskām un nezinātniskām, atzīstot, ka tās nevarot likt blakus vēsturiskajam materiālismam. Mēģināsim rast vietu K. Baloža tehnokrātiskajam «pārtikas preču» sociālismam tautsaimniecības mācību ciltskokā (4. att.).²¹⁶ Tam par pamatu ņemta plaši pazīstamā Paula Samuelsona shēma no viņa mācību grāmatas «Ekonomika», papildus ietverot tajā vācu ekonomistu darbus.

²¹⁶ Balabkins N. W. Not by theory alone..., p. 112, 114.

Par K. Baloža priekštečiem šajā shēmā esam uzrādījuši utopiskos sociālistus, kā arī Fihtes mācību par autarkisko valsti. Kārlis Balodis kategoriski noliedza totalitāro «zinātnisko sociālismu» (marksismu), taču diemžēl atstāja neievērotu sava skolotāja G. Šmolera veidoto kapitālistiskās labklājības valsts modeli, kurš šodien īstenots Rietumu pasaulē.

Vērtējot Baloža — futurologa — vietu zinātnes pasaulē, viņa darbs «Nākotnes valsts» jāliek blakus jaunākajiem pētījumiem (piemēram, Alvila Teflera, Roberta Reiha un Džona Neisbita darbiem).

Protams, šodien iestājusies pavisam cita — modernās tehnoloģijas un informatizācijas ēra. Bijusī Padomju Savienība, arī Latvija, šo pāreju diemžēl ir «nogulējusi». Domājot par Latvijas rītdienu, jāprot pārņemt tiltu no Kārļa Baloža tēzes «viss, kas liels, ir skaists» uz šodienas pasaulē aktuālo tēzi «viss, kas mazs, ir skaists».

2. Kārlis Balodis ir starpnozaru bilances metodes aizsācējs (kopš 1898. gada). Šo domu mēs pūlējāmies zinātniski pamatot. Bet vēl ne mazums būs jānopūlas, lai tā nostiprinātos pasaules zinātnes vēsturē.

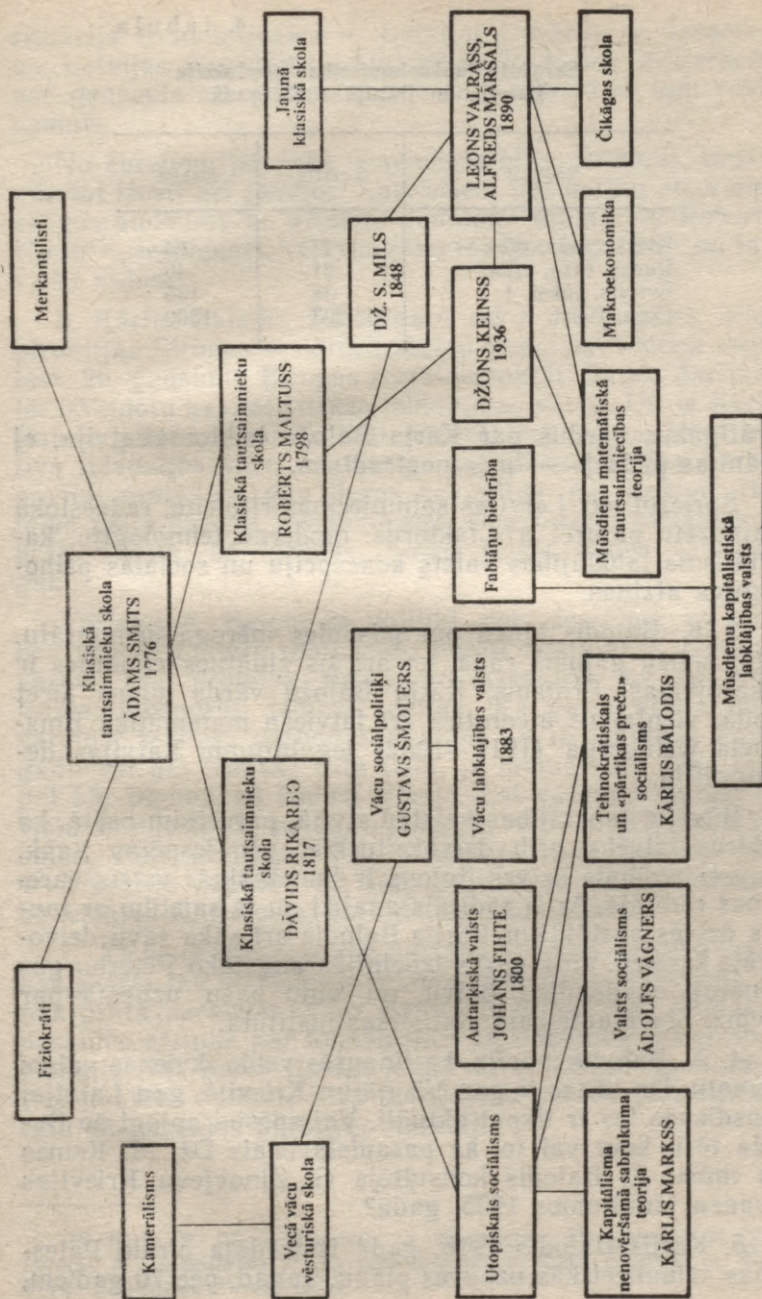
Praktiskai dzīvei Latvijā, protams, tā vēl ir daudz par maz. Jāizstrādā Latvijas tautsaimniecības bilance pēc Ļeontjeva metodes, kā to dara šodien visās civilizētās zemēs. Par paraugu, kā mācīja Balodis, derētu ņemt Skandināvijas valstis. Varbūt atkal Dāniju. Tikai šodien Dānijai sekot būs daudz grūtāk nekā tas bija toreiz pirms 70 gadiem.

Lūk, fakti, kas to ilustrē.

Šo 70 gadu laikā Dānijas iedzīvotāju skaits ir gandrīz divkārtšojies — tagad to apdzīvo pāri par 5 milj. cilvēku. Taču vadošās pozīcijas lauksaimniecības produktu ražošanā tā nebūt nav zaudējusi, tieši otrādi — pat vēl vairāk nostiprinājusī.

Tātad Dānijā salīdzinājumā ar Latviju graudaugu ražas ir 2 reizes lielākas, izslaukumi 2,5—3 reizes augstāki, tā ražo 3,5 reizes vairāk sviesta, 6,5 reizes vairāk gaļas. Tas ļauj Dānijai būt pirmā vietā pasaulē cūkgaļas eksporta, otrā vietā — sviesta eksporta ziņā. Vienlaikus nedrīkst aizmirst, ka Dānija ir atradusi savu vietu modernās tehnikas pasaulē. Valdēt principam «viss, kas mazs, ir skaists», mazai valstij pat ir priekšrocības (sk. 4. tab.).

Un tā rezultātā šodien Dānija ierindojas pasaules labklājības valstu pirmajā desmitniekā. Tāpēc laikam šodien

4. att. Kārļa Baloža vieta mūsdienu tautsaimniecības atziņu ciltskokā

Saražotā lauksaimniecības produkcija
Latvijā un Dānijā 1983. gadā

Rādītāji	Latvijā	Dānijā
Kviešu raža, c/ha	27	64
Rudzu raža, c/ha	21	40
Sviests, tūkst. t	38	135
Gaļa, tūkst. t	203	1300

prātīgākus vārdus par Kārļa Baloža teikto: «Latvija, ej Dānijas pēdās!» — mēs neatradīsim.

Sprīžot par Latvijas saimniecības rītdienu, redzeslokā vajadzētu paturēt trīs faktoros: moderno tehnoloģiju, kapitālisma labklājības valsts koncepciju un sociālās psiholoģijas atziņas.

3. K. Balodis kļuva par pasaules mēroga demogrāfu. Viņa mūža gājums rāda, ka arī šīs zinātnes virsotnes ir iekarojamas. Protams, Kārļa Baloža vārds mums jāceļ godā, vienlaikus atceroties arī latviešu matemātiķa Emanuela Grīnberga (1911—1982) ieguldījumu Latvijas demogrāfijā.

Būvējot labklājības valsti Latvijā, paturēsim prātā, ka ikviens cilvēks grib dzīvot, turklāt pēc iespējas ilgāk. Augsts vidējais dzīves ilgums ir humānākais valsts vareņības rādītājs. Ar šī rādītāja analīzi un tā saistību ar tautas dzīves apstākļiem Kārlis Balodis arī sāka savu demogrāfa karjeru. Viņa darbs izpelnījās augstāko Pēterburgas Zinātņu akadēmijas balvu, un viņu pašu uzņēma par biedru Starptautiskajā statistikas institūtā.

4. K. Balodis mācīja, ka finanses veido ikvienas valsts pamatu. Un tā tas ir gan Vācijā un Krievijā, gan Latvijā. Mūsdienās tas ir tikpat aktuāli. Vai spēsim apjēgt šo Baloža tēzi, kaut vai to, ka pasaulslavenais Dž. M. Keinss un mūsu K. Balodis konsultēja G. Zinovjevu Krievijas finansu jautājumos 1925. gadā?

5. Kārlis Balodis 1918. gadā izstrādāja pirmo Palestīnas saimnieciskās uzbūves plānu. Tagad, pēc 70 gadiem,

situācija ir mainījusies — Latvijai jāmācās no Izraēlas, un Latvijas Republikas Augstākās Padomes deklarācija par genocīda un antisemitisma nosodījumu ir tam reāls pamats.

No ebrejiem jāmācās uzņēmējdarbība. Protams, neaizmirstot izcelt arī savējos. Latviešiem ļoti derētu atcerēties «Rīgas auduma» un «Kauno audiniai» dibinātāju Robertu Hiršu²¹⁷, iespējams, veiksmīgāko tālaika uzņēmēju no latviešu vidus.

6. Kārlis Balodis izmēģināja roku arī politikā. Viņš piedalījās Eiropas sociāldemokrātu augstākā līmeņa «spēlēs». 20. gadsimtā Eiropas sociāldemokrāti daudz darījuši, lai izveidotu kapitālistiskās labklājības valsti. Un te Kārļa Baloža pieredze varētu lieti noderēt arī mums. Viņa aktīvā līdzdalība vācu neatkarīgo sociālistu partijas darbā, pavirši raugoties, gan liekas neauglīga, pat kaitīga. Bet laika gaitā akcenti sāk mainīties. Neatkarīgie sociāldemokrāti Vācijā, kā izrādās, tomēr bijuši daudz tālredzīgāki.

Vērtējot K. Balodi kā politiķi, der atcerēties, ka viņa neveiksmes Latvijā vēsturnieki nereti saista ar K. Ulmaņa vārdu. Tas, protams, daudz ko izskaidro, bet ne visu. Vaina, mūsaprāt, jāmeklē dziļāk. Kā gan Latvijā būtu varējusi sekmīgi darboties valdība, ja tā mainījās katru gadu vai pat biežāk? Cita lieta, ja mums būtu bijis tāds pat 5% likums, kā šodien Vācijā. Lai varētu kandidēt uz vietu bundestāgā, partijai jāsaņem vismaz 5% vēlētāju balsu. Tādā gadījumā 20—30 partiju vietā Saeimā būtu 4—5 partiju deputāti un konstruktīva valsts izveide, par ko iestājās K. Balodis, būtu daudz sekmīgāka.

7. Kā beidzamo minēsim humāna nākotnes cilvēka tēmu, kas skarta jau «Nākotnes valsts» 1898. gada izdevumā. Te nāk prātā paralēles starp Raini un Balodi, arī jaunākās pasaules atziņas par humānismu kā nākotnes sabiedrības pamatu. Nāk prātā Romas klubs un tā dibinātājs Aurēlio Pečeji (1908—1984), kurš kategoriski vērsās pret varmācību kā pasaules pārbūves līdzekli.

---

²¹⁷ Hiršs R. Rīgas Audums. — Stokholma: Daugava, 1965; *Balbins N., Aizsilnieks A. Entrepreneur in a small country.* — New York: Exposition Press, 1975.

Nobeigsim ar Kārļa Baloža vārdiem: «Pieturēsimies pie tās mācības, kura (kā Tugans-Baranovskis, Bernšteins u. c.) arī tautsaimniecībā atzīst ētiku, ētiskus (tikumiskus) principus par izejas punktu! Tikai uz ētiskiem pamatiem dibinoties, mēs paceļamies pār mūs ielencošo maziskumu, pār sīkumiem, pār pretrunām, pār tuvredzīgo ikdienišķību uz vispārības, visas cilvēces nozīmes un ideālu viedokļa, uz Kantā augstākās vērtības idejas augstumiem, tās idejas, ka visiem cilvēkiem vienāda vērtība.»²¹⁸

---

²¹⁸ Balodis K. Ievads tautsaimniecībā, 1924, 121. lpp.

Saturs

Grāmatas priekšvēsture — <i>N. Balabkins</i>	5
Ko gribam teikt lasītājam — <i>M. Sneps</i>	8

Eiropas ceļš uz labklājību

Latvijas saimnieciskā attīstība no 19. gadsimta 40. gadiem līdz pirmajam pasaules karam	13
Straujās saimnieciskās attīstības sociālās sekas. Jaunā strāva un marksisms Latvijā	17
Nerevolucionārais sociālisms Anglijā jeb fabiānisms	19
Vācijas labklājības valsts pamatlicējs G. Smolers un O. Bismarks	21
Sociāldemokrātija un kapitālistiskā labklājības valsts šodien	24

«Es gribu kļūt zinātnieks»

Baložu dzimtas saknes	28
Bērnība, jaunība un studiju gadi	30
Neveiksmīgā Brazīlijas epopeja	34
«Mājas Viesis» cinās ar «Dienas Lapu» un P. Stučku	40
Lielā zelta medaļa par Krievijas iedzīvotāju mirstības tabulām	46

Ceļš līdz Prūsijas valdības padomniekam

Ekonomikas studijas Vācijā	52
K. Balodis — žurnālists	55
Kā K. Balodis kļuva par Prūsijas statistiķi	56
Berlīnes Universitātes profesors	58
Prūsijas valdības padomnieks	61

Atlantika «Nākotnes valsts»

«Nākotnes valsts» pamatdoma	67
Kas jāpaveic lauksaimniecībā?	69
Par rūpniecību Nākotnes valstī	73
Nākotnes sabiedrība un darba resursi	76
«Nākotnes valsts» kritika	78
No kā mācījās K. Balodis	80
K. Baloža kļūdainais pieņēmums, ka «uzņēmēja darbs ir neražīgs»	82

Neveiksmīgā Vācijas socializācija

Vācijas socializācijas komisija	85
K. Kautskis, K. Balodis un . . . J. A. Sumpēters	88
Atlantiks iznāk no pagrīdes	90
K. Balodis — neatkarīgais sociālists	92
Vēlreiz «Nākotnes valsts» un tās kritika	97
Grāmatas trešais un ceturtais izdevums	98

K. Balodis — pirmā Palestīnas tautsaimniecības plāna autors

Ieskats ebreju tautas vēsturē	101
Ebreju jautājums K. Baloža darbos	102
Ebreju jautājums un Latvija šodien	105

«Nākotnes valsts» slavas un neslavas gājiens Krievijā un Padomju Savienībā

Kā glābt Krievijas ekonomiku	107
1905. gada revolucionāru rokasgrāmata. Atlantiks pret marksismu	109
V. Ļeņins realizē K. Baloža plānu	111
Socializācijas jautājumi Krievijā	114
«Nākotnes valsts» boļševiku izpildījumā	115

Pirmais PSRS tautsaimniecības plāns: K. Balodis un V. Ļeontjevs

Austrāliešu tautsaimnieks ceļ gaismā K. Baloža vārdū	121
Starpnozarū bilances metodes būtība	123
Starpnozarū bilances metodes elementi K. Baloža darbā «Nākotnes valsts»	127
PSRS 1923.—1924. gada tautsaimniecības bilancē un K. Balodis	129

Cīņa par Latvijas valsts izveidošanu

Mazas valsts īpatnības	131
1919. — brīvības cīņu gads	135
Slavas smailē — universitāti dibinot	138
Latvijas nākotne pie sliktas un pie labas valdības	140
Miera sarunas ar Padomju Krieviju	145
Šķiršanās no sociāldemokrātiem	148
Darba Savienības partija un Saeimas batalijas	150
K. Baloža nāve	154

Uz K. Baloža garīgo mantojumu atskatoties	159
---	-----

Balabkins N., Šneps M.

Ba 261 Kad Latvijā būs labklājības valsts. Tautsaimnieks Kārlis Balodis. — R.: Zinātne, 1993. — 166 lpp., il., 2 lp. il.

ISBN 5—7966—0922X

«Tas ir gudrākais un taisnīgākais latviešu vidū,» tā savulaik par Kārli Balodi teicis Rainis. Toties šodien Latvijā reti kāds zina viņa vārdu. Un nav jau ko brīnīties. Vēl nesen Kārli Balodi nebija ieteicams pieminēt. Pirmās Latvijas Republikas laikā no viņa — Latvijas Universitātes profesora — vairījās, lai neizraisītu Kārļa Ulmaņa dusmas. Pirms tam apturēja viņa plānus par latviešu kolonijām Brazīlijā, jo Sibīrijas neapgūtās zemes platības atradās tuvāk.

Toties... Krievijā Kārlis Balodis ieguva Zinātņu akadēmijas augstāko balvu par pētījumiem demogrāfijā, Vācijā kļuva par valdības ekonomisko padomnieku. Viņa grāmata «Nākotnes valsts», kas vācu valodā iznāca jau 1898. gadā, lika pamatu starpnozaru bilances metodei, tās otrais izdevums (1919) kalpoja par paraugu pirmajam padomju tautsaimniecības plānam.

Sajā grāmatā autori stāsta par Kārli Balodi — pasaules klases demogrāfu, ekonomistu futurologu un izcilu finanšu speciālistu. Viņa zinātniskais mantojums, cerams, lieti noderēs otrās Latvijas Republikas cēlājiem. Pakāpjoties uz Kārļa Baloža «pleciem», latviešu ekonomisti kļūs redzami tālu pasaulē. Ja tikai spēs...

65.9(2L)

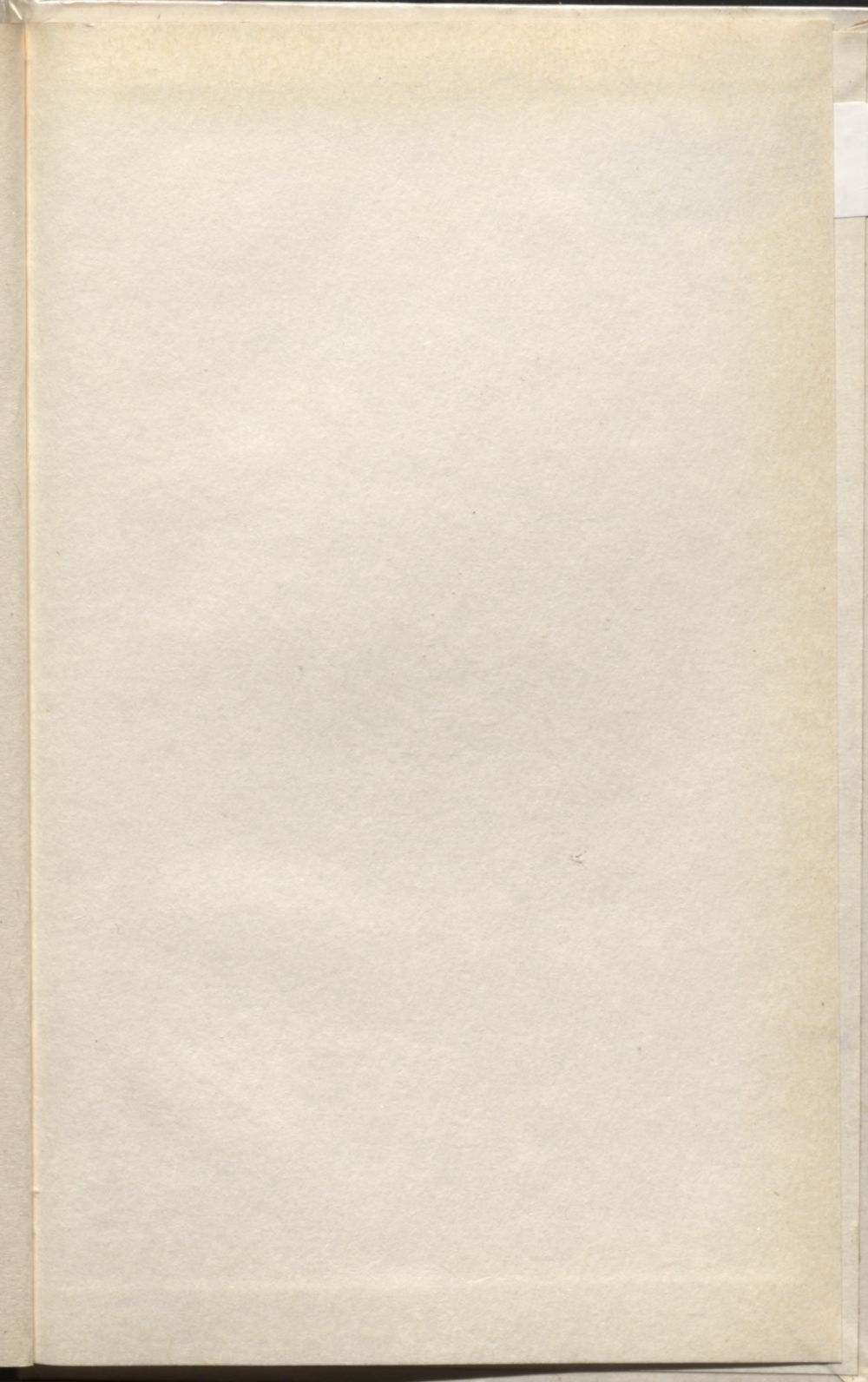
**NIKOLAJS BALABKINS
MANFRĒDS ŠNEPS**

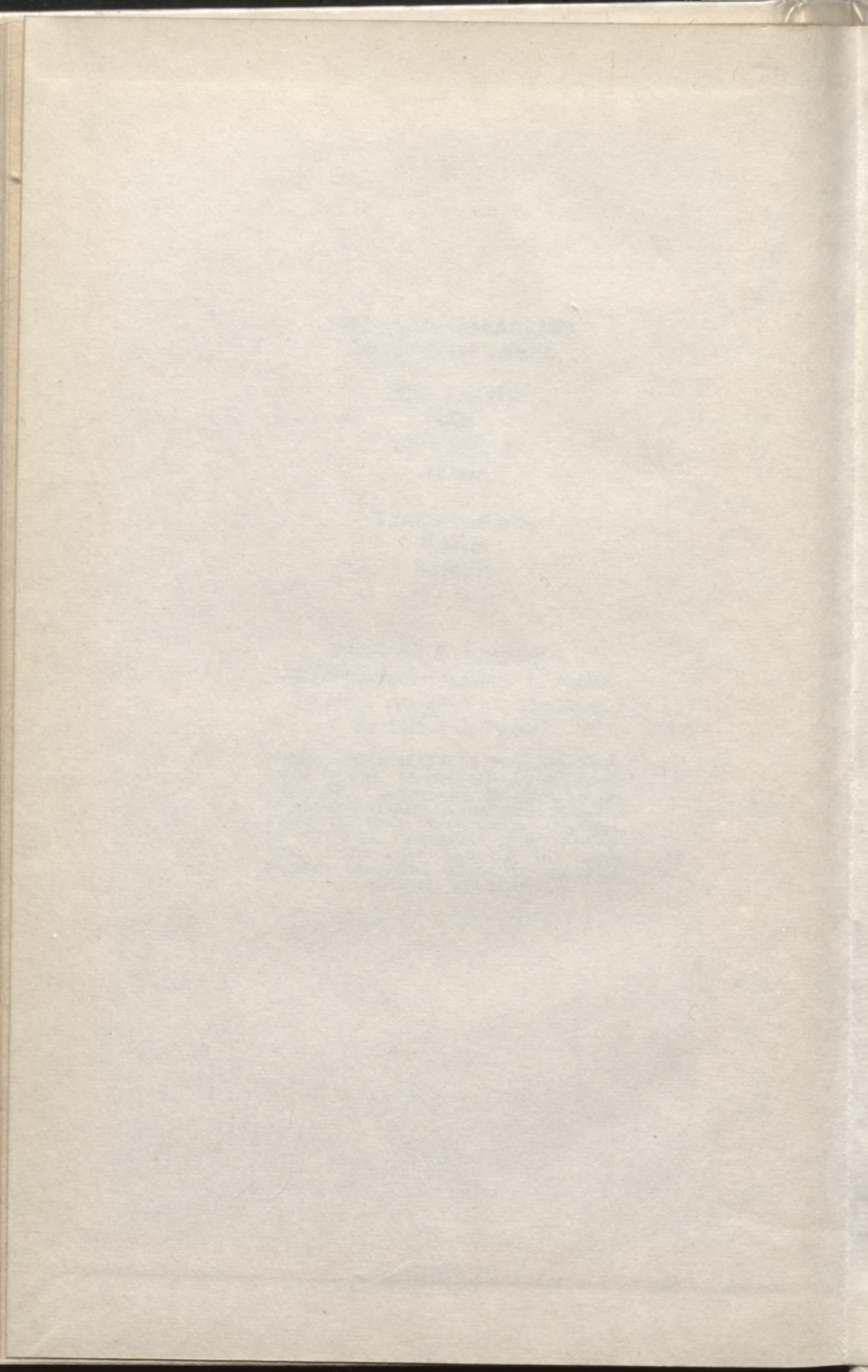
**Kad Latvijā
būs
labklājības
valsts**

**Tautsaimnieks
Kārlis
Balodis**

Redaktore S. Cepurniece.
Mākslinieciskā redaktore I. Jēgere.
Tehniskā redaktore G. Sļepkova.
Korektore G. Pence.

Nodota salikšanai 13.10.92. Parakstīta iespī-
šanai 16.04.93. Formāts 84×108/32. Tipogr.
papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augst-
spiedums, 9,03 uzsk. iespiedl.; 9,51 izdevn. l.
Pasūt. Nr. 598-1. Izdevniecība «Zinātne»,
LV 1530 Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Izdevnie-
cības reģistrācijas apliecība Nr. 20250.
Iespīsta tipogrāfijā «Rota», LV 1011 Rīgā,
Blaumaņa ielā 38/40.

Kontroleksemplārs

0,47 Ls

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

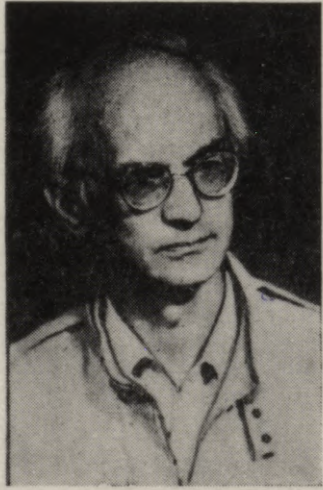

0305049649

93-3
L 500

NIKOLAJS BALABKINS — ASV Lihajas Universitātes (Betlehemā) Ekonomikas nodaļas profesors. Dzimis 1926. g. Daugavpilī. Kara laikā nonācis Vācijā. 1949. g. beidzis Getingenes Universitāti Vācijā, 1953. g. Ratersa Universitātē (ASV) ieguvis maģistra, 1956. g. — doktora grādu tautsaimniecībā. Kopš 1957. g. ir Lihajas Universitātes mācībspēks. Lasījis lekcijas arī VFR universitātes (Karlsrūē un Frankfurtē pie Mainas), strādājis zinātnisko darbu Izraēlā. 70. gados darbojies Nigērijā un kopš 1991. g. ir Latvijas ZA ārzemju loceklis (goda akadēmiķis). Pētījis pasaules ekonomiku dažādos aspektos. 70.—80. gados pievērsies mazo valstu saimnieciskajai attīstībai un ekonomisko teoriju vēsturei. Darbojies vairāku zinātnisku žurnālu redkolēģijās, publicējis zinātniskus rakstus un grāmatas par Vācijas, Izraēlas, Latvijas un Nigērijas ekonomiku.

MANFREDS SNEPS — RTU Automātisko elektrosakaru katedras vadītājs, Dr. hab. ing., profesors. Dzimis 1935. g. Rēzeknē. 1959. g. beidzis LVU Matemātikas fakultāti un 1965. g. aspirantūru Maskavas Universitātē, aizstāvot kandidāta disertāciju medicīnas tehnikā un 1969. gadā doktora disertāciju sakaru tehnikā. Strādājis Maskavā Vissavienības medicīnas aparātbūves institūtā par matemātikas laboratorijas vadītāju (1965—1978), Centrālajā sakaru tehnikas zinātniskās pētniecības institūtā par telefona centrāļu programmēšanas nodaļas vadītāju (1979—1984), Rīgā VEF pētniecības institūtā par direktora vietnieku programmēšanas jautājumos (1985—1988), LU profesors (1988—1992). Vairāku grāmatu autors par matemātikas izmantošanu sakaru tehnikā un medicīnā.